

T.C.

KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

ANILARDA İTTİHAT VE TERAKKİ

Hazırlayan

Mehmet TURGAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIRŞEHİR-2020

2020- Mehmet TURGAZ

T.C.

KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

ANILARDA İTTİHAT VE TERAKKİ
COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS
(İTTİHAT VE TERAKKİ) IN THE MEMOIRS

Hazırlayan

Mehmet TURGAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

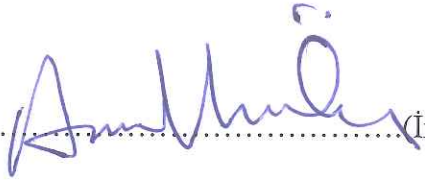
Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ali Ulvi ÖZDEMİR

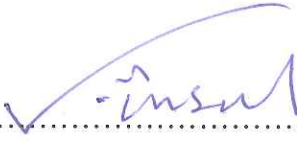
KIRŞEHİR-2020

KABUL VE ONAY

Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü TARİH Ana Bilim Dalı yüksek lisans öğrencisi, Mehmet TURGAZ tarafından hazırlanan “Anılarda İttihat ve Terakki” adlı tez çalışması/.. /2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği/oyçokluğu ile **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman... (İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Ali Ulvi ÖZDEMİR

Üye... (İmza)

Prof. Dr. Veli ÜNSAL

Üye... (İmza)

Prof. Dr. Remzi KILIÇ

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2020

(İmza Yeri)

Doç. Dr. Hüseyin ŞİMŞEK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin...süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../2020

Mehmet TURGAZ

İmza

ÖZET

ANILARDA İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan: Mehmet TURGAZ

Danışman: Dr. Ali Ulvi ÖZDEMİR

2020- (xi+91)

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim DALI

Jüri

Prof. Dr. Veli ÜNSAL

Prof. Dr. Remzi KILIÇ

Dr. Öğr. Üyesi Ali Ulvi ÖZDEMİR

Yakın dönem tarih çalışmalarında anı yazıları, sakıncalarına rağmen; oldukça önemli kaynaklardandır. Resmi kaynaklarda rastlanamayacak birçok bilgiye anılarda rastlamak mümkündür. Bu özelliğine rağmen akademik bir çalışma yaparken anı türünden yararlanma, titiz bir çalışma ve dikkati gerektirmektedir ki anılar, araştırmacıyı yanlış yöne götürebilecek bilgileri de içerebilmektedir.

Siyasal tarihimizde önemli yer etmiş farklı düşüncelere sahip insanların ve İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının anılarından yola çıkılarak ortaya konulmak istenen bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler dışında “*giriş*” kısmında Osmanlı Devleti’nin 1683 Viyana Bozgunu sonrasında yaşadığı siyasal sıkıntılarının II. Abdülhamid dönemine kadar özeti yapılmaya çalışılmıştır. “*Birinci Bölüm*“ de, “*Jön Türk*“ kavramının ortaya çıkışı ve “İttihat ve Terakki Cemiyeti”nin kuruluşu ile birlikte Meşrutiyet’in ilanına kadar olan yurt içi ve yurt dışındaki faaliyetleri ele alınmıştır.

“*İkinci Bölüm*“ de, Meşrutiyetin ikinci kez ilanı ile başlayan siyasallaşma süreci ve yaşanan çatışmalar, 31 Mart Olayı ve II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesi sonrası kurulan hükümetler ve Babıali Baskını’na kadar olan gelişmelerden söz edilmiştir.

“*Üçüncü Bölüm*” de, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin iktidara tamamen hâkim olması sonrasında yaşanan siyasal olaylar ve Birinci Dünya Savaşı’nın sonlanması ile birlikte Osmanlı Devleti’nin son dönemine damgasını vurmuş olan İttihatçı kadroların ülkeyi terk etmek zorunda kalmaları anlatılmaya çalışılmıştır.

“*Dördüncü Bölüm*” de ise; İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Yapısı, Cemiyete Katılım (Yemin Töreni), Cemiyetin Gelir Kaynakları konuları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdullah Cevdet,Cemal Paşa,Enver Paşa,İbrahim Temo,İshak Sükûti, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Talat Paşa

ABSTRACT

COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS (İTTİHAT VE TERAKKİ) IN THE MEMOIRS MASTER'S THESIS

Preparedby: Mehmet TURGAZ

Supervisor: Asst. ProfessorDr. Ali Ulvi ÖZDEMİR

2020- (xi+91)

Kırşehir Ahi Evran University, Graduate of Social Sciences

The Department of History

Jury

Professor Dr. Veli ÜNSAL

Professor Dr. Remzi KILIÇ

Asst. Professor Dr. Ali Ulvi ÖZDEMİR

Despite drawbacks, the memoirs in the studies of recent period history are the most significant resources. It is likely to meet a great amount of data which can't be encountered. In spite of this, it entails being cautious and meticulous while harnessing a kind of memoir because It includes information that might mislead the researcher.

This study has been composed of four parts by using the memoirs of people having different standpoint in the political history and member of Committee of Union and Progress (İttihat ve Terakki). Apart from these parts, in the introductory, the political disturbance, from the Vienna Defeat of Ottoman Empire in 1683 to the period of Abdülhamid II that Ottoman Empire went through, has been tried to be cited.

In the first part, along with the emergence of the term ' Young Turks' and the foundation of Committee of Union and Progress (İttihat ve Terakki), domestic and over sea activities, until proclamation of constitutional monarchy, have also been discussed.

In the second part, the process of politicization with the onset of second proclamation of constitutional monarchy, on going conflicts following it, the 31 March Incident, the governments after the dethronement of Abdülhamid II and the event still 'Bâb-ı Âli Baskını' have been discussed.

In the third part, it has been discussed about political events following total power –grab of Committee of Union and Progress (İttihat ve Terakki), distinguished unionist members in the Ottoman Empire who had to leave country after the first world war ended.

Finally, in the fourth part, it has been discussed about the structure of Committee of Union and Progress (İttihat ve Terakki), oath-taking ceremony for access to Committee and the income sources of the Committee

Keywords: Abdullah Cevdet, Cemal Paşa, Enver Paşa, İbrahim Temo, İshak Sükûti, Committee of Union and Progress, Talat Paşa

ÖNSÖZ

Çocukluk yıllarım köy odalarında dedelerin I.Dünya Savaşı ve sonrası savaş anılarını dinlemekle geçti. Anlatılan o anılardan aklımda kalanların özeti yokluk, kıtlık, adamsızlık. Ancak bunun yanında inanmışlık, kahramanlık, esarete boyun eğmeme; gâvura vatan topraklarını mezar etme ya da sürme.

Tez konumu belirlerken danışman hocamın “anılarla ilgili olabilir” demesi savaş yıllarının anılarını dinleyerek çocukluğu geçmiş biri olarak ilgimi çekmiş; özellikle Osmanlıyı sona götüren ve Cumhuriyeti kuran siyasal oluşumu ve bu oluşumun içinden gelmiş kadroların anılarını araştırarak olmak beni heyecanlandırmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucusu olduğunu iddia eden ve ilk toplantıda 1/1 numara ile cemiyetin en faal üyesi olan İbrahim Temo'nun anılarını okumakla başladığım anılarda bazen aynı cümleleri defalarca gözden geçirdiğim oldu. Her cümlesinde askeri tıbbiye öğrencisi İbrahim Temo'yu ve o yılların siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel durumlarını anlamaya çalıştım. Hüseyin Cahit ve diğerleri. Muhaliflerin anıları. Ama asıl önemlisi Cemiyetin hedefindeki isim, devletin bütün sınırlarına vakıf son karar verici, Sultan Abdülhamid'in anıları çok önem arz etmekteydi ve elimdeki “II. Abdülhamid'in Anıları” adlı kitapta anlatılanların şaibeli olması hoş olmamıştı. Keşke O'da olup bitenleri anlatmış, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan mücadelesini ortaya koymuş olsaydı.

Konu hakkında araştırmalar yapmış Sina Akşin, Tarık Zafer Tunaya, Feroz Ahmad gibi tarihçilerin eserlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni tanımaya ve anılarda anlatılanları bu eserler ışığında değerlendirmeye çalıştım.

Bu tez pek çok eksiklikleri ihtiva etmektedir. Öncelikle yabancı eserlerden yararlanmamış olmam önemli bir eksikliktir. Cemiyete yıllarca ev sahipliği yapan Fransa başta olmak üzere Avrupa devletlerinin arşivleri ile birlikte Cemiyetle irtibatı olanların anılarının araştırmaya dâhil edilmesinin önemli bir eksikliği gidereceği düşüncesindeyim.

Devlet hayatına damgasını vurmuş İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni anılarda ortaya koymak benim gibi yolun başında olan birisi için çok zor oldu. Bu zorlukları aşmada bana destek olan, çalışmayı bırakmayı düşündüğümde beni yüreklendiren, cesaret veren çok kıymetli danışman hocam Dr. Ali Ulvi Özdemir'e yürekten teşekkür ediyorum. Zaman zaman

arayıp tecrübelerinden, birikimlerinden istifade ettiğim değerli arkadaşlarım; Gazi Üniversitesi'nden Prof. Dr. Necla Günay'a, Kafkas Üniversitesi'nden Prof. Dr. Selçuk Ural'a, ders döneminde emeği geçen Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi'nin değerli hocalarına ve bu zorlu süreçte yanımda olan aileme teşekkür ediyorum.

Kırşehir- 2020

Mehmet TURGAZ

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
BÖLÜM I	3
1. KURULUŞUNDAN II. MEŞRUTİYETE KADAR İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ (1889-1908)	3
1.1. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ NASIL DOĞDU (1889-1892)	3
1.2.Cemiyetin İlk Faaliyetleri (1889-1892).....	10
1.3. Abdülhamid'in Cemiyetin Varlığından Haberdar Olması, Tutuklamalar ve Sürgünler (1892-1906)	11
1.4. Cemiyetin Yurtdışı ve Yurt İçindeki Şubeleri ve Faaliyetleri (1897-1908).....	12
1.5. Cemiyete Batının Desteği.....	18
1.6. İttihat ve Terakki ve Abdülhamid Rejimi Mücadelesi	19
1.6.1. İttihatçılara Yönelik Suikast Girişimleri.....	19
1.6.2.Abdülhamid ve Taraftarlarına Yönelik Suikast Girişimleri.....	19
1.7. Paris Kongresi (1902).....	22
1.8.Cemiyetin Yeniden Örgütlenmesi	24
1.8.1.Osmanlı Hürriyet Cemiyeti (İkinci İttihat ve Terakki Cemiyeti)	24
BÖLÜM II	31
2.İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN DENETLEME İKTİDARI (1908-1913) .	31
2.1. II. Meşrutiyet'in İlanı (23 Temmuz 1908)	31
2.2. Mebuslar Meclisinin Açılması ve İttihat ve Terakki.	38
2.3. İttihat ve Terakki Cemiyeti Kurucularının Tasfiye Edilmeleri	41
2.4. İttihat ve Terakki Cemiyetinden Kopmalar ve Yeni Siyasi Oluşumlar.....	41
2.5. İttihat ve Terakki'nin Denetleme İktidarı	43
2.6. İttihat ve Terakki'nin Siyasallaşması	44

2.7. İttihat ve Terakki-Kamil Paşa Çatışması	45
2.8. 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909).....	46
2.8.1. 31 Mart Olayı'nın Nedenleri.....	46
2.8.2. İsyanın Çıkışı	49
2.8.3. İsyanın Bastırılması	53
2.9. Abdülhamid'in Tahtan İndirilmesi ve Sürgün.....	55
BÖLÜM III.....	59
3. İTTİHAT ve TERAĞKİ'NİN TAM İKTİDAR DÖNEMİ (1913-1918).....	59
3.1. Babıâli Baskını	59
3.2. Mahmut Şevket Paşa Hükümeti (23 Ocak 1913-11 Haziran 1913)	60
3.3. Said Halim Paşa Hükümeti (12 Haziran 1913-3 Şubat 1917).....	63
3.4. Dünya Savaşı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti	65
3.4.1. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girmesi	65
3.4.2. Talat Paşa'nın Sadareti (3 Şubat 1917-14 Ekim 1918).....	68
3.4.3. I. Dünya Savaşı'nın Sona Ermesi ve İttihatçı Liderlerin Ülkeyi Terk Etmesi.....	70
BÖLÜM IV	72
4. İTTİHAT ve TERAĞKİ CEMİYETİNİN GENEL YAPISI, CEMİYETE KATILIM ve CEMİYETİN GELİR KAYNAKLARI.....	72
4.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Yapısı	72
4.2. Cemiyete Katılım (Yemin Töreni)	73
4.3. Cemiyetin Gelir Kaynakları.....	74
SONUÇ.....	75
KAYNAKÇA	77
EKLER.....	85
ÖZGEÇMİŞ.....	91

KISALTMALAR

Bu çalışmamda kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.g.e	Adı Geçen Eser
ATAM	Atatürk Araştırma Merkezi
BEO	Başbakanlık Evrak Odası
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	Çeviren
Dr.	Doktor
haz.	Hazırlayan
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi
San. Tic. Ltd. Şti	Sanayi Ticaret Limited Şirketi
S.	Sayfa
Prof. Dr.	Profesör Doktor
TTK	Türk Tarih Kurumu
T.y.	Tarih yok
Yay.	Yayınlayan
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

1683 Viyana Bozgunu ile başlayan savaşlar dizisi 1699 Karlofça Antlaşması ile sona ermiş ve Osmanlı, tarihinde ilk defa önemli oranda toprak kaybetmiştir.1700'lü yıllar Osmanlı'nın kaybettiği toprakları geri almaya çalıştığı ancak yenilerinin sürdüğü yıllardır.

Osmanlı devlet adamları askeri tedbirlerle Batı karşısında başarıyı yakalamaya çalışmış ancak köklü reformlar yapılamadığı için istenilen sonuç alınamamıştır.

Rusların yayılcı politikaları ve Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan milliyetçilik akımının etkisi ile Balkanlardaki Slav kökenli milletler ve Ortodoks Yunanlar, İngiliz ve Fransız desteğini de alarak bağımsızlıklarını elde etmişler ve Osmanlı bu kopuşun önüne geçememiştir.

III. Selim ve II.Mahmut dönemlerinde yapılmaya çalışılan Batı tarzındaki reformlar yeterince kabul görmemiş ve eksik kalmıştır.

Abdülmeccid'in ilan ettiği Tanzimat ve Islahat Fermanları gayrimüslimler tarafından olumlu karşılanmakla birlikte yeterli görülmemiş ayrılıkçı düşünceler artarak devam etmiştir.

Abdülaziz'in keyfi yönetimine karşı çıkan Genç Osmanlılar (Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, gibi) çıkardıkları gazetelerde vatan sevgisi, hürriyet, adalet, meşrutiyet, meclis sistemi gibi konuları işlemişler ve taraftar bulmuşlardır.

Padişah Abdülaziz'in yönetiminden memnun olmayan ve meşrutiyet yanlısı olan Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Şeyhülislam Hayrullah Efendi ve Mithat Paşa onu tahttan indirip yerine V. Murat'ı getirmişlerdir. V. Murat'ın ruh sağlığının yerinde olmaması nedeniyle meşrutiyete olumlu bakan II. Abdülhamid'in hükümdarlığı ile birlikte yeni bir dönem başlamıştır. Mithat Paşa'nın başkanlığındaki komisyonun hazırladığı Kanun-i Esasi'nin 23 Aralık 1876'da ilanı ile başlayan bu yeni dönem, anayasanın ve meşrutiyet yönetimin olduğu bir dönemdir. Fakat anayasal düzen fazla uzun sürmemiş Osmanlı-Rus Savaşı bahanesiyle meclis tatil edilmiştir.

Meclisin tatil edilip, Anayasanın yürürlükten kaldırılması sonrasında uygulanan keyfi yönetim İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin doğmasına yol açmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine damgasını vurmuş ve Cumhuriyetin kurucu kadrolarının dâhil olduğu; tarih severlerin de merak ettiği önemli bir oluşumdur.

Cemiyetle ilgili tarihçiler önemli çalışmalar yapmışlar ancak Cemiyet mensuplarının anılarından yola çıkılarak Cemiyeti anlatan pek olmamıştır. Cemiyetin kuruluşundan itibaren en önde yer almış isimlerin anılarından yola çıkarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni onların anlatımından anlamaya, yeniden yorumlamaya çalıştığımız bu çalışma ile tarih çalışmalarımıza bir katkı yapmayı amaçladık. Çalışmada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş, gelişme ve sona ermesi aşamaları kronolojik bir sırayla ele alınmıştır.

BÖLÜM I

1.KURULUŞUNDAN II. MEŞRUTİYETE KADAR İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ (1889-1908)

1.1.İttihat ve Terakki Cemiyeti Nasıl Doğdu (1889-1892)

Osmanlı Devleti'nde Batılılaşmanın başlangıcını bazı tarihçiler Lale Devri'ni gösterebilir de Osmanlı Devleti 19.yüzyılın başlarından itibaren, yönünü Batı'ya dönmüş ve bu kültüre daha çok yakınlaşmaya başlamıştır.¹Osmanlı Devleti yöneticilerinin yönünü Batıya dönmesi tamamen zorunluluktan kaynaklanmıştır. Savaş meydanlarında uğranılan yenilgiler özellikle askeri alanlarda reform yapmayı zorunlu kıldığı gibi, Batı karşısında geri kaldığının da farkına vardırılmıştır.²Batılılaşma beraberinde demokratikleşmeyi de getirmiştir.1808 yılında ayanlarla imzalanan Sened-i İttifak, 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı demokrasinin ilk aşamaları olarak görülebilir.³Tanzimat aydınlarının kendilerini önceki çağdaşlaşma hareketlerinin izleyicisi olarak gördükleri gibi İttihatçılarda kendilerini Jön Türklerin(Yeni Osmanlıların) takipçisi olarak görmüşlerdir. 1856 Islahat Fermanı sonrasında Jön Türklerin devleti dağılmaktan kurtarma düşüncesiyle Osmanlılık⁴ fikrinde birleşip meşruti yönetime geçme gayreti vardır.

1789 Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan milliyetçilik fikrinin etkisiyle Yunanların, Bulgarların ve hatta Müslüman olan Arnavut ve Arapların bağımsızlık düşüncesi Osmanlı Devleti'ni dağılma tehlikesiyle karşı karşıya getireceğinden Osmanlı Milletinden söz edilmeye başlanmış ancak "Osmanlılık" fikri pek rağbet görmemiştir.⁵

"Jön Türk" deyimini başlangıçta Abdülhamid'e muhalefet eden herkes (Rumlar, Ermeniler) için kullanılırken zamanla yalnız Türkler ve Türkler içinde de sadece İttihatçılar için kullanılan bir deyim haline gelmiştir.⁶

¹ A. Şerif Aksoy, **İttihat ve Terakki Enver Paşa**, Nokta Kitap, İstanbul, T.y., S. 11

² M. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük 1889-1902**, Cilt 1, İletişim Yay. , İstanbul, 1985,S.10

³ Gökhan Göktürk, Siyasal Partilerin Doğuşu: Tarihsel ve Toplumsal Kökenleri, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi**, Sayı: 54, İstanbul, 2016, S. 263

⁴ Osmanlılık: Tanzimat ve ıslahat dönemlerinde gelişen bu fikir, hiçbir etnik ve siyasi ayırım gözetmeksizin bütün Osmanlı tebasının vatandaşlık bağıyla birbirine bağlanması düşüncesi, devletin bütünlüğünü koruma isteğinin resmi ideolojisi olarak gelişen ve Osmanlı Devleti yıkılıncaya kadar devam eden siyasi akımdır. Bkz. Fatma Acun, **Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2010, S.58-59

⁵M. Şükrü Hanioglu, **a. g. e.** , S.36-70

⁶ Orhan Koloğlu, **İttihatçılar ve Masonlar**, Pozitif Yay., İstanbul, 2012, S. 31

1864'te Londra'da Rıfat Bey tarafından çıkartılan Hürriyet mecmuasının etrafında toplanan Namık Kemal, Ziya Paşa, Mustafa Fazıl Paşa ve Ali Suavi gibi isimler Jön Türk hareketini siyasi bir harekete dönüştürmüşlerdir.⁷30 Ağustos 1867'de Londra'da Mustafa Fazıl Paşa'nın maddi desteği ile Ali Suavi tarafından çıkarılan "*Muhbir*" gazetesi ise "*Jön Türkler*" in sesi olmuştur.⁸

Jön Türk hareketini başlatanlar,Osmanlı Devleti'nin büyük devletler karşısında fazla taviz verdiğini ancak dağılmanın da önüne geçemediklerini düşünmüşlerdir. Devleti yönetenlerin baskı yapmak yerine, halka siyasal haklar vermelerinin daha doğru olacağına inanmışlar ve Meşrutiyet yönetimine geçilirse devletin dağılmaktan kurtulacağına inanmışlardır.⁹Jön Türkler, kendilerini modernleşmenin taraftarı olarak görmüşler¹⁰ve ülkeye eşitlik, özgürlük ve adalet getirmek için çalışmışlardır.¹¹

Osmanlı birliğini sağlamak için Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan milletlerin birleştirilmesi gerekiyordu. İlerlemek için ise geri kalmışlığın nedenlerini ortadan kaldırmak lazımdı ve bunun için de siyasal rejimi değiştirmek gerekirdi.

*"İttihat" Osmanlı Birliği; "Terakki" aydınlanmak, çağdaş uygarlığın eğitim ve teknik araçlarıyla donanarak ilerlemek demektir.*¹²Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti, kuruluşundan itibaren; kendi içerisinde dahi fikir birliğine sahip olamamıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk kurucularından İbrahim Temo, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini üç devre ayırmaktadır:

*İlk iki asırlık dönem "genişleme ve inkılâp" ikinci dönem "duraklama ancak medeni eserlerin çoğalması", üçüncü aşama ise "taksimata uğrama cehalet ve adamsızlık neticesinde bitme, tükenme noktasına gelme"*¹³.

1800'lü yıllar iyi yetişmiş devlet adamlarının az bulunduğu yıllardır ve İttihatçıların birçoğu da bu durumdan muzdariptir.¹⁴

⁷ Ernest E. Ramsaur, **Jön Türkler 1908 İhtilalinin Doğuşu**, Türkçesi: Muhsin Önal MENGÜŞOĞLU, Pınar Yayınları, İstanbul,2011,S.18-19

⁸ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yay., İstanbul, 1978, s. 267

⁹ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001,s.25

¹⁰ M. Şükrü Hanioğlu, **a. g. e.** , s.42

¹¹ "Talat Paşa'nın Anıları", Haz.: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.22

¹²Niyazi Berkes, **a. g. e.**, s.399-400

¹³ İbrahim Temo, **İttihat ve Terakki Anıları**, Alfa Basım Yayım Dağıtım San. Tic. Ltd. Şti, İstanbul, 2013, s.11-12

¹⁴ Mithat Şükrü Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü**, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1979, s. 14

93 Harbi'nin Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ile sonuçlanması ve Rus ordularının Yeşilköy'e kadar gelmesi üzerine Abdülhamid, Mebusan Meclisi'ni dağıtmıştır. Meclis'in dağıtılıp meşrutî yönetime son verilmesini Abdülhamid yanlıları:

*“milletin henüz kendini idare edebilecek bir hale gelmediği, bu yüzden böyle bir zamanda halka hürriyet vermenin, iyiliği ve fenalığı birbirinden ayırmaya gücü yetmeyen bir çocuğun eline bir bıçak tutuşturmak demek olacağı”*¹⁵ şeklinde halka anlatmaya çalışmışlardır.

93 Harbi'ni sona erdiren Yeşilköy (Ayastefanos) Antlaşması'nın İngiltere'nin desteği ile bozulmasından sonra imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesine göre Osmanlı Devleti, Ermenilerin buldukları yerlerde ıslahat yapacak, yapılan ıslahatlar ilgili devletlere bildirilecek ve onların nezareti sağlanacaktı. 1880'de Büyük Devletler, Ermeni reformu konusunu gündeme getirmişler ancak pek bir sonuç çıkaramamışlardır. 1887'de Hınçak, 1890'da Taşnaksutyun Komitelerini kuran Ermeniler, Türklere yönelik isyan hareketleri başlatmışlar ve çıkarılan isyanlar kanlı bir şekilde bastırılmıştır.

Ermeni Sorunu ve Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasının padişahın devleti iyi yönetemediğinin, memleketi uçuruma doğru sürüklediğinin anlaşılmasına neden olduğu bu dönemde *“Meşveret”*, *“Mizan”* gibi gazeteler ve *“Mahkeme-i Kübra”*, *“Kanun-ı Esasi”* gibi dergiler, aşıladığı hürriyetçi fikirlerle meşrutiyet idaresine kavuşma isteğini doğurmuştur.¹⁶

1881'de Tunus, 1882'de Mısır'ın kaybedilmesi, Rumeli'de yaşanan olumsuzluklar,¹⁷ V. Murat'ın yeniden tahta çıkarılması girişimleri II. Abdülhamid'in vehme kapılmasına neden olmuştur.¹⁸ Başta basın ve toplantı hürriyeti olmak üzere hürriyetlerin kısıtlanması, insanların peşine hafiyeler takılması, özel mahkemeler, tutuklamalar ve sürgünler memnuniyetsizliğe yol açmıştır. Devletin kurtarılması düşüncesi, hürriyetçi bir muhalefeti ortaya çıkarmıştır.¹⁹

¹⁵ Hüseyin Kazım Kadri, **Türkiye'nin Çöküşü**, Yay. Haz.: Yılmaz Daşcıoğlu, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1992, s.13

¹⁶ **Hayat Mücadeleleri Selahattin Adil Paşanın Hatıraları**, Zafer Matbaası, İstanbul, 1982, s.24-25

¹⁷ *Makedonya için için kaynıyordu. Kafası işleyen herhangi bir Türkün, İmparatorluğun parçalanmak üzere olduğunu sezmemesine imkân yoktu... Bulgarlar devlet içinde devlet gibi bir yeraltı örgütü kurmuş, bombalar ve terör olaylarıyla her yana dehşet saçıyorlardı. Sınırlarda güvenlik diye bir şey kalmamıştı. Rum, Bulgar, Sırp ve Arnavut çeteleri birbirleriyle ve Türk makamlarıyla durmadan çatışmaktaydı.* Bkz. Lord Kinross, **Atatürk**, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1990, s. 45

¹⁸ Tahsin Paşa, Abdülhamit'in doğuştan vehimli (kuruntulu) olduğunu ancak yaşadığı olayların bu durumunun daha da kötüleşmesine yol açtığını belirtmektedir. Bkz. **Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid**, Boğaziçi Yay. İstanbul, 1999, s.13; Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Mithad Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, TTK Basımevi, Ankara, 1967, s.126

¹⁹ Sina Akşin, **a.g.e.**, s. 27-35

*Devlet düzeninin devam etmesi için gerekli olan yönetenle yönetilen arasındaki güvenin ortadan kalkması, her iki tarafın da birbirine güvenmemesi ve devletin halkın aydınlanmasına engel olması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni doğurmuştur.*²⁰

İttihat ve Terakki'nin kuruluşunu daha çok dış güçlerin desteğine bağlayan Müfit Şemsi,²¹ Osmanlı-Almanya yakınlaşmasından rahatsızlık duyan İngilizlerin ve çıkarlarını İngiltere 'ye bağlamış olan bazı Osmanlıların ve Filistin'den toprak talepleri geri çevrilen Siyonistlerin desteği ile Jön Türk akımının canlılık kazandığını iddia etmektedir.²²

Hürriyetlerin kısılıp Kanun-i Esasi'nin yürürlükten kaldırılması, Balkanlardaki komitacılık ve bağımsızlık hareketleri, ekonomik sıkıntılar Abdülhamid yönetimine karşı yürütülen muhalefetin gerekçelerini teşkil etmiştir.²³

Ülkenin dağılmaya doğru gittiğini düşünen Osmanlı aydınlarının, en büyük gayesi meşrutiyetin ilan edilmesi ve Kanun-u Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesiydi. Bu uğurda her türlü tehlikeyi göze alan Osmanlı aydınları, Meşrutiyetle birlikte geleceği düşünülen özgürlüğün, her şeyin çaresi olacağına inanmışlardır.²⁴

Mithat Paşa, Mustafa Fazıl Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Şefkati, Nuri ve Şinasi Bey gibi aydınlar, basın yoluyla halkı uyarmışlar ancak; Abdülhamid'in baskıcı yönetiminden dolayı bu çalışmalar sonuçsuz kalmıştır. Askeri tıbbiye öğrencileri, Namık Kemal, Ali Şefkati gibi edebiyatçıların eserlerini okuyarak ikinci Jön Türk cemiyetini kurmuşlardır.²⁵

Osmanlı Devleti'nin yok olmaya doğru sürüklendiği bir dönemde imkânsızlıklara rağmen bir avuç genç bu çöküşün önüne geçmek için iyi niyetle ortaya çıkmışlardır.²⁶ Vatan sevgisi ile dolu olan bu gençler (İttihatçılar) siyaseti bilmeyen deneyimsiz gençlerden oluşuyordu. Meşrutiyet ilan edilirse azınlıkların ayrılıkçı düşünceden vazgeçeceklerini ve dış baskıların azalacağını, umuyorlardı.²⁷

Kazım Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iki farklı dönemden geçtiğini söylemektedir:

²⁰ Leskovikli Mehmet Rauf, **İttihat ve Terakki Ne İdi**, Alfa Basım Yayım Dağıtım San. Ve Tic. Ltd. Şti., İstanbul, 2013, s.13-15

²¹ Müfit Şemsi, Resneli Niyazi Bey'in isyanını bastırmakla görevlendirilen Şemsi Paşa'nın oğludur.

²² Müfit Şemsi, **Şemsi Paşa, Arnavudluk ve İttihat-Terakki**, Nehir Yay. İstanbul, 1995, s.17; **Halil Mentese'nin Anıları**, Altınordu Yay., Ankara, 2019, s.13

²³ Nejla Günay, **Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat-Terakki ve Ermeniler**, ATAM, Ankara, 2015, s.40

²⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Baskıya Haz.: Rauf Mutluay, Baha Matbaası, İstanbul, 1976, s.3

²⁵ İbrahim Temo, **a.g.e.**, s.13; **Resneli Niyazi Bey'in Anıları**, Çağdaş Yay. İstanbul, 1975, s. 21; Niyazi Berkes, **a.g.e.**, s.396

²⁶ Mithat Şükrü Bleda, **a.g.e.**, s.13-14

²⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**, s.22-23

Birincisi vatansever beş Tıbbiye talebesinin kurduğu sayıca fazla olan ancak asker arasında taraftar bulamadığından basın yoluyla sesini duyurmaya çalışan ve Abdülhamid karşısında istenilen başarıyı gösterememiş Cemiyet.

İkincisi ise 1906 yılında on kişi ile faaliyete başlayıp asker ve sivil ileri gelenlerin zorlu mücadelesi ile faaliyet yürüten Cemiyet.²⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi ve Meşrutiyetin ilanından itibaren son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne kadar Ankara milletvekili olarak görev yapan Mahir Said Pekmen, ülkenin içinde bulunduğu kötü durumdan etkilenen askeri tıbbiye talebeleri İshak Sükûti, İbrahim Ethem, Ali Hüseyin, Şerafettin Mağmumi ve Abdullah Cevdet Bey'ler gibilerinin cemiyeti kurduğunu ve zemin ve zamanın uygun olması ile yayılmasının mümkün olduğunu; Dağıstanlı Murat Bey ve serasker yaveri Kaymakam Şefik Bey'in cemiyete erken dönemde katılıp önemli hizmetler verdiklerini belirtmektedir.²⁹

İbrahim Temo, İshak Sükûti, Şerafettin Mağmumi gibi İttihat ve Terakki'nin kurucuları ve önemli isimleri; Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Şefkati'nin yanı sıra Mezopotamya ve Acem hürriyetçilerinden de etkilenmişlerdir. Sahip oldukları düşünceleri güvendikleri talebelere gizlice yaymışlar ve bu faaliyet, birlikte eğitim gördükleri askeri idadi talebesine dönük olarak da yürütülmüş, üç sene içerisinde Abdülhamid'e karşı önemli bir muhalif güç oluşmuştur.

Cemiyetin kurucuları, güvendikleri arkadaşlarına siyasetle ilgili kitap ve gazeteleri okutarak okulda aydın bir zümre oluşmasına, hürriyet fikrinin belirmesine öncülük etmişlerdir.

İbrahim Temo, Cemiyetin ilk kuruluş fikrinin kendisine ait olduğunu iddia etmektedir.³⁰ Temo, 1889 yılının Mayıs ayında, Abdülhamid'e karşı mücadele fikrini en yakın

²⁸ Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s.19

²⁹ Mahir Said Pekmen, **31 Mart Hatıraları, İsyân Günlerinde Bir Muhalif**, Haz.: Hasan Babacan- Servet Avşar, TTK Yay., Ankara, 2013, s.27

³⁰ ...*Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'de bir teneffüs saati esnasında o vakitlerde mevcut olan Hilal-i Ahmer (Kızılay) barakaları karşısındaki ağaçlar altında elimde kitaplar dolaşırken, İshak Sükuti yanıma sokuldu, yeni bir şeyler olup olmadığını sordu.*

Ben-Gel arkadaş, düşündüklerimi sana biraz anlatayım. Aziz vatanın bugünkü durumu ve idare tarzıyla yok olup gideceğini hepimiz biliyoruz. Bu hususta her vakit ve serbest saatlerimizde dertleşip duruyoruz; fakat bu tehlikenin giderilmesi için bir çare düşünüp bulamıyoruz. Bence böyle kuru mülahazalar ve mütalaalarda dert yanacağımıza, faaliyete geçmek lazımdır.

İshak:-Ne gibi bir faaliyete?

Ben:-Bir cemiyet halinde çalışmakla.

İshak:- Güzel ama, sen kime itimat edip de böyle tehlikeli bir işe teşebbüs etmemizi düşünüyorsun?!

Ben:- Evvela sen, bir; (koğuştan çıkıp bize doğru gelmekte olan yamalı suratlı) Mehmet Reşit'i göstererek, bu da iki, olduk üç. İşte bir cemiyet başladı demektir! Mehmet Reşit'e işaret ederek yanımıza çağırdık. Fikrimizi

arkadaşı İshak Sükûti, Çerkez Mehmet Reşit ve Abdullah Cevdet'e açmış ve çalışmalar bu şekilde başlamıştır.³¹ Bu dört isim,³² kurdukları "İttihat-ı Osmani Cemiyeti" aracılığı ile muhalefeti örgütlemeye çalışmışlardır. Paris'te "La Jeune Turquie" gazetesini çıkaran Halil Ganem ile bağlantı kurarak yurt dışında da teşkilatlanmaya çalışmıştır. 1894'te Dr. Nazım Bey, Ahmet Rıza Bey'e kendilerine katılmasını teklif etmiş ve bu teklif kabul edilmekle birlikte cemiyetin adı da "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak değiştirilmiştir.³³ Ahmet Rıza Bey, ilk baştan itibaren İttihat ve Terakki'nin faaliyetlerinde önemli roller oynayan isimdir.³⁴

İbrahim Temo, anılarında İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucusunun kendisi olduğunu söylemesine rağmen; çok önemli belgelerin İshak Sükûti 'de olması düşündürücüdür.³⁵ Cemiyet iki ay gibi kısa bir sürede vatansever ve güvenilir talebe ve vatandaşların katılımıyla ilk toplantısını İstanbul dışında bağcı Aluş Ağa'nın mekânında yapmıştır (*İnciraltı İçtimai / Toplantısı*). Bu ilk toplantıya katılanlar arasında adliye yüksek memurlarından Hersekli Ali Rüştü, gazete yazarlarından İzmirli Ali Şefik, tıbbiyeli Asaf Derviş (Paşa), Muharrem Giridi (Şam Tıp Fakültesi hocası), Dr. Abdullah Cevdet, İshak Sükûti, Şerafeddin Mağmumi, Çerkez Mehmet Reşit ve İbrahim Temo'nun isimlerini hatırlayamadığını söylediği üç kişi daha vardır.

*Ali Rüştü Efendi katılanların en yaşlısı ve sarıklı olduğu için reis, Şerafeddin Mağmumi zabıt kâtibi, Asaf Derviş kasadar olmuştur.*³⁶

İbrahim Temo, kullanılacak sıra numaralarının 1/1 seri başıdır. Milli ve gizli cemiyete kimlerin katılacağına dair müzakereler olurken İbrahim Temo'nun Cemiyete, "*din ve millet*

açtı. Bu sıra ozaman çok sofı olan Abdullah Cevdet ikindi namazını kılarak mektebin camisinden çıkıp yanımıza gelince: alınız bir de dördüncü dedim... Dört el birbirine kavuştu. Bu ahd-i misak 1305(1889) senesi bir Mayıs gününe tesadüf etmiş ve cemiyet kurulmuştur. bkz. M. Şükrü Hanioglu, **a.g.e.**, s.7.

İshak Sükûti İttihat ve Terakki'nin organizasyon sorumlusudur ve çok önemli belgeleri bulundurmıştır. Bkz. İbrahim Temo, **a.g.e.**, s.22-27

³¹ Ernest E. Ramsaur, **a.g.e.**, S.33; Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s. 73; M. Şükrü Hanioglu, **a. g. e.**, s.42

³² Cevri, Konyalı Hikmet Emin'i İ. T.'nin beş kurucusundan biri olarak göstermektedir. Bkz. Durdu Mehmet Burak, "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri", **Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi**, Ankara, 2003, s.297; Askeri Tıbbiye'de ilk görüşme gerçekleşirken Konyalı Hikmet Emin'den söz etmektedir. Bkz. Ziya Şakir, **İttihat ve Terakki I Nasıl Doğdu**, Akıl Fikir Yay., İstanbul, 2014, s. 66-67; Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa Cilt 1 1860-1908**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s. 163-164

³³ GÜNAY Nejlâ, **a. g. e.**, s. 35

³⁴ M. Şükrü Hanioglu, **a. g. e.**, s.7

³⁵ Temo, Cemiyetin çok önemli ve gizli belgelerinin İshak Sükûti 'de bulunduğunu, ölmeden önce bu belgeleri kendisine ulaştırmak istediğini ve onun ölümünden sonra beş bavul belgenin İstanbul'a ulaştırıldığını; meşrutiyetin ilanından sonra askeri yetkililerin dört bavulu kendisine teslim ettiklerini içinde çok önemli belgelerin bulunduğunu düşündüğü bir bavulun kaybolduğunu belirtmektedir. Bkz. İbrahim Temo, **a. g. e.**, s. 42

³⁶ İbrahim Temo, **a. g. e.** s.29

ayrımı yapılmaksızın herkesin kabul edilmesi” fikrine karşılık, Giritli Muharrem, “İslam olmayan kişilerin kabul edilmemesi ”görüşünü dile getirmiş ancak fikri reddedilmiş, faaliyette bulunabilecek ve güvenilebilecek her Osmanlının, sınımadan geçirilerek kabulü yönünde karar verilmiştir.

İkinci toplantıya İbrahim Temo ve İshak Sükûti katılmamış, birinci toplantıda olmayan Abdülkerim Sebati yer almıştır. Bu toplantıya“*icraat teşkilatı*” adı verilmiş, şubelerin taksim şekli hakkında kararlar alınmıştır. Belli aralıklarla Cuma günleri değişik yerlerde güvenilen insanlarla gizli toplantılar devam etmiştir. Cemiyet harbiye talebesi ve subaylar arasına, mülkiye mektepleri ve medreselere hatta tekkelere kadar yayılmıştır. Üye sayısı arttıkça farklı şehirlerde de faaliyetler yürütülmeye devam etmiştir.³⁷

Yaz tatilleri cemiyet mensupları için fırsata dönüşmüş öğrenciler gittikleri memleketlerinde cemiyete üye kazandırmak için daha fazla çalışma imkânı bulmuşlardır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ilk üyelerinden olan; Adana ve Lazkiye Mutasarrıflığında bulunan Mehmet Rauf,1890’larda öğrenci olanların zamanla yüksek makamlara geçerek cemiyetin amaçlarına hizmet edeceklerini ve yönetimi ele geçirip istibdadı yok edeceklerini düşündüklerini ve geleceğin İttihatçı kadrolarının planlı bir şekilde yetiştirildiğini iddia etmiştir.

Kuruluş yıllarında cemiyetin toplanma yeri Cağaloğlu’ndaki İran konsolosluğunun alt tarafındaki bir apartmandır. Başlangıçta cemiyette makam olarak önemli kimseler bulunmazken İshak Sükûti ve arkadaşları Murat Bey ve İsmail Kemal Bey gibi bazı kişilerin cemiyete girdiklerini yaymışlar ve bu sayede hürriyetçi fikirlere sahip insanlar cemiyete ısındırılmaya çalışılmıştır.

Mehmet Rauf, İttihatçılığın kendi gayreti ile Mülkiye Mektebi’ne; Hamid Bey ve Binbaşı Batumlu Mustafa Efendi aracılığıyla da Harbiye Mektebi’ne yayıldığını ve onların cemiyete dâhil olmalarının kendilerini cesaretlendirdiğini belirtmektedir. Beyrutlu Emin Arslan Bey, cemiyetin bir nizamname veya programının olması gerektiğini belirtmiş ancak belgelerin saklanması zor olacağı gerekçesiyle bu düşünceye karşı çıkmış, Emin Arslan Bey program yapılmadığı takdirde kendilerine ayrı bir cemiyet kuracaklarını belirtince Rumeli Hisarı civarında iki saat süren bir toplantı yapılmış ve bu toplantı sonunda bir tasarı hazırlanmıştır. Tıbbiyeliler tarafından hazırlanan bu tasarı İshak Sükûti tarafından Mehmet

³⁷ İbrahim Temo, a. g. e. s.30

Rauf'a verilmiş ve Adanalı Ali Münif Bey'le birlikte tüzük hazırlanıp yurt dışına gönderilmesi için İshak Sükûti ve Dr. Abdullah Cevdet'e teslim edilmiştir.³⁸

1.2.Cemiyetin İlk Faaliyetleri (1889-1892)

Hürriyetlerin kısıldığı bu dönemde kitap okumak, özellikle siyasi içerikli kitap okumak suç sayılmıştır.³⁹Kitap ve dergi gibi yayınlar belirli bazı dükkânlar ve kişiler aracılığı ile Cemiyet üyelerine ulaştırılmıştır⁴⁰

İhtilalci sığata sahip olması nedeniyle arkadaşlarının “Pierre Lermite” lakabını verdikleri Temo, Ohri'ye bağılı Strugalı olmasından dolayı bu bölgede bir şube açmayı ve Abdülaziz'in hal'i münasebetiyle Ohri'ye sürülmüş Ohri Redif Taburu Kumandanı Kamil Bey'i cemiyete dâhil etmeyi düşünmüş ancak, Temo'nun vatansever güvenilir subaylardan zannettiğı Kamil Bey, kendisini sürgünden kurtarmak için bunu fırsata çevirmek isteyerek Temo'yu İstanbul'a şikâyet etmiştir. Temo, İstanbul'a götürölüp tutuklanmış fakat şansının yaver gitmesiyle ceza almaktan kurtulmuştur.

Yüksekokullarda özellikle tıbbiye, mülkiye, askeriye ve bahriyede hürriyet hareketi yayılırken baskılar da artmış ve Avrupa'ya firar edenler olmuştur.⁴¹

İbrahim Temo, gittiğı her yerde cemiyeti harekete geçirip fikirlerini yaymaya çalışmıştır. Yazdığı şiir ve dağıttığı bildiriler ve diğeri İttihatçılarla olan münasebetleri nedeniyle ilki Ohri'de olmak üzere üç kere de İstanbul'da tutuklanmıştır. 1896'da Ermenilerin Babıali'ye baskın yapmasınedeniyle Müslüman halkın isyan ettiği görölmüştür. Temo, bu durumdan faydalanıp halkın öfkesini saraya yöneltmek istemiş ancak bu konuda başarılı olamamış olsa bile sarayın dikkatini çekmeyi başarmıştır.

Cemiyet Paris'le de haberleşmesini sürdürürken Abdülhamid'i korkutmak ve Avrupa'nın dikkatini çekmek için kaleme alınan bir mektubu büyük devletlere ve saraya yollamıştır.⁴²

Mehmet Rauf, cemiyet üyelerinin takibata uğradıklarını, hapse atılıp işkence gördüklerini, aç-susuz bırakıldıklarını ancak bu durumun onları yıldırarak bir yana hürriyet mücadelesini daha gayretle yürütmelerine neden olduğunu söylemektedir. Ancak bununla

³⁸R. Mehmet Rauf, **a.g.e.**, s.24-39

³⁹ Kazım Karabekir, **a.g.e.** s.21-44

⁴⁰ R. Mehmet Rauf, **a.g.e.**, s.67; BOA, DH. MKT. 2192, 72; BEO,3527,264508-1

⁴¹ İbrahim Temo, **a.g.e.** , s. 49

⁴² İbrahim Temo, **a.g.e.** s.49-54

birlikte bazen en yakın dava arkadaşlarını ele verip makam için olmayan durumları dahi olmuş gibi göstermeye çalışanların olduğunu da belirtmektedir.⁴³

1.3.Abdülhamid'in Cemiyetin Varlığından Haberdar Olması, Tutuklamalar ve Sürgünler (1892-1906)

II. Abdülhamid, namaz kılan, oruç tutan, takva sahibi bir insan olmasına rağmen⁴⁴ vehimli bir insandı.⁴⁵ En önemli korkusu tahttan indirilmektir. Sultan Murat'ın fetva ile tahttan indirildiğini hiç unutmazdı. Bu yüzden özellikle şeyhülislam olanlardan hem çekinir, hem de onları daima gözetim altında bulundururdu.⁴⁶ Tahtta kalabilmek için hafife teşkilatına ve askerinin sadakatine önem vermiştir.⁴⁷

Cemiyet içerisinde bulunan bazı kişilerin cemiyetin varlığını ve gizli çalışmalar içerisinde olduklarını haber vermeleriyle bazı öğrenciler yakalanıp divan-ı harbe verilmişlerdir. Çeşitli cezalara çarptırılan öğrenciler arasında cemiyetin kurucularından Abdullah Cevdet ve Mehmet Reşit'te vardır. Abdülhamid, bu hareketin içinde olanların ciddi olacağına inanmamış ve kısa süren hapis döneminin ardından af çıkartmıştır.⁴⁸

Cemiyetin varlığı ilk defa Binbaşı Kamil Bey tarafından açığa çıkarılmıştır. Binbaşı Kamil Bey'in oğlu Dr. Şükrü Bey ve arkadaşı Dr. Tahir Efendi haberleşirken belge yakalatmışlar ve Tahir Efendi tutuklanmıştır. Bunun üzerine Şükrü Bey'in mektubunda adı geçen İbrahim Temo da tutuklanmıştır. Temo, affedilmiş fakat sürgünden kurtulamamıştır. Anadolu sürgününün cemiyet faaliyetlerini sekteye uğratacağını düşünen Temo, haberleşmenin daha kolay yapılacağı Balkanlara firar etmeye karar vermiştir. Firarı konusunda İstanbul'da bulunan Ulahlara mensup talebelere yardım görmüştür. İstanbul Sirkeci'den Romanya'nın

⁴³ Mehmet Rauf, **a.g.e.**, s.67

⁴⁴ Mehmet Tevfik Beyin (Biren), **II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, Arma Yay., İstanbul 1993, s. 26

⁴⁵ Mizancı Mehmet Murat, **Tatlı Emeller Acı Hakikatler**, Haz.: Ahmet Nezih Galitekin, Şehir Yayınları, İstanbul, 2005, s. 18 ; Abdülhamit yaratılışı icabı kuruntulu olmasından ve kendisine verilen jurnallerden dolayı kuruntusu artmıştır. Saray dışına pek çıkmadığı gibi sınırlı sayıda insanlarla görüşür hale gelmiştir. Bkz. **Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları SULTAN ABDÜLHAMİD, a.g.e.**, s. 164-165; Abdülhamit'in vehminin artmasında Said Paşa'nın da etkisi vardır. Çünkü Said Paşa Abdülhamit'ten daha fazla vehimlidir. Bkz. Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, **a.g.e.**, s. 34-35; Abdülmecit, Abdülhamit'e "*kuruntulu oğlum*" derdi. Bkz. Aynı eser s.103; Abdülhamit'in vehimli olduğuna dair bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.e.**, s. 162.

⁴⁶ Opr. Dr. Cemil Topuzlu, **İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, Haz.: Prof. Dr. Hüsrev Hatemi, Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul, 2017, s. 81

⁴⁷ Mizancı Mehmet Murat, **a.g.e.**, s. 18

⁴⁸ "1895'te Harbiye Mektebi'nde teşkilat iyice kuvvetli imiş fakat ikinci sınıftan Kandiyeli Hayrettin ve Tiranlı Abdullah adında iki talebe cemiyeti mektebin müdürü Rıza Paşa'ya haber vermişler. Birçok tevkifler yapılmış, efendilerin dolapları aranmış. Evrak-ı muzırna denen yasak gazeteler kimde çıktı ise hapse atılmıştır". Bkz. Kazım Karabekir, **İttihatve Terakki Cemiyeti**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2014, s. 282

Meteor vapuruyla hareket eden Temo, 1 Kasım 1895'te Köstence'ye buradan da Bükreş'e geçmiştir. Temo, Osmanlı dostu Naçu Efendi'nin⁴⁹ yardımıyla bir yurda yerleşip göz doktoru Profesör Manolesku'nun yanında kurs görmüştür. Serbest hekimlik yapma diplomasını aldıktan sonra cemiyet faaliyetlerini artıran Temo, Ohrili Recep Lakteş Efendi aracılığıyla İstanbul'la irtibatını devam ettirmiştir.

İstanbul'daki "İttihad-ı Osmani Cemiyeti" üyeleri ile Paris'teki Ahmet Rıza Bey arasındaki anlaşma ile örgütün adı "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" şeklinde değişmiştir(1895).⁵⁰

1897'den itibaren İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimleri tutuklanarak Taşkışla'ya konulmuş ve divan-ı harbi askeride sorgulanmışlardır. İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet'in de aralarında bulunduğu yetmiş sekiz kişi Trablusgarp ve adalara sürgün edilip zindanlara atılmışlardır. Temo ve diğer İttihatçıların maddi manevi yardımları ile İshak Sükûti Mısır'a kaçırılmış,1898'de tavsiye ve ileri gelenlerin arzusu ile Paris'e gitmiştir.⁵¹

Hürriyet mücadelesi verenlerin yakalanıp hapse atılmaları ya da sürgün edilmeleri onları mücadeleden alıkoymadığı gibi mücadele azmini artırmıştır. Bununla birlikte daha tedbirli hareket etmek gerektiğinin farkına varmışlardır.⁵²

Kahire'de, Paris'te, Londra'da, Cenevre'de, Brüksel'de ve İtalya'da çıkan gazetelerde makaleler yazan İshak Sükûti ve Cemiyetin diğer mensupları çok çalışmışlardır. Londra'da "Hürriyet", Paris'te "Meşveret", Cenevre'de "Mizan", gazetelerine sahip olan Cemiyet, Mısır'da bazı evrakları basarak, bunları Osmanlı Devleti içerisindeki üyelerine göndermiştir.⁵³ Elden ele gizlice dolaştırılan bu gazete, dergi ve evraklar sayesinde üye sayısının artışı da sağlanmıştır.

1.4. Cemiyetin Yurtdışı ve Yurt İçindeki Şubeleri ve Faaliyetleri (1897-1908)

Kaymakam Şefik, Çürüksulu Ahmet, Murat Bey, Ahmet Rıza, Dr. İshak Sükûti, Abdullah Cevdet, Şerafettin Mağmumi, Dr. Nazım, Tunalı Hilmi, Sabri, Nuri ve Ahmet Bey'ler Paris ve Cenevre'de Meşveret ve Mizan gazetelerini çıkararak İttihat ve Terakki'yi

⁴⁹O dönemde Romanya'daki Hristiyan Arnavutlar iki gruba ayrılmışlardı. Zenginleri Osmanlılar aleyhine propaganda yapan Grekofil Arnavutlar ve diğerleri Osmanlı dostu ve Işık "Drita" Partisi takımıydı ki, reisleri Naçu Efendi idi. Bu grup taşradan gelen Müslüman Arnavutları ve hatta Jön Türkleri himaye ederdi.Bkz. İbrahim Temo, a.g.e. , s.59-63

⁵⁰ Sina Akşin, a.g.e., s.31; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yay. Ankara, 2010, s.268

⁵¹ İbrahim Temo, a.g.e, s.59-66

⁵² R. Mehmet Rauf, a.g.e. ,s.65

⁵³Mehmed Selahaddin Bey, **İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, İnkılab Yay., İstanbul, 1989, s.21

yaşatmaya çalışmışlardır.⁵⁴ Ahmet Rıza, Paris’te Meşvereti çıkarmadan önce paraya ihtiyaç duyduklarını ancak ne kendisinde ne de cemiyette paranın bulunmadığını maddi sıkıntılar yaşadıklarını ve bu sıkıntıların ancak abonelerden toplanan paralarla atlatıldığını söz etmektedir. Fransızca ve Türkçe olarak yayın hayatını devam ettiren Meşveret’in Abdülhamid aleyhindeki yazılardan dolayı Türkçe olanı yasaklanmıştır. Türkçe Meşveret Belçika’da yayına devam etmiş ancak burada da yasaklanınca Mısır’da “Şurayı Ümmet” adıyla meşrutiyetin ilanına kadar devam etmiştir.⁵⁵

3 Aralık 1895’te Meşveret gazetesinde ilk defa Cemiyetin amaç ve hedefleri okuyucuya duyurulmuştur. Ancak duyurulan program cemiyetin kanaatlerinden ziyade Ahmet Rıza’nın fikirlerini yansıtmaktaydı.⁵⁶

Murat Bey ve Ahmet Rıza Bey bu dönemde görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Ahmet Rıza Bey, Murat Bey’in Abdülhamid’in hafiyesi olduğunu dahi düşünmektedir. Bu görüş ayrılığı meşrutiyetin ilanından sonra da devam etmiştir. Murat ve Ahmet Rıza Beyler arasındaki görüş ayrılıklarının çeşitli nedenleri vardır. Ahmet Rıza, Meşrutiyetin ilanı konusunda yabancı müdahalesine karşı çıkarken; Murat Bey, dış müdahaleye karşı değildir. Ahmet Rıza, pozitivist iken; Mizancı Murat, hilafet yanlısıdır ve İslam’a daha çok önem verir.⁵⁷

Murat Bey, Mısır’a gidip burada Mizan’da Abdülhamid aleyhinde yazılar yazmış, Sultan Abdülhamid kendisine yönelik ağır eleştirilerde bulunan Murat Bey’in Osmanlı hükümetine teslimini Mısır hükümetinden istemiş ise de başarılı olamamıştır.⁵⁸ Mısır Hıdivi Abbas Hilmi’nin pozitivist düşüncesinden dolayı Ahmet Rıza’dan ve dolayısıyla da Jön Türklerden soğuması, hatta Jön Türklerin yakalanmaları için Abdülhamid’in hafiyeleri ile işbirliğine girmesi, Murat’ın ardından İsmail İbrahim’in de burayı terk etmesine neden olmuştur.⁵⁹

Paris’teki cemiyet mensuplarının bir kısmı Ahmet Rıza’dan memnun olmadıklarını İstanbul’a bildirmişler ve Dr. Şerafettin Mağmumi Paris’te yaptığı incelemeler sonucunda Ahmet Rıza’nın haksız olduğunu düşünerek Paris şubesi reisliğini Ahmet Rıza’dan alarak

⁵⁴ Mahir Said Pekmen, **31 Mart Hatıraları İsyân Günlerinde Bir Muhalif**, TTK Yay. , Ankara, 2011, s.28-29

⁵⁵ **Ahmet Rıza Bey’in Anıları**, Haz.: Bülent Demirbaş, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, S.12-17; **Halil Mentеше’nin Anıları**, a.g.e., s.12-13

⁵⁶ Ernest E. Ramsaur, a.g.e. s.42-44

⁵⁷ Murat Bey “*Halkı isyan ve ihtilale daveti cinayet saydığını*” söylerken Ahmet Rıza Bey “*Sultan Hamid’in yola gelmeyeceği, onu halk isyanıyla devirmekten başka çare olmadığı kanaatindedir*”. Bkz. Erdem Sönmez, **Ahmet Rıza Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2012, s.76-77

⁵⁸ Kazım Karabekir, a.g.e., s.288-290

⁵⁹ Ernest E. Ramsaur, a.g.e., s.58

Murat Bey'e vermiştir. Murat Bey, bu ihtilafın Yıldız'ı şımartacağını ileri sürerek reisliğin değiştirilmesinin uygun olmadığını düşünmüştür. Mizancı Murat'ın Avrupa'ya firarı cemiyet faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur.⁶⁰

Ahmet Rıza Bey'in Meşveret'te istediği gibi tasarrufta bulunup diğerlerini fazla dikkate almaması, kendisinden mevki olarak daha büyük olan Murat ve Şefik Beylerin hoşuna gitmemiş ve reislik mücadelesi yaşanmıştır.

Kaymakam Şefik, Çürüksulu Binbaşı Ahmet ve cemiyetin kurucularından Dr. İshak Sükûti Paris'e gelmişlerdir. Dr. Nazım dışında Ahmet Rıza'nın yanında pek kimse kalmamıştır. Murat Bey, bir müddet Ahmet Rıza Bey'i tutmak istemişse de bu mümkün olmamıştır.

Ahmet Rıza Bey, Alman olan annesinin tesiriyle kozmopolittir. Babasının Konya'ya sürgün edilmesi ya da Fransa'da bulunması kendisini bir Türk terbiyesinden mahrum etmiştir. Ahmet Rıza Bey, Paris'te Pozitivistlerin reisi olan La Fayette'e bağlanmıştır.

Başlarında Şerafettin Mağmumi ve Kaymakam Şefik Bey olmak üzere bazı gençler Murat Bey'e gelip cemiyetin reisliğine geçmesini istemişlerdir. Murat Bey sağlık sorunlarını ileri sürerek kabul etmek istememiş fakat ısrarlar karşısında kabul etmek zorunda kalmıştır.

Paris'teki cemiyet üyeleri, Ahmet Rıza ve ondan ayrılmayan Dr. Nazım'ın cemiyetten çıkarılmasına karar vermişlerdir. Bunu "Mizan" ile ilan etmişlerdir. Murat Bey, bu durumdan etkilenerek aynı ilanda reislikten istifasını da bildirmiştir. Yerine Rodos'taki sürgün yerinden gelen Binbaşı Çürüksulu Ahmet Bey (Paşa) tayin olunmuştur.⁶¹

Halkın aydınlanmasına engel olmaya çalışan Abdülhamid, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yurt dışındaki faaliyetlerini sonlandırmak için yoğun diplomatik çabada bulunmuş ancak sonuç alamayınca Serhafiye Ahmet Paşa'yı Avrupa'ya göndermiştir.⁶² Abdülhamid, meşrutiyeti altı ay içinde ilan edeceğine dair söz verip onları İstanbul'a davet etmiş ve Murat Bey başta olmak üzere pek çok İttihatçı İstanbul'a gelmiştir.

Murat Bey, Çürüksulu Ahmet Bey, İshak Sükûti, Abdullah Cevdet, Tunalı Hilmi devlette çeşitli görevler alarak maaşa bağlanmışlardır.⁶³ Ahmet Rıza Bey, gazete çıkararak bir

⁶⁰ Mehmet Rauf, **a.g.e.**, s.113

⁶¹ Kazım Karabekir, **a.g.e.**, s.293-294

⁶² Halil Menteşe'nin Anıları, **a.g.e.** s.14; Resneli Niyazi Bey'in Anıları, **a.g.e.** , s.28; Abdülhamid, yurt dışındaki İttihat ve Terakki üyelerinin memlekete dönmelerini sağlamaya çalışmış, bunun için uygun bir memuriyet ve maaş ile onları susturmaya çalışmıştır. Dönmek istemeyenleri ise tehdit ve baskı ile sindirmeye çalışmıştır. Bkz. **Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları SULTAN ABDÜLHAMİD, a.g.e.**, s. 110

⁶³ Mahir Said Pekmen, **a.g.e.**, s.29-30-31; Halil Menteşe'nin Anıları, **a.g.e.**,s.14

yere varılamayacağını, hafiyeleri öldürmek gerektiğini söyleyenlerin Başhafiye Ahmet Paşa'nın maaş ve memuriyet teklifini hemen kabul edip döndüklerini söylemektedir.⁶⁴

Mizancı Murat'ın Avrupa'dan dönmesi hürriyet mücadelesini yürütenler arasında küskünlük, bezginlik ve bozgunluk yaratmıştır. Ayrıca Türk-Yunan Savaşı'nın kazanılması Jön Türklere ilgiyi azaltmıştır. Savaşa sebep olan Girit'ten askerlerimizin çekilmesi ve mağlup muamelesi görmemiz Jön Türklere ilgiyi yeniden artırmıştır.⁶⁵

Kazım Karabekir;

*“Keşke bu Avrupa'ya kaçma modası çıkmasaydı da birçok gençler onların çıkardıkları bir sürü lüzumlu lüzumsuz neşriyat yüzünden mahvolmasalardı. Ve yine bu tarzdaki neşriyatla Avrupa siyasetçilerinin de ekmeklerine yağ sürmeselerdi”*⁶⁶ demektedir.

Ekmeklerine yağ sürmeleri doğru ancak hürriyetin altyapısının oluşturulması ancak bu şekilde mümkün olmuştur. Abdülhamid, yurt içinde hürriyetçilere fırsat vermemiş, onlar da çareyi yurt dışına çıkmakta bulmuşlardır.

Ahmet Rıza, Paris'ten İbrahim Temo'ya yazdığı mektupta Kaymakam Şefik Bey'in Akka'dan kaçarak Paris'e geldiğini, Temo'yla aynı fikirde olan Kaymakam Şefik Bey'le mektuplaşmasının yararlı olacağını söylemiştir. İbrahim Temo Cenevre, Paris, Berlin ve Mısır ile sürekli irtibat halinde iken İstanbul'la zaman zaman irtibatının kesildiği olmuştur. İbrahim Temo, Bulgaristan'da Türklerin yoğun olduğu yerlerde şubeler açmıştır. Bu şubeler zamanla çoğalıp gelişmiştir.

Yurt dışına kaçan İttihatçılar ekonomik zorluklar yaşamışlar ancak İbrahim Temo gibi geçerli meslekleri olanlar şahsi gayretleriyle ayakta kalmaya çalışmışlardır. Anadolu'dan kaçıp gelen insanlar yeteneklerine göre işe yerleştirilip korunmuşlardır.⁶⁷

Abdülhamid'in baskıcı yönetimine karşı çıkan ve özgürlük için çalışmayı düşünen ve bu uğurda her türlü tehlikeyi göze alan Mithat Şükrü Bleda da aynı tarihte okumak için Avrupa'ya gidenler arasındadır. Bleda, Cenevre'ye geldikten sonra arkadaşı Dr. Nazım aracılığı ile Ahmet Rıza Bey'e kendileriyle birlikte çalışma arzusunu belirtmiş ve O'nun tavsiyesi ile Cenevre'de cemiyetin bir şubesini kurarak çalışmaya başlamıştır.

⁶⁴ Ahmet Rıza Bey'in Anıları, **a.g.e.**, s.11-12

⁶⁵ Halil Menteşe'nin Anıları, **a.g.e.**, s.15

⁶⁶ Kazım Karabekir, **a.g.e.**, s.31

⁶⁷ *İdare etmekte olduğumuz Dubruca Merkez Şubesi, kaçan ve bize sığınan gençleri köy şubelerine yollar, bir süre için geçimlerini temin eder, kafasından, elinden iş gelenleri çiftliklere yollar, köy mekteplerine öğretmen tayin ettirip, meşgale ve iş bulmakla himaye ederdik.* İbrahim Temo, **a. g. e.**, s.78-105

Mizancı Murat'ın Paris'e kaçması İttihatçıları sevindirirken Yıldız'ı endişelendirmiş ve Abdülhamid'in sadık adamlarından Ahmet Celalettin Paşa Paris'e gidip Mizancı Murat'ı İstanbul'a dönmeye razı etmiştir. Murat Bey, Paris'ten İstanbul'a dönerken Cenevre'de Bleda ve arkadaşlarıyla görüşüp onlar üzerinde de etki yapmıştır. Geleceğe dönük ümitleri kaybolan buradaki İttihatçı kadro dağılmıştır.⁶⁸

İbrahim Temo'nun (İttihatçıların) Yahudilerin yanı sıra, Acemlerle de işbirliği yaptıklarını görüyoruz. İran Şahının öldürülmesi olayını Türk halkını galeyana getirmek için kullanmışlardır.⁶⁹

İbrahim Temo, haberleşme için kendi yetiştirdiği Ohrili Recep Lakteş'i aracı olarak kullanmış ancak onun yakalanıp Erzurum'a sürgün edilmesinden sonra da kurtarılması için çok büyük çaba sarf etmiştir.

Cemiyetin ekonomik sıkıntılar çektiğini yazılan mektuplardan anlıyoruz.⁷⁰ Dr. İsmail İbrahim'in İbrahim Temo'ya Kahire'den 1897'de yazdığı mektupta Mısır hıdivinden yardım gördüklerini ancak Murat ve Ahmet Rıza'nın tavırlarından sonra bu desteğin kesildiğinden bahsetmektedir.⁷¹ Dr. İsmail İbrahim, aynı mektubunda Yunanistan'daki adamı Baytar Maraz

⁶⁸ *Tarihçi Murat Bey'in Paris'e kaçtığı haberi aramızda bomba gibi patladı. Dağıstanlı Murat Bey o zamanın güçlü şahsiyetlerindendi. Murat Bey'in Paris'e kaçması hepimizi ümitlendirdi. Artık Abdülhamid'in tahtı üzerinde sallandığını gözlerimizle görür gibi oluyorduk.*

Cenevre'deki çalışmalarımız, ne yazık ki, ancak yedi sekiz ay sürdü. Zira Murat Bey'in Paris'e firarı Yıldız Sarayı'ni ve padişahın yakınlarını hayli sarsmıştı. Abdülhamid telaş içinde idi. Mizan'cı Murat Bey'in İstanbul'a dönmesi için akla gelen her vasıtaya başvuruluyordu. Bu girişimlerin hiçbirinden sonuç alamayınca son çare olarak Abdülhamid eski bendelerinden Ahmet Celalettin Paşa'yı Paris'e göndermeye karar vermişti. Bu Paşa serhafiye olarak tanınmasına rağmen oldukça iyi kalpli, uysal ve mert bir adamdı. Padişaha körü körüne itaat ediyordu, fakat sarayca tutulan yolun bir çıkmaza girdiğini anlayacak kadar da zekâ sahibi idi. Abdülhamid'in kendisine verdiği bu nazik vazifeyi efendisi adına, itiraf etmek gerekir, mükemmel şekilde başarmıştı.

Ahmet Celalettin Paşa'nın telkin ve vaatleri sonucu Paris'te bulunan bazı hürriyet kahramanları birer ikişer İstanbul'un yolunu tuttular. Paşanın kandıramadığı, inandıramadığı iki isim vardı, Ahmet Rıza ve Doktor Nazım... Bkz. Mithat Şükrü Bleda, a.g.e., s.14-16; Leskovikli Mehmet Rauf, a.g.e., s.113

⁶⁹ *Bugünlerde Babilerden kitapçı Acem Rıza, Acem Şahını öldürdü. Babi inancın mensup olan Acem Rıza'yı, Kuleli Mektebinde iken bana İshak Sükuti tanıtmıştı. O vakit Beyazıt Camii Şerifinin milli kütüphaneye karşı duvarına yerleştirilmiş bir kitap dolabına dizdiği eski ve bazı nadir kitapları satar ve ara sıra eline geçirdiği ve idare-i şahıye aleyhinde Londra'da neşrolunan Acemce gazeteleri gizlice bize verirdi. Cuma tatili münasebetiyle mektepten çıktıkça bize, geliniz yeni bir şey var diye ceket veya kaputumuzun cebine gizlice bırakırdı. Bazen de Ali Şefkati'nin İtalya'da neşrettiği "Hal ve İstikbal" Gazetelerini bulurdu. Bu fedainin bize hizmeti çoktu...*

Türkiye halkını heyecan ve harekete getirmek için Şahın bu katli meselesinden istifade ile olayı büyüttük ve Türk halkını tahrik ve teşvikimizi hür fikirlerle dolu bir beyanname bastırıp yolladık...

Bütün evrakımı destelerle Galata'da Fransız ve İtalyan postahanelerinden ecnebi kavasları vasıtasıyla aldırarak tanıdıklara, cemiyete mensup olanlara dağıttırdık. Bkz. İbrahim Temo, a. g. e., s.68-69

⁷⁰ *Ahmet Rıza, Paris'ten İbrahim Temo'ya yazdığı mektupta "işe yaramayan bir takım efradın Avrupa'ya firarine hiç razı değilim. Cemiyete bar oluyolar". Bkz. İbrahim Temo, a. g. e., s.70-78*

⁷¹ *...o günlerde Murad'ın "Figaro"ya yazdığı ve muhteviyatı Türkiye'yi ecnebi mürakabası tahtına vazetmek gibi denaeti amiz bir makalesini arzettikten maada, Ahmet Rıza Bey'in de her nasılsa "Meşveret"te, ben Müslüman değilim, doğru bir adamım diye yazmış olması bendleri Hidiv'e, arzederler. Hidiv bundan daha ziyade gadebnak olur. Bana bunları söyledikten sonra dedi ki: Ben bu cemiyete mahza İslam oldukları için muavenet ediyorum,*

Mehmet'e bir mektup yazıp hemen bir bomba bulmasını söylemiş o da Yunan vapurlarından elde ettiği bomba ile İstanbul'a geçmiş fakat yakalanmıştır.

İbrahim Temo, Kaymakam Şefik, Kadri ve Ebulmukbil Kemal Bey bir araya gelerek Sada-yı Millet adında bir gazete çıkarmışlardır (15 Aralık 1898). Gazetenin sorumlu müdürlüğüne Vâsile Kogalniceanu getirilmiş onun sayesinde Osmanlı Devleti'nin Bükreş elçisi Kazım'ın tüm gayretlerine rağmen gazete kapatılamamıştır.

Gazete yayıncıları, Bükreş Genç Türklerinin komitesi adıyla bir şube kurmuşlardır. Bu şube Paris, Cenevre, Mısır vs. yerlerdeki şubelerle irtibatla bulunmuş bu durum Bükreş elçisi Kazım ve sarayı kızdırmıştır. Kazım'ın gayretleri ile gazete çalışanlarının arası açılmış, Ebulmukbil'in İstanbul'a dönmesi sağlandıktan sonra Mürettip Rıza'nın da para vaatleriyle gazeteden ayrılması sağlanmış ve gazete heyeti de dağılmıştır.

Ebulmukbil, İbrahim Temo'nun İstanbul'a dönmesi için pek çok mektup yazmış ancak muvaffak olamamıştır. Yalnız İbrahim Temo değil, diğer İttihatçılar da para ya da makamla kandırılarak İstanbul'a dönmeleri sağlanmak istenmiştir. Ayrıca İttihatçılar birbirine karşı kullanılmak istenmiş, tehdit edilmişlerdir.⁷²İbrahim Temo'yu mektupla, vaatlerle İstanbul'a getiremeyeceğini anlayan Dâhiliye Nazırlığı baskı ile padişaha bağlılık mektubu yazdırmıştır.

Arnavutluk'ta İttihatçı fikirlerin yayılmasında Naçu Efendi ve Temo'nun katkıları olmuştur. Buradaki bazı isimlerin ittihatçılığı kendi menfaatleri için Arnavut milliyetçiliğine dönüştürmeleri ileride Osmanlı'dan kopuşa neden olmuştur.⁷³Mehmet Rauf, *İbrahim Temo'nun Arnavutluk'un bağımsızlığı için çalışacağından Romanya'ya gitmesinin İshak Sükûti ve arkadaşları tarafından eleştirilmelerine yol açmıştır* demektedir.⁷⁴

Abdülhamid, Serhafiye Ahmet Celalettin Paşa aracılığı ile cemiyetle temasa geçerek cemiyetin Avrupa'daki faaliyetlerini engellemeye çalışmıştır. İttihat ve Terakki'nin Cenevre şubesinden 1 Temmuz 1897'de Romanya'nın Dobruca şubesine yazılan bir mektupta Abdülhamid'in sözlerine itibar etmemekle birlikte Mizan'ın kapatılıp Murat Bey'in İstanbul'a dönmesi karşılığında cemiyet yüzünden hapse atılan ve tutuklananların serbest kalacağı ve

bunların en büyükleri, birisi İslam değilim, diğeri devleti ecnebilerin himayesi altına sokmak istiyor, lanet olsun bunlara. ...

Ben de bunlara mukabil bu cemiyetin Murad ve Rıza, sahihan büyükleri olmadığı gibi, iki düşmanıdır, merak buyurmayınız, işler anlaşılır, bunları tard ederiz dedimse de artık sahihan iş işten geçti, her taraftan fitne başkaldırdı, her kafadan bir ses çıkmağa başladı. Ben de lanet olsun bu kâfirlere diyerek elimi çektim. Bkz. İbrahim Temo, **a.g.e.**, s.89-95

⁷²Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamit, **a.g.e.**, s.110

⁷³İbrahim Temo, **a.g.e.**, s.11-125

⁷⁴R. Mehmet Rauf, **a.g.e.**, s.76

halkın yararına olur düşüncesiyle bir iyi niyet göstergesi olarak konuya olumlu baktıklarını ancak şubelerin görüşlerine göre hareket etmeyi uygun bulduklarını belirtmişlerdir.

Dobruca şubesi sözünde durmayan İstanbul'a, diğer şubelerin de görüşleri alınıp bazı şartların sunulmasını bu şartlar kabul edilse bile ihtiyatlı hareket edilmesini şartlar kabul edilmediği takdirde aynı politikalarla yollarına devam edeceklerini bildirmişlerdir.

Cemiyet güçlendikçe baskılar artmış ve pek çok cemiyet üyesi Mısır ve Avrupa'ya firar etmiştir. Kahire, Paris, Cenevre, Londra, Berlin, Brüksel ve Roma'da şubeler açılmıştır. Başta Ahmet Rıza Bey olmak üzere, Paris'tekiler; gelenleri bir noktada toplayıp düzenli bir şekilde idare edememişlerdir. İshak Sükûti, Tunalı Hilmi, Miralay (Albay) Şefik, Kaymakam Şefik Bey, Damat Mahmut Paşa ve oğulları Prens Sabahaddin ve Lütfullah Beyler arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu ayrılıkların olmaması için yazılı uyarılarda bulunduğunu söyleyen İbrahim Temo, başarılı olamadığını belirtmektedir.⁷⁵

1.5. Cemiyete Batının Desteği

1896 yılına gelindiğinde hareketin önemli isimlerinin özellikle Cenevre ve Paris'te toplandığını görüyoruz. Toplananlar arasında İshak Sükûti, Şerafettin Magmumi, Selanikli Nazım, Tunalı Hilmi, İbrahim Temo, Mithat Şükrü, Ali Zühtü, Çürüksulu Ahmet gibi birçok isim bulunmaktaydı.

Paris'te yayın hayatını sürdüren *Meşveret* 'in Abdülhamid yönetimine karşı muhalefetin dozunu artırması Abdülhamid'in Fransa nezdinde girişimde bulunarak onun Paris'ten kovulmasına yol açmıştır. Ancak Ahmet Rıza İsviçre'de aynı kararlılıkla mücadelesini sürdürünce Avrupalı yazarlardan destek bulmuş ve Paris'te *Meşveret* 'in Türkçe basımına yeniden izin verilmiştir.

1897 Mayısında komitenin merkez teşkilatı İstanbul'dan Cenevre'ye nakledilmiştir.

1897 yılının Temmuz ayında Abdülhamid Paris'te bulunan Türk elçiliğine, şahsına yönelik iftira kampanyası yürüttükleri iddiasıyla *Meşveret* 'in editörlerine karşı dava açmaları talimatını vermiş ve açılan dava sonucunda sanıklar on altışar Frank tazminat ödemeye mahkûm edilirken bu cezanın infazı ileri bir tarihe ertelenmiştir. Alınan karar Abdülhamid lehine gözükse bile aslında Fransa'nın İttihatçılara açıkça desteğini ortaya koymaktadır.⁷⁶

⁷⁵ İbrahim Temo, a.g.e.,s.129-132

⁷⁶ Ernest E. Ramsaur,a.g.e.,s.54-58

Yurt dışında basılan ve hürriyetçi fikirleri yaymakta kullanılan gazete, dergi, kitap gibi basılı evraklar yabancı uyruklu kişiler (Yahudiler ve diğerleri) ya da konsolosluklar aracılığı ile İttihatçılara ulaştırılmıştır.⁷⁷

1.6.İttihat ve Terakki ve Abdülhamid Rejimi Mücadelesi

1.6.1. İttihatçılara Yönelik Suikast Girişimleri

Önce Ahmet Rıza daha sonra da Mizan'cı Murat'ın yönettiği Paris şubesi diğer şubelerden daha etkilidir ve Mithat Şükrü Bleda'nın Cenevre şubesi kuruluş ve dağılımında da görmekteyiz ki Paris'e bağlı bir şubedir ve geri plandadır. Bleda'nın mücadelenin seyrini Paris'e sorma gereği hissetmiş olması da bunun açık bir delilidir.⁷⁸

Abdülhamid'in, istibdat yönetimine karşı olanlara yönelik, başarısız suikast girişimleri de olmuştur. Hatta bu suikastçılar arasından İttihatçıların safını seçenler de vardır.⁷⁹

1.6.2. Abdülhamid ve Taraftarlarına Yönelik Suikast Girişimleri

İttihatçılar bir dönem Abdülhamid'in ölümü ile baskının, zulmün sona ereceğini düşünmüşlerdir.⁸⁰ 1895-1897 yılları arası muhalefetin yoğun olduğu yıllardır. Ermeni olaylarının tırmanması İttihat ve Terakki'nin muhalefeti artırmasında etkili olmuştur.⁸¹

Murat Bey, 1895 yılında bir Rus vapuruyla İstanbul'dan kaçıp Sivastopol üzerinden Viyana'ya gitmiş ve burada Abdülhamid'e yönelik tehdit mektubu yazmıştır. Bu mektupta

⁷⁷ Mehmet Rauf, **a.g.e.**, s.100-101; "Halil Mentеше'nin Anıları", s.13; Prof. Dr. Vahdettin Engin, **II. Abdülhamid ve Dış Politika**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007, s. 63

⁷⁸ Mithat Şükrü Bleda, **a.g.e.**, s.19

⁷⁹ *...eski konsoloslardan ve Dobruca'da büyük çiftlikler sahibi Mirza Said Paşa'nın oğlu Kadri Bey de Köstence'ye geldi ve bir telgrafla Köstence'de otel Regina'ya gelmemi bildirmişti. Otel Regina'da bir kış gecesi terakotlu bir odada başbaşa konuşurken evvela bana Hilafete karşı hareketin fenalığından, Müslümanlıktan, sadakatten filandan bahisle, bu fena yoldan beni kurtarmak için vatana dönmeme aracılık edeceğini ve benim iyi kalpli bir vatandaş olduğum için bu iyiliği yapacağını anlatıp durdu. Ne vakit ki ben ona vatanın göz önündeki durumundan ve cemiyetimizin soyulmuş vatani kurtarmak için her türlü fedakârlıkları göze alarak kişisel menfaatleri umumi menfaatlere feda ederek, bu bapta hepimiz and içtiğimizden ve istibdat yıkılmadıkça boyun eğmeyeceğimizi anlattığımda ve aldatmaya çalışacağına, bize katılması, onun soyluluğuna ve Şimal Türklerinin yani Tatarlarının daima gösterdikleri fedakârlıklara daha uygun olacağından bahsettim.*

*Yavaş yavaş fikri değişti, biraz düşündü ve cebetinin iç cebinden ufak bir paket çıkarıp; işte görüyorsun ya, üzerinde ölü insan kafası olan bu pakette şiddetli bir zehir var, seni usluca kandırıp İstanbul'a götüremezsem, Hilafete isyan eden bir kafir gibi bu zehirle öldürmek için buraya gönderilmişim. Şimdi anladım ki, cemiyetiniz vatanın, Hilafetin yok olması için değil, saadeti için çalışıyormuş. Ben de size katılıyorum, dedi ve sobanın kapağını açıp zehir paketini ateşe attı ve gözleri yaşardı... Kadri Bey, sonradan İstanbul'dan aldığı emirlere rağmen dönmedi. Bkz. İbrahim Temo, **a. g. e.**, s.107-108*

⁸⁰ Hüseyin Kazım Kadri, **a.g.e.**, S.14; Kazım Karabekir, **a.g.e.**, s.59

⁸¹ Sina Akşin, **a.g.e.**, s.37-40

Abdülhamid'in hayatının tehlikede olduğunun hatırlatılması onun İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı daha sert tedbirler almasına neden olmuştur.⁸²

İbrahim Temo, Abdülhamid'e suikast düzenleyip onu ortadan kaldırmayı düşünmüş ve bu fikri Cenevre şubesindeki güvendiği arkadaşlarına yazmış ve onlardan olumlu cevap alınca Kırımı Ali Rıza ile birlikte Cenevre'den el bombası temin etmiştir. Tıp fakültesi firarilerinden öğretmen Ali Şakir (Arif Hikmet) Abdülhamid'e suikast için İstanbul'a gönderilmiş ancak bu girişim sonuçsuz kalmıştır.⁸³

Kazım Karabekir, Enver Paşa ve İsmail Hakkı Bey'in, Abdülhamid öldürülmeden hürriyetin alınmasına imkân görmediklerini ve onun mutlaka ortadan kaldırılması gerektiğini ancak; kendisinin bu düşüncede olmadığını belirtmektedir.

*Ben şu mütalaada bulundum: Meşrutiyet-i idareyi kurmak ve emniyetle yürütmek için onun baş düşmanı olan ve bu düşmanlığını milleti aldatarak, hürriyetseverleri boğarak cihana göstermiş olan Sultan Hamid'in ortadan kalkması fikrini ben de kabul ediyorum. Fakat işe bu adamı ortadan kaldırdıktan sonra başlamak fikrini kabul edemiyorum. Benim öteden beri fikrim Rusçuk Yaranı'nın yaptığı gibi İstanbul'a bir Alemdar Ordusu göndermek ve bu suretle Sultan Hamid'i devirerek işi kökünden halletmektir.*⁸⁴

Müfit Şemsi, "İttihatçılar, babamın şehit olması iç savaşın önünü aldığını iddia ediyorlar. Hâlbuki Osmanlı saltanatının Makedonya'daki tenkil kuvvetlerini ve saltanat nüfuzunu azaltan o meluncasına cinayet, aksine iç savaşa yol açıyordu. Sadık kimselerin ürkerek Cemiyete taraftar görünmeleri, Cemiyete mensup edepsizlerin cüretlerinin fazlasıyla artması, Manastır Vilayetinde mülki ve askeri hükümetin tamamıyla İttihat ve Terakki'ye geçmesi, yüce saltanat makamına vilayetin umumi bir isyanını, şiddetli ve kuvvetli bir mukavemetini hazırlamış oluyordu". Demektedir.⁸⁵

Abdülhamid'in kendisine karşı suikast planlayanlardan haberdar olup, onlara yumuşak davranması ve daha çok sürgünle cezalandırması Ermeni olaylarından dolayı sarsılmış olan uluslararası nüfuzun sertlik siyaseti güdülürse daha da sarsılabileceği korkusundan olabileceği gibi Meşrutiyetin geri gelme ihtimaline karşı bu geçişi yumuşak bir şekilde sağlamak için

⁸² Kazım Karabekir, a.g.e.,s.287-288

⁸³ İbrahim Temo, a.g.e.,s.135-136

⁸⁴ Kazım Karabekir, a.g.e., s.122

⁸⁵ Müfid Şemsi,a.g.e.,s.88

yapmış olabilir. Saltanatı boyunca Kanun-ı Esasi'yi yayınlamış olması bu ihtimali güçlendirmektedir.⁸⁶

Abdülhamid'in sanılanın aksine korkak ve Ermeni yazarların iddia ettikleri gibi paranoyak olmadığı ve 1905 suikastı sonrasında da halkın içerisine çıkmaktan geri durmadığı, 33 yıllık saltanatında yalnız iki defa hastalığı sebebiyle Cuma selamlığına çıkmadığını biliyoruz⁸⁷

1896 yılında Hacı Ahmet Efendi, Cemiyetin İstanbul'da bulunan merkez komitesine başkan seçildikten sonra Şeyh Naili gurubu ve Yarbay Şefik Bey'in taraftarları toparlanmaya başlamışlardır. Bu yapı 1896'nın Ağustos ayında planladıkları bir darbeyle Babıali'yi işgal edip, şeyhülislamdan alınacak bir fetva ile Abdülhamid'i devirmeyi ve yerine V. Murat'ı getirmeyi, Sultan Murat'ın tahtın sorumluluğunu taşımada yetersiz görülmesi durumunda da yerine Reşat'ı getirmeyi düşünmüşlerdir. Fakat bu plan son anda tesadüfi olarak ortaya çıkınca başta Kazım Paşa, Hacı Ahmet, Şeyh Naili olmak üzere ihtilali planlayanların hepsi sürgüne gönderilmekten kurtulamamışlardır.⁸⁸

Mehmet Rauf, Selanik şubesinin 1897 yılı içerisinde Abdülhamid'e suikast düşündüklerini bu amaçla cemiyetin Tikveş şubesinin Rahmi Bey aracılığı ile üç fedai bulunduğunu fakat Yunan Savaşı ve parayla temin edilen fedailere yeterince güvenilmediğinden düşüncenin hayata geçirilemediğini belirtmektedir.⁸⁹

Cemiyet, padişah ve hükümeti yıldırmak, gözdağı vermek için saray mensuplarından bazılarını öldürmek ve gerekirse ölmek kararı almıştır. Bu konuda Bulgar komitecilerinin usullerini benimsemişler ve Cemiyet Nizamnamesinde de bu konuya yer vermişlerdir. Silahlı eylemler için daha çok genç subaylar ve güvenilir sivillerden oluşan "*Fedai Bölükleri*" oluşturmuşlardır. Gizliliğe çok önem verildiği için bu bölük içindekiler bile "*Fedai Bölükleri*" dememişler "*Doksan Dokuzuncu Bölük*" demişlerdir. Fedai Bölükleri içinde yer alanlar Merkezi Umuminin kararlarını hiçbir sebep göstermeksizin uygulamak zorundaydılar. Cemiyetin amaçlarına aykırı hareket edenler ya da ortadan kaldırılmasıyla siyasi bir etki yapılması düşünülenler fedailer bölüğü tarafından ortadan kaldırılırdı.⁹⁰

⁸⁶ Sina Akşin, **a.g.e.**, s.41

⁸⁷ VicenteBlascolbanez, **Fırtınadan Önce Şark İstanbul 1907**, Çev. Neyyire Gül Işık, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul,1907,s.44-53

⁸⁸ Ernest E. Ramsaur, **a.g.e.**, s.48-51; Sina Akşin, **a.g.e.**, s.36; Mizancı Mehmet Murat, **a.g.e.**, s.64

⁸⁹ Mehmet Rauf,**a.g.e.**,s.115-116

⁹⁰ Mustafa Ragıp, **Meşrutiyetten Önce Patlayan Tabanca**, Haz. Rahşan Aktaş, Bengi Yay., İstanbul, 2007,s.36-41

Selanik'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin varlığından haberdar olan İstanbul Hükümeti, Mahir ve Recep Paşaların başkanlığında heyetler göndermişler ancak bir sonuç elde edemedikleri gibi Şuayb adındaki bir kâtip Cemiyet fedailerini tarafından öldürülünce korkuyla İstanbul'a dönmek zorunda kalmışlardır(6 Temmuz 1908).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ortadan kaldırmayı düşündüğü isimlerden biri de Selanik Merkez Kumandanı Nazım Bey olmuştur. Cemiyet için tehdit olarak görülen ve Cemiyetin varlığından haberdar olduğu düşünülen⁹¹Nazım Bey, Enver Bey'in eniştesidir ve Enver Bey eniştesini korumak bir yana onun öldürülmesini kolaylaştırmaya çalışmıştır.⁹²Nazım Bey'in öldürülmesi işini Mülazım Mustafa Necip Bey üzerine almış ve İsmail Canbulat Bey'de ona yardımcı olmayı kabul etmiştir.⁹³

Nazım Bey, suikasttan yaralı olarak kurtulmuş⁹⁴ ancak gerçekleştirilen bu suikast genç İttihatçıları cesaretlendirmiş; hürriyet ve ihtilale engel olacakların ortadan kaldırılabileceği fikrinin doğmasına neden olmuştur. Bu fikir Birinci Dünya Savaşı sonlarında İttihatçıların idareyi bırakmasına kadar devam etmiştir. Gerekli görüldüğünde birçok sorun silahla çözülmüştür.⁹⁵

Mustafa Ragıp Esatlı, “*Cemiyet asıl başarısını cemiyetten aldıkları emirleri harfiyen yerine getiren fedailer gurubuna borçludur*” demektedir.⁹⁶

1.7. Paris Kongresi (1902)

Sabahattin ve Lütfullah Beylerin çağrısı ile 2-9 Şubat 1902 tarihlerinde Paris'te gerçekleştirilen⁹⁷ birinci Jön Türk Kongresi'nde iki önemli konu tartışılmıştır:

Yabancı müdahalesi; propaganda ve yayın faaliyetleri ile Meşrutiyetin ilan edilemeyeceği, askeri kuvvetlerle de işbirliği yapılması gerektiğidir.⁹⁸

Kongreye Türk, Arap, Arnavut, Kürt, Çerkez, Ermeni, Rum kırk kadar delege katılmış ve bu kongrede İsmail Kemal” *Yalnız propaganda ve yayımla devrim yapılamaz, onun için de*

⁹¹Enver Bey'in Anıları 1881-1908,Haz.:H. Erdoğan Cengiz, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2015, s.51-56

⁹²Mustafa Ragıp,,a.g.e.,S.38-41; Halil Mentеше'nin Anıları, a.g.e., s.28

⁹³Mustafa Ragıp,,a.g.e.,s.58-65

⁹⁴Enver Bey'in Anıları 1881-1908, a.g.e., s.52

⁹⁵Mustafa Ragıp, a.g.e.,S.76-77; Resneli Niyazi Bey'in Anıları, a.g.e., s.49-50

⁹⁶Mustafa Ragıp Esatlı, **İttihat ve Terakki'nin Son Günleri**,Haz.:İsmail Dervişoğlu, Bengi Yay., İstanbul 2008, s.49

⁹⁷NejlaGünay , a.g.e., s.43

⁹⁸ Cenk Reyhan, “Jön Türk Hareketi Türk Devrim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çözümleme”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, S. 45, Ankara, 2008, s. 111

askeri kuvvetlerin devrim çalışmalarına katılmasını sağlamak gerekir” demiş ve bu doğrultuda Trablusgarp komutanı Recep Paşa vasıtasıyla harekete geçildiyse de başarılı olunamamıştır.

Bu toplantıya Ahmet Rıza Bey, Dr. Nazım, Halil Ganem, Mithat Paşa'nın oğlu Ali Haydar ve torunu Kemal Mithat, Trablusgarp Valisi İsmail Kemal, Kaymakam İsmail Hakkı, Yusuf Akçura, Ferit Bey, Muzoros Kikis, Alber Fua ve bazı Ermeni cemiyetleri delegeleri katılmıştır.

Kongre’de “liberal” ve “âdem-i merkezîyetçi” Sabahattin ile “Türk Milliyetçisi” ve “Merkezîyetçi” Ahmet Rıza grupları arasındaki bölünme, sonraki yıllarda ülkenin siyasi yapısının şekillenmesine yol açmıştır. Ahmet Rıza ve çevresindekilerin çizgisi ilk meclisteki “Birinci Grup”, Cumhuriyet Halk Partisi ve günümüzde Milliyetçi Hareket Partisi’nin de bu şablona dâhil edilmesiyle milliyetçi, merkezîyetçi, otoriter ve darbeci bir çizgi izler. Prens Sabahattin’in grubuyla başlatılan eğilim ise Ahrar Fırkasından, Demokrat Partiye, Adalet Partisi’ne uzandığı iddia edilen bir çizgi takip eder.⁹⁹

1902 Paris Kongresi bölünmeye neden olmuş ve Ahmet Rıza “*Terakki ve İttihat Cemiyeti*”ni kurarken Prens Sabahattin Bey grubu “*Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkezîyet Cemiyeti*”ni kurmuştur.¹⁰⁰

Memleket meselesinde yabancılara müracaat etme düşüncesi ayrılıklara yol açmış ve Ahmet Rıza, Dr. Nazım, Yusuf Akçura, Halil Ganem, İsmail Kemal ve Ferit Bey çoğunluktan ayrılanlar arasında olmuştur.

Bu kongreye katılanlar Abdülhamid’in azli konusunda hemfikir olmakla birlikte Osmanlı hanedan mensupları dışında bir arayışa da sahiptiler.

Ahmet Rıza, Auguste Comte’un Pozitivist felsefesi ile Türk milliyetçiliği fikrinin etkisi altında kalmıştır. Ahmet Rıza’nın düşüncelerini etkileyen iki önemli isim ise Şinasi ve Namık Kemal’dir.

Ahmet Rıza’nın fikirlerinin oluşmasında Galatasaray Sultanisinin de önemli bir yeri vardır. Buradan almış olduğu eğitim onun Osmanlıyı ön plana çıkarmasında etkili olmuştur. Yahya Kemal, Ahmet Rıza’nın “Türk” kelimesini benimsemediğini ve “fazla Osmanlı” olduğunu söylerken, Kazım Karabekir, “*kozmpolit*” ve “*milliyet duygularını tamamıyla kaybetmiş biri*” olarak anar.

⁹⁹ Niyazi Berkes, **a.g.e.**,s.400

¹⁰⁰ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, Cilt 1, İletişim Yay., İstanbul, 2015, s. 53

1.8.Cemiyetin Yeniden Örgütlenmesi

1.8.1.Osmanlı Hürriyet Cemiyeti (İkinci İttihat ve Terakki Cemiyeti)

1897 yılında Avrupa’da gerçekleşen Mahmut Celalettin Paşa -Murat Bey görüşmesi ve Murat Bey’le birlikte İttihatçılardan önemli bir kısmının Avrupa’yı terk edip yurda dönmesi İttihat ve Terakki Cemiyeti için önemli bir darbe olmuş cemiyetin yeniden toparlanması ancak 1906 sonrasında mümkün olabilmektedir.¹⁰¹

Kazım Karabekir anılarında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin ortaya çıkışı ile ilgili Binbaşı Naki Bey’in anlattıklarını şöyle naklediyor:

“İlk teşebbüs 1318’de (Miladi 1902) başladı. Makedonya’da Bulgarların kaynaşmasını, Avusturya ve Rusya’nın da bunlara yardım ettiklerini görünce; bu devletlerin devletimizin iç işlerine karışarak işi daha vahim mecralara sürükleyeceklerine bir başlangıç telakki ettik. Öteden beri aramızda milli derterimizi görüştüğümüz sekiz arkadaş Selanik’te Terakki ve İttihat Cemiyeti’nin bir şubesini açmayı kararlaştırdık. Bunlar Posta Memuru Talat, Binbaşı Mecdeddin, Binbaşı Nuri (Selanik Redif Fırkasında), Binbaşı Kemal(Jandarma),Ergirili bayram Fehmi (Denizli mutasarrıflığından mazul), Binbaşı Naki yani ben, Yüzbaşı Asım(Selanik Redif Zabıtlarından), İsmail Mahir (Selanik Darülmuaailimin Müdürü) beylerdi. Paris’te Ahmet Rıza Bey’e bir mektup yazdık ve altını hepimiz imzaladık. Teklifimiz şu idi: “vatanın maruz kaldığı tehlike karşısında Paris’teki Terakki ve İttihat Cemiyeti’yle irtibat yaparak onun bir şubesi gibi çalışmak”

Ahmet Rıza Bey’in teklife olumsuz cevap verdiğini ve kendisinden bir şey beklemeden yurt içinde kendi gayretleri ile bir şube açabileceklerini bildirdiğini söylemektedir. Kazım Karabekir, Talat Bey’le zaman zaman görüşerekonun girişimci bir insan olduğunu Naki Bey’e de sormak suretiyle teyit ettiğini ve güven duygusunun oluşmasındansonra Selanik’te Eylül 1906’da “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti”nin kurulduğunu, bir müddet sonra da Manastır şubesinin açıldığını belirtmektedir.¹⁰²

Ertesi yıl adını Paris’teki cemiyetle birlik olmak için “Terakki ve İttihat”şeklinde değiştirmiş ve Meşrutiyet’in ilanından sonra da ilk kurulan cemiyetin adı olan İttihat ve Terakki’yi kabul ederek siyasi faaliyetini devam ettirmiştir.¹⁰³

¹⁰¹ Ernest E. Ramsaur, a.g.e., s.71

¹⁰² Kazım Karabekir, a.g.e.,s.95

¹⁰³ Kazım Karabekir, a.g.e.,s.79

Talat Paşa ve arkadaşları her fırsatta hürriyetten ve vatanı kurtarmaktan bahsetmişler ve Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucularından olmuşlardır.¹⁰⁴Talat Paşa, Selanik'teki teşkilatlanmayı başlatan etkileyici, inandırıcı bir liderdir.

Talat Paşa'nın çağrısı ile Beş Çınar Bahçesi'nde toplanıp Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kuranlar şunlardı:

Askeri Rüştüye Müdürü Bursalı Mehmet Tahir Bey, aynı Rüştüyenin Fransızca hocası Naki Bey, eski İzmir valisi Rahmi Bey, Üçüncü Ordu Müşirlik Yaveri Kazım Nami (Duru)Bey, Muhiddin Baha'nın kardeşi İsmail Hakkı Baha Bey, Yüzbaşı Edip Servet Bey, İsmail Canbulat Bey, Ömer Naci Bey, Talat Bey ve Mithat Şükrü.

Cemiyet için bir tüzük hazırlanmış ve bazı şartlar konmuştur. Cemiyete üye olacak kimseler yalnız kendilerini teklif eden rehber ve iki arkadaşını tanıyacaktı. Bunların dışında kimse ile tanışıklıkları olmayacağı gibi cemiyetin diğer üyeleri hakkında bilgi isteme hakları da yoktu.¹⁰⁵

Kazım Karabekir ile Enver Bey(Paşa) arasında şöyle bir konuşma geçiyor:

Kazım Karabekir – *“Bu cemiyet hepimizin bildiği İttihat ve Terakki Cemiyet ise ben ona yemin etmişim ve numarasını da taşıyorum.*

Enver Bey(Paşa) – *“Hayır, İttihat ve Terakki Cemiyeti değildir. Bu tamamıyla yeni bir teşekküldür. Ve onunla bir münasebeti olmadığından onun mensuplarını da yeniden yeminle kendine alacaktır”.*¹⁰⁶

Hüseyin Cahit Yalçın anılarında Manyaslı Refik'ten duyduklarını şu şekilde anlatmaktadır:

“Meşrutiyet uğrunda çalışmak için bir dernek kurmuşlardı. Selanik çevresi bu tür çabalar için pek uygundu. Örgütü ülkenin her tarafına yaymak için çalışılacaktı. Avrupa'dakilerle ilişki kurulacaktı. Derneğin yönetmeliği hazırlanırken Makedonya Bulgar komitelerinin örgütlerinden esinlenmişler, yararlanmışlardı. Tabanca üzerine and içiliyordu. Dernek üyeleri birbirlerini tanımıyorlardı. Derneğe kötülük eden, derneğin buyruklarını yapmayan, dernekçe ölüme hükümlü olacaktı.

Benim yaratılışım, böyle tabanca gizli işlere karışmama engeldi.

¹⁰⁴ Orhan Koloğlu, **a.g.e.**, s.53

¹⁰⁵ Mithat Şükrü Bleda, **a.g.e.**, s.21,22; Cemiyetten aldığı emirleri harfiyen yerine getirdiğini belirten Niyazi Bey, kendi rehberinden başka yönetim kurulunun kimlerden oluştuğunu bilmediğini ve çok merak ettiğini yazmıştır.Bkz. Resneli Niyazi Bey'in Anıları, **a.g.e.** , s.230-231

¹⁰⁶ Kazım Karabekir, **a.g.e.** , s.80

Hüseyin Cahit, Refik ve Talat Bey'le yaptıkları görüşmede İstanbul'un gizli faaliyetler için uygun bir yer olmadığını söylediğini onların da birkaç gün sonra İstanbul'dan ayrıldıklarını söylemektedir.¹⁰⁷

15 Eylül 1906'da Şua-yı Ümmet'in başmakalesinde cemiyetin kuruluşundan bahsedilmiştir.¹⁰⁸

1.8.1.1. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti Selanik Merkezinin Kurulması (1906)

Abdülhamid yönetiminin baskısının Selanik'te fazla hissedilmemesi, daha rahat bir çalışma ortamının bulunması ve başka örgütlerin varlığı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'te örgütlenmesini kolaylaştırmıştır.¹⁰⁹

Rumeli'de Avrupa devletlerinin önemli rol oynaması ve onların burada temsilcilerinin bulunması, cemiyetin bu coğrafyada daha serbest hareket etmesinde etkili olmuştur.¹¹⁰

Meşrutiyetin ilanından iki buçuk yıl önce Talat Bey arkadaşlarına;

“ Bir cemiyet kuralım, efradımız çoğalınca İstanbul'a gidip Sultan Hamid'i öldürelim, meşrutiyeti istirdada teşebbüs edelim ” teklifinde bulunur.

Yüzbaşı Ömer Naci'nin evinde toplanırlar ve Talat Bey, Rahmi Bey, Mithat Şükrü Bey, Askeri Rüştüye Müdürü Bursalı Kaymakam Tahir Bey, Yüzbaşı Ömer Naci Bey, Mülazım İsmail Canbulat Bey, Kazım Nabi Bey, Hakkı Baha Bey, Erkânıharp Yüzbaşı Edip Servet Bey ve Fransızca Muallimi Naki Bey *“Osmanlı Hürriyet Cemiyeti”*ni kurarlar. Üyelere birer numara verilir. Yeni gireceklere numara verilirken yüzer ilave yapılması kararlaştırılır. Buradaki amaç Cemiyete yeni gireceklerin maneviyatını yüksek tutmaktır.¹¹¹

Selanik'te yeniden şekillenen cemiyet, daha çok subaylardan oluşuyordu. Sivillerden bazıları ise: Manyasızade Refik Bey, Avukat Baha Bey, Rahmi Bey, Talat Bey, Cavit Bey. Askerler içinde önde gelen isimler ise: Sadık Bey, Cemal Bey, Galip Bey. Rahmi Bey, İsmail Canbolat Bey ve Mithat Şükrü Bey cemiyetin kurucuları arasında yer alırken Cemal Bey(Paşa) ve Fethi Bey' de cemiyetle temas halinde olan isimler arasında geçmektedir.¹¹²

Bu yeni komitenin de önceki Jön Türk cemiyetlerinde olduğu gibi dört ya da beş kişilik hücreler şeklinde varlığını devam ettirdiğini ve her hücrenin yeni hücrelerin ortaya

¹⁰⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**, s.5-6

¹⁰⁸ Kazım Karabekir, **a.g.e.**, s.97

¹⁰⁹ Orhan Koloğlu, **a.g.e.**, s.40-41; Lord Kınross, **a. g. e.**, s. 46

¹¹⁰ Mustafa Ragıp, **a.g.e.**, s.18

¹¹¹ Halil Menteşe'nin Anıları, **a.g.e.**, s.26-27

¹¹² Mizancı Mehmet Murat, **a.g.e.**, s.65

çıkmasını sağladığını ve bu örgütlenme şeklinin Karbonari teşkilat modeli olduğu görülmektedir.¹¹³

Selanik'te ortaya çıkan yeni cemiyet, Meşrutiyeti ilan etmek için gerekirse kan dökmeyi göze almış ve bu nedenle üyelerini daha çok subaylardan seçmiştir.¹¹⁴

Mizancı Murat, 1906 sonrası Selanik'te kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İbrahim Temo'nun kurduğu cemiyetten farklı olduğunu ve yeniden kurulan cemiyetin programının değiştiğini söylemektedir.¹¹⁵

Enver Paşa' Selanik'teki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne amcası Mümtaz Yüzbaşı Halil Bey'in katkısı ile Eylül 1906'da ve 12. Üye olarak katılmıştır.¹¹⁶

*Komite Mason localarını buluşma ve toplanma yeri olarak kullanmaya girişti. Bununla birlikte locaların üyeleri komitenin süzgecinden geçerek cemiyete dâhil oluyorlardı. Yine muhtemel sempatizanların kazanılabilmesi adına Masonların kullandıkları tekniklerden faydalanma yoluna gidildi.*¹¹⁷

Talat Bey ve arkadaşları Selanik'te Mason Locası üyesiydiler. Buranın yabancılara ait bir yer olması ve Mason Localarının dokunulmazlıkları bulunduğundan gizli toplantılar için güvenilir bir yerdi.¹¹⁸ 1906'dan itibaren masonlarla Jön Türklerin ilişkisini kendi amaçları için ittifaklar yapan bir grubun davranışı olarak yorumlamak mümkündür.¹¹⁹

Müfit Şemsi;

*İttihatçıların elinde devlet idaresi şekli hakkında gerçek bir program yoktu. Bütün programları 10 Temmuzdan evvel Selanik Yonyon birahanesinde teati ettikleri fikirlerden, eski idareye yöneltilmiş indi ve esasa ait olmayan tenkitlerden ibaretti.*¹²⁰

Demektedir ve bu fikir, İttihat ve Terakki'nin 1/1 numaralı ismi İbrahim Temo ve Selanik şubesinin kurucularından Mithat Şükrü tarafından da kabul edilmektedir. Gerek 1889'daki ilk haliyle gerekse 1906 sonrasında İttihatçıların elinde devleti yönetecek bir program yoktur.

¹¹³ Ernest E. Ramsaur, **a. g. e.**, s.141; Orhan Koloğlu, **a.g.e.**, s.61

¹¹⁴ Mustafa Ragıp, **a.g.e.**,s.19

¹¹⁵ Mizancı Mehmet Murat, **a.g.e.**, s.64

¹¹⁶ Osman Mayatepek, **Dedem Enver Paşa**, Timaş Yay., İstanbul, 2015,s. 45-47

¹¹⁷ Ernest E. Ramsaur, **a. g. e.**, s.144

¹¹⁸ "Halil Mentеше'nin Anıları", **a.g.e.**,s.39; Orhan Koloğlu, **a.g.e.**, s.58

¹¹⁹ M. Şükrü Hanioglu, **a. g. e.**, s.92

¹²⁰ Müfid Şemsi, **a.g.e.**,s.103

Makedonya'daki subayların zor şartlarda görev yapıp iki ayda bir maaşlarını almalarına karşılık burada görevli subayların düzenli maaşlarını almaları, Rusya ve İran'da meşrutiyetin ilanı, Avrupalıların Rumeli'deki müdahaleleri gibi nedenlerle Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurulmuş ve Üçüncü Ordu subayları arasında taraftar bulmuştur¹²¹

Paris'teki İttihatçılar Selanik'teki oluşuma seyirci kalmamışlar ve İttihat ve Terakki Cemiyeti, Abdülhamid'i devirmek için ihtilal yapmaya karar vermiş; Dr. Nazım Bey'i 1907'de Paris'ten gizlice Selanik'e göndermiştir.¹²²Rumeli'de ihtilal başlayınca Abdülhamid'in İzmir'deki kolordu aracılığı ile isyanı bastırmak isteyeceği ve bu nedenle İzmir Kolordusunun genç subaylarının Cemiyete kazandırılması gerektiği düşünülmüş, yoğun çaba ile yüzlerce subay, binlerce genci Cemiyet'e dâhil etmiştir. Ayrıca Dr. Nazım, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin de İttihat ve Terakki ismini almasını teklif etmiş ve bu teklif kabul edilmiştir. Selanik'teki teşkilat içerisindeki İttihat ve Terakki Merkezi olurken, Paris'teki İttihat ve Terakki'nin dış merkezi olmuştur.¹²³

İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları 1 Şubat 1910'dan itibaren Rumeli adında bir gazete çıkarmışlardır.¹²⁴

Mehmet Rauf, Selanik şubesinin diğer şubelere göre daha üstün konumda olduğunu fakat bu şubenin dışardan evrak getirip dağıtmak ve yardım toplamaktan başka bir iş yapmadığını söylemektedir.

Selanik şubesi, Sırp ve Bulgar komiteleri gibi faaliyette bulunma düşüncesini Paris şubesine bildirmiş ancak gerekli izin çıkmamıştır. Bu olay bütün şubelerin üzerinde olduğunu iddia eden Mehmet Rauf için tezat teşkil etmektedir. Mehmet Rauf, Selanik'teki dönemlerin İttihatçılar için faydalı çalışmalar yaptıklarını söylemektedir.¹²⁵

Manastır, Üsküp ve Makedonya'daki idare heyetleri Selanik'e bağlı olarak faaliyet yürütmüşlerdir.¹²⁶

Talat ve Manyasizade Refik Beyler Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin bir şubesini açmak için İstanbul'a gitmişler ancak burada çalışmanın zor olduğunu görerek Selanik'e dönmek zorunda kalmışlardır.¹²⁷

¹²¹ Müfid Şemsi, **a.g.e.**,s.18

¹²² Tarık Zafer Tunaya, **a. g. e.** , s.54

¹²³ Halil Mentеше'nin Anıları, **a.g.e.**, s.16-28; Enver Bey'in Anıları 1881-1908, **a.g.e.** , s. 40-41

¹²⁴ Müfid Şemsi, **a.g.e.**,s.149

¹²⁵ Mehmet Rauf, **a.g.e.**, s.94-114

¹²⁶ Mustafa Ragıp, **a.g.e.**, s.50

1.8.1.2.Cemiyetin Manastır Merkezinin Kurulması (1906)

Enver Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır şubesinin kurucusudur. Kazım Karabekir'in de cemiyete katılımını sağlamıştır. Talat Paşa'nın ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en güvendiği asker Enver Paşa'dır.¹²⁸

Cemiyetin Manastır şubesi üye sayısını çok göstermek için üyeleri numaralandırırken beş yüzden başlatmıştır.¹²⁹

Ohri Redif Taburu Komutanlığı'na getirilen Eyüp Sabri Efendi'nin Cemiyete katılımı sonrasında gayretle çalışması Cemiyete güç kazandırmıştır.¹³⁰

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır Şubesi, Selanik kadar önemli hale gelmiştir. Orhan Koloğlu, *Enver Paşa Selanik'teki Umumi Merkez üyesi olmamış olsaydı; Manastır Şubesi kendisini Umumi Merkez olarak ilan edebilirdi* değerlendirmesinde bulunmuştur.¹³¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır'da 21 Mart 1908'den 1911 yılına kadar Neyyir-i Hakikat adında bir gazete çıkarmıştır. Bu gazete Osmanlı sınırları içinde Türkler tarafından hazırlanıp dağıtılan ilk ve tek gazetedir ve Cemiyet üyeleri arasında olumlu bir etki yaratmıştır.¹³²

Kazım Karabekir, Enver Bey'le birlikte beş maddelik bir program hazırladıklarından bahsetmektedir. Buna göre:

1- Manastır merkezi Enver, ben Hüseyin Bey'den ibaret olmak üzere üç kişi olacaktık. Enver, Selanik'te bu yeni cemiyete girmişti. Ben ve Hüseyin Bey de eskiden İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu idik. Ben de mutabık kalırsam Hüseyin Bey'i evinde ziyaretle yeni cemiyet namına Enver'le birlikte yemin ettirecektik.

2-Tahlif heyeti benim reisliğimde olmak üzere muntaka erkânı harbiyesinde Mümtaz Yüzbaşı Server ve Süvari Yüzbaşı Akif (Erdemgil)(general ve mebus) beyler olacaktı. Bunlara da aynı suretle yemin ettirilecekti. Enver'in fikrine göre ben bu suretle ilk kuruluşta hem merkezde hem de tahlif heyetinde bulunmakla işleri istediğim gibi hızlı ve gizli yürütebilecektim.

¹²⁷ Orhan Koloğlu, **a.g.e.**, s.68-69; Talat ve Karasu Efendi İstanbul'a gelip mason cemiyetine mensup önemli kimselerle görüşüp Selanik'e dönmüştür. Bkz. Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları SULTAN ABDÜLHAMİD, **a.g.e.**, s.352

¹²⁸ Osman Mayatepek, **a.g.e.**,s.21; Halil Mentеше Anıları, **a.g.e.**, s.27; Enver Bey'in Anıları, **a.g.e.**, s.34-35

¹²⁹ Enver Bey'in Anıları 1881-1908, **a.g.e.**, s.36

¹³⁰ Enver Bey'in Anıları 1881-1908, **a.g.e.**,s.42

¹³¹ Orhan Koloğlu, **a.g.e.**, s.44

¹³² Enver Bey'in Anıları 1881-1908, **a.g.e.**,s.50

3- Köprülü, Gevgili, Edirne, İzmir, Bolu'da derhal teşkilat yapabilecek fikren epeyce zamandan beri hazırladığım arkadaşları burada şahsen tahlif ederek Selanik merkezine takdim etmek ve bunlara, orada isterlerse bir daha merasimle yemin ettirip gidecekleri yerler için salahiyyet vermek...

4-Manastır'da kenar bir yerde ben yeni bir ev tutacağım. Burası tahlif yeri olacak...

5- Merkezde ve gerekse takiplerde ve tahkikata gidişte halka ve askere anlayabilecekleri bir dille ahvalden ve istikbalin tehlikesinden ve bunu önlemek imkânından bahsetmek.¹³³

Burada fedai grubu da kurulmuştur. Enver Bey ve Kazım Karabekir grubun önemli iki ismidir. Yüzbaşı Hulusi, Avcı Taburundan Yüzbaşı Niyazi, Avcı Taburundan Yüzbaşı Tayyar, Mülazım Tevfik, İbrahim, Topçu'dan Ziya güvenilen üyelere dendir.¹³⁴

Manastır merkezi şimdiye kadar Enver, ben ve Kolonyalı Hüseyin Bey'den ibarettik... Şimdi yeni nizamname bunları ayırmıştı. Merkez heyeti de altı kişi olacaktı. Üçü daimi, diğer üçü ihtiyat olacak. Hatta bunlardan biri asla toplanmalarda bulunmayarak herhangi bir felakete karşı yeniden merkez kurabilmek için gizli kalacaktı. Hüseyin Bey buna münasipti.¹³⁵

¹³³ Kazım Karabekir, a.g.e.,s.84-85

¹³⁴ Kazım Karabekir, a.g.e., s.117 ; Enver Bey'in Anıları 1881-1908, a.g.e., S.47

¹³⁵ Kazım Karabekir, a.g.e., s.141

BÖLÜM II

2.İTTİHAT VE TARAKKİ CEMİYETİ'NİN DENETLEME İKTİDARI (1908-1913)

2.1. II. Meşrutiyet'in İlanı (23 Temmuz 1908)

III. Selim, döneminde başlayan ve II. Mahmut, Abdülmecit, Abdülaziz ve II. Abdülhamid dönemlerinde devam eden Batılılaşma hareketi sırasında hürriyet cemiyetleri kurulmuş ancak hiçbirisi kalıcı olamamıştır. Meşrutiyetin ilan edilmesini sağlayan Cemiyet Paris'te kurulan ve Selanik'te Talat Bey ve arkadaşları tarafından kurulan “*Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*” ile birleşen ve ona ismini veren “*İttihat ve Terakki Cemiyeti*” dir.¹³⁶

İngiltere ile Rusya arasındaki *Reval Görüşmeleri*'nde hasta adam olarak görülen Osmanlının, parçalanmasına karar verilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu durumu kabullenmemiş ve özellikle Rumeli'deki konsolosluklara durumun kabul edilmeyeceği bildirilmiştir.¹³⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik şubesi Paris'teki merkeze Meşrutiyetin ilanı yolunda Ermenilerle birlikte çalışılmasını teklif etmiş ancak Paris merkezi umumi Ermenilerin bağımsızlık düşündüklerini belirtmişlerdir. Selanik'tekiler, Meşrutiyetin ilan edilmesi durumunda Ermenilerle anlaşma yapılabileceğini düşünmüşlerdir. İttihat ve Terakki Meşrutiyetten önce ve hemen sonrasında Ermeni komiteleri ile işbirliği yapmıştır. İlk temas Taşnaklar ile kurulmuştur.¹³⁸

Ermeniler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni rakip olarak görmüşlerdir. İttihat ve Terakki ıslahatı savunurken Ermeniler özerklik istemişler ve Türkleri hiç sevmemişlerdir. Bu sevgisizliklerini de Birinci Dünya Savaşı'nda göstermişlerdir.¹³⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yurt dışından gönderdiği gazeteler, güvenilir insanlar aracılığı ile elden ele dolaştırılarak; II. Abdülhamid yönetiminin olumsuzlukları anlatılmış ve II. Abdülhamid'in baskıcı yönetimine karşı halkın isyan duyguları artırılmaya çalışılmıştır.¹⁴⁰

Ülkesini seven ve onun parçalanmasına, yıkılmasına razı olmayan İttihatçıların en büyük hayali Meşrutiyetin ilanı ve Kanun-u Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesiydi.

¹³⁶ “Halil Mentеше'nin Anıları”, a.g.e., s.15; Resneli Niyazi Bey'in Anıları, a.g.e., s.234

¹³⁷ Resneli Niyazi'nin Anıları. a.g.e., s.64-65

¹³⁸ Arif Cemil, a.g.e., s.135-136

¹³⁹ Ahmet Rıza Bey'in Anıları, a.g.e. s.57-58

¹⁴⁰ Mustafa Ragıp, a.g.e., s.18

Meşrutiyetin ilanını milletin ilerlemesi için tek çare olarak gören İttihatçılar, bu sayede memleketin düze çıkacağını sanmışlardır¹⁴¹

Genç subayların çoğu Meşrutiyet idaresini istiyordu. Bulgar çetelerine karşı kurulan Takip Taburlarındaki genç subaylar halk arasında hürriyet taraftarlığı yapmış ve hürriyetçi fikirlerin yayılmasını sağlamışlardır. Onlar fikirlerini belirtirken açıkça hürriyet demeseler de yönetimden şikâyetçi olanlara ıslahatın öneminden bahsetmişlerdir.¹⁴²

“İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk zamanlarda dıştan, hür idarelere sahip İngiltere ve Fransa hükümetlerine eğilerek onların yardımlarından faydalanmayı, içten de Osmanlılık çerçevesi içinde serbest ve uygar bir devlet kurmayı ilke olarak kabul etmiş ve her türlü iktidar ve nüfuz ihtiraslarından uzak kalarak eşitlik, adalet, hürriyet prensiplerine sadık kalmıştı.

6 Temmuz 1908’de İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır sokaklarına bildiriler asarak meşrutiyetin ilanını istemiştir.¹⁴³

İttihatçıların iktidar görevlerinden uzak kalmaları ve geniş katılımlı bir meclis kurlmaları alçak gönüllüğün bir delili olarak görülmüştür.

*Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğunun yaşaması ve ölümü bahis konusu edilen Reval görüşmesi kararı İttihat ve Terakki mensuplarına artık kaybedilecek zaman kalmadığını, harekete geçmenin zorunlu olduğunu açıkça göstermişti.*¹⁴⁴

E. Ramsaur, 1908 İhtilali için *“batı fikir ve kavramlarının etkisi altındaki küçük bir liberaller topluluğunun yahut liberal görünümlü birtakım kimselerin tedrici olarak gelişen uzun soluklu faaliyetlerinin sonucunda meydana gelmiştir”* demektedir.¹⁴⁵

Resneli Niyazi Bey 3 Temmuz 1908 Cuma günü iki yüz kadar asker ve bir o kadar da sivil yanına alıp Abdülhamid’e karşı isyan başlatmıştır.¹⁴⁶Niyazi Bey’in başlattığı bu isyan,Türkler dışında Türk olmayanlar tarafından da desteklenmiştir.¹⁴⁷Ayrıca Niyazi Bey’in isyanı devam ederken İttihat ve Terakki ona her türlü maddi ve manevi destekte bulunmayı sürdürmüştür.¹⁴⁸

¹⁴¹ Hayat Mücadeleleri Selahattin Adil Paşanın Hatıraları,**a.g.e.**,s.89

¹⁴² Mustafa Ragıp, **a.g.e.**,s.17

¹⁴³ Osman Mayatepek, **a.g.e.**,s.49; Tahsin Paşa’nın Yıldız Hatıraları SULTAN ABDÜLHAMİD, **a.g.e.** s. 371-372

¹⁴⁴ Hayat Mücadeleleri Selahattin Adil Paşanın Hatıraları,**a.g.e.**,s.136-141

¹⁴⁵ Ernest E. Ramsaur, **a.g.e.**, s.17

¹⁴⁶ Müfid Şemsi, **a.g.e.**,s.151; Feroz Ahmad, **a.g.e.**,s.27

¹⁴⁷ Resneli Niyazi Bey’in Anıları, **a.g.e.** , s.176

¹⁴⁸ Resneli Niyazi Bey’in Anıları, **a.g.e.** , s.151-153

Niyazi Bey'in az sayıda kuvvetle isyana kalkışması önemli bir olay olarak gözükmese bile¹⁴⁹ II. Abdülhamid bu isyanın Cemiyetin etkisiyle çok geniş bir alana yayılacağını hesaba katmış ve isyanı bastırmak için sadakatine ve önceki başarılarına güvendiği Mitroviça Fırka Kumandanı Ferik Şemsi Paşa'yı bu işe memur kılmıştır.¹⁵⁰ Manastır'dan Selanik'e hareket eden Şemsi Paşa'nın öldürülmesi için Cemiyet fedaileri hazırlık yapmışlarsa da Selanik'te bu mümkün olamamıştır. Şemsi Paşa Manastır'da Mülazım Atıf Bey tarafından öldürülmüştür (6 Temmuz 1908).¹⁵¹ Şemsi Paşa'nın öldürülmesi Cemiyet üyelerinin moralini yükseltirken tereddüt içindeki memur ve subaylar da Cemiyete üye olmuşlardır. Bu olay Abdülhamid'in telaşa kapılmasına yol açmıştır.¹⁵²

Resneli Niyazi Bey anılarında, İttihat ve Terakki'nin bu tarihlerde Rumeli'nin önemli bir kısmında teşkilatlanmasını tamamlamış olduğunu; kendisine karşı gönderilen Tuğgeneral Nazmi Paşa komutasındaki iki taburdan birinin subay ve astsubaylarının İttihat ve Terakki mensuplarından oluştuğunu belirtmektedir.¹⁵³

Abdülhamid'in Manastır'a gönderdiği Mıntıka Kumandanı Tatar Osman Paşa, Milli Alay Kumandanı Ohrili Kolağası Eyüp Sabri Bey tarafından dağa kaldırılmıştır.¹⁵⁴ Selanik, Manastır ve Üsküp'ten İstanbul'a telgraflar çekilerek meşrutiyetin ilan edilmesi istenmiştir.

Merkez Kumandanı Miralay Nazım Bey'in kendisine düzenlenen suikastla ilgili olarak Enver Bey'den şüphelendiğini söylemesi üzerine Enver Bey, tutuklanacağını anlayıp Cemiyetin kararı doğrultusunda Tikveş'e gitmiştir.¹⁵⁵ Buradakileri Cemiyete bağlamayı başaran Enver Bey, 21 Temmuz 1908'de hürriyeti ilan etmiştir.¹⁵⁶ Selanik'e gönderilen İzmir'deki kolordunun ihtilalcilere katılması Abdülhamid'i meşrutiyeti ikinci defa ilan etmek mecburiyetinde bırakmıştır (23 Temmuz 1908).¹⁵⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı Tanin'in başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın Meşrutiyetin bütün sıkıntıların çaresi olacağını düşünenlerdendir.

¹⁴⁹ Resneli Niyazi, anılarında dağa çıkmakla İttihat ve Terakki'nin emirlerini yerine getirdiğini ve yaptığı işin büyütülecek bir tarafının olmadığını; Meşrutiyetin ilanındaki gerçek başarının millete ve İttihat ve Terakki ye ait olduğunu belirtmektedir. Bkz. Resneli Niyazi Bey'in Anıları, **a. g. e.** , s.18

¹⁵⁰ Mustafa Ragıp, **a.g.e.**,s.190-191

¹⁵¹ Resneli Niyazi Bey'in Anıları, a.g.e. , s.150-158; BOA, Y.MTV.312.63.3

¹⁵² Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları SULTAN ABDÜLHAMİD, **a.g.e.**, s.376-377

¹⁵³ Resneli Niyazi Bey'in Anıları, **a.g.e.** , s. 122-124

¹⁵⁴ Resneli Niyazi Bey'in Anıları, a.g.e. , s.200-201

¹⁵⁵ Enver Bey'in Anıları 1881-1908, **a.g.e.**, s.60

¹⁵⁶ Ahmet Rıza Bey'in Anıları, **a.g.e.**, s.24; Enver Bey'in Anıları 1881-1908, **a.g.e.**, s. 74-76

¹⁵⁷ Halil Mentеше'nin Anıları, **a.g.e.**,s.28-31;Tatar Osman Paşa'nın dağa kaldırılması, Şemsi Paşa'nın öldürülmesi ve askerlerin önemli bir kısmının İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmesi Abdülhamit'in meşrutiyeti ilan etmesine yol açmıştır. Bkz. Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları SULTAN ABDÜLHAMİD,**a.g.e.**,s.108

“Bu ülkede düşünebilen, yurdunu seven, genç, yaşlı, bütün Türklerin göz diktikleri ereğin, bekledikleri kurtuluşun, iyiliğin tek bir adıvardı: Meşrutiyet! Çocukluğumuzu, gençliğimizi hep bu umut içinde avutmuştuk. Onun uğrunda hapislere giriliyor, ölümlere göğüs geriliyordu... Her gün Türk yurdu kesin bir yıkılışa doğru bir parça daha sürükleniyordu... Meşrutiyet olsa, şu yönetim yıkılsa, özgürlük gelse her şeyin çaresi bulunur.”¹⁵⁸

Meşrutiyetin ilanı Müslümanlar ve Hristiyanlar tarafından bayram havası içinde kutlanmıştır.¹⁵⁹ Ali Cevat Bey, kendisinin padişahın huzurunda bulunduğu bir sırada binlerce insanın sarayın önünde toplanıp *“yaşasın hürriyet! Yaşasın padişahımız”* diye bağırıldığını, Abdülhamid’in ise bu durumdan tedirgin olarak *“Cevat Bey, bu hal nedir? Ne oluyoruz?”* şeklinde soru yönelttiğini kendisinin de Abdülhamid’e, *halkın Kanun-ı Esasi’nin ilanına sevindiğini ve halkın Osmanlı hanedanı için gerekirse canını vereceğini* söylediğinden bahsetmektedir.¹⁶⁰

Meşrutiyetin ilanını 24 Temmuz sabahı okuduğu gazetenin resmi ilanından öğrendiğini söyleyen Şeyhülislam Cemalettin Efendi, halkın önce Babıali’ye sonra Harbiye Nezareti’ne ve daha sonra da Şeyhülislamlık dairesine gelip sevinç gösterisinde bulunduğunu ancak Meşrutiyet idaresinin sürekli olamayacağı kaygısının da bulunduğu söz etmektedir.

Kalabalığın arasından sinirlerine hâkim olamayan bazı insanların *“Bu kez de özgürlüğümüzü elimizden alırsanız hepinizi parçalarız”* sözüne karşılık Cemalettin Efendi’nin yatıştırmaya çalışarak konuşulanların şeriata uygun olduğunu ordunun ve bütün vatansever insanların ve padişahın bunun bir ihtiyaç olduğu ve toplumun isteğini yerinde bulduğunu belirtmesi üzerine ikna ve tatmin olmuşlardır. Kalabalık ertesi gün Harbiye Dairesi meydanında bir araya gelerek Yıldız Sarayı’na gitmeye karar vermişler ancak Cemalettin Efendi topluluğun elebaşısına *“böyle bir topluluk ile Saray’a gidilecek olursa Padişah çok heyecanlanır. Bununca büyük sakıncaları olabilir. Bugün, Bab-ı Ali’de, Harbiye Dairesi’nde ve burada göstermiş olduğunuz minnet ve şükranlarınızı Padişah’ımızın vekilleri olarak kendilerine bizim bildirmemiz daha uygun olur”* dediğini ve ertesi gün Babıali önünde büyük bir kalabalığın toplandığını ve onlardan dört kişinin padişaha verilmek üzere bir zarf

¹⁵⁸Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**, s.3-4

¹⁵⁹ Resneli Niyazi Bey’in Anıları, **a.g.e.**, s.224-225

¹⁶⁰ Ali Cevat Bey’in Fezleke’si, **II. Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi**, Yay. Haz.: Faik Reşit UNAT, TTK Yay., Ankara, 2014, s.11

verdiklerini ve bu zarfın içerisinde “Meşrutiyetin kan dökülmeksizin gerçekleştirilmesinden dolayı teşekkür edilmekte, Padişaha ve ülkenin çıkarlarına aykırı davranışları nedeniyle halkın artık inanmadığı, Mabeyn-i Hümayun ’da bulunan kimi nüfuzlu kimselerin Padişah çevresinden uzaklaştırılması istenmekteydi” demektedir. Cemalettin Efendi “Meğer o gün bazı Tıbbiye Mektebi öğrencileri ve halktan birçok kişi Yıldız’a giderek “Padişahım çok yaşa! Haykırılarıyla Padişah’ın kendilerine görünmesini istemişler. Padişah dairesi yetkilileri ise, Padişah’ın büyük haz duyduğunu ve kendilerine selamlarını bildirdiğini, ancak öğrencilerin gitmelerini istediğini iletmışler. Fakat öğrenciler geç saatlere kadar dağılmayınca padişah heyecanlanmış ve evhama kapılmıştır.

Cemalettin Efendi padişahın kendisi hakkında kötü düşünceye kapıldığını hissettiğini ve padişahı rahatlatmak için yemin ederek şöyle dediğini söylemektedir:

“Tanık olduğunuz bu coşku ve heyecan, ne kardeşinizin ne de başkasının kıskırtması sonucudur. Yalnızca ihsan buyurduğunuz özgürlüğün meydana getirdiği sevincin sonucudur. Uzun yıllardır baskı altında yaşayan Osmanlı kamuoyunun, birdenbire böyle bir refaha kavuşunca, sevinçle coşku ve heyecan göstermesi tabii değil midir?

Padişah, Şeyhülislam Cemalettin Efendi’yi dinledikten sonra ona:

”İlk tahta geçişimde, Kanun-u Esasi’yi milletin henüz sindiremeyeceği, buna yeteneğinin olmadığı yolunda uyarıda bulunanlara rağmen kendim ilan etmişim. Sonra Rusya’yla savaş çıktı. Savaş sırasında, Medrese öğrencileri Meclis-i Mebusuna başvurarak uygunsuz isteklerde bulundular. Bu durum karşısında Meclis’in devamının devlet için zararlı olacağını anladığımdan, kanunun bana tanıdığı yetkiyle geçici bir süre için Meclis’i tatil etmek zorunda kaldım. Sonra, yine birkaç kez açmaya niyetlendim, ama engeller çıktı. Bu arzumun gerçekleşmesi için, Mülkiye Mektebi gibi düşünce olgunluğuna hizmet edecek kurumlar açarak, milleti, meşrutiyet yönetimine hazırlamaya çalıştım....Siz Şeyhülislamsınız, işte sizin önünüzde yemin ediyorum. Meşrutiyeti hiçbir zaman kaldırmaya ve hükümsüz kılmaya yeltenmeyeceğime, devam etmesi için bizzat çalışacağıma ve saltanatta bulunduğum sürece yürürlükte kalması için bütün çabamı göstereceğime hem vallahi, hem billahi, hem tallahi söz veriyorum. Siz de bu yeminimi, yemin ederek halka bildiriniz.

O gece saat dörde kadar tıbbiye öğrencileri dağılmayınca kuvvet kullanılarak dağıtılması düşünülmüş ancak Cemalettin Efendi'nin tavsiyesi ile padişah salonun penceresinden topluluğa hitap ederek dağılmalarını sağlamıştır.¹⁶¹

Sultan Abdülhamid, meclisi açmak için teşebbüslerde bulunduğunu ancak engellerin çıktığını söylemektedir. Oysa bu konuda, yıllarca (1894-1908) mabeyn başkâtibi olarak görev yapmış olan Tahsin Paşa, Abdülhamid'in Meşrutiyet'i gönülsüz olarak ilan ettiğini ve ilandan sonra da idarenin başındaki isim olmak veya İttihatçılarla birlikte hareket etmek suretiyle şahsını ve saltanatını kurtarmaya çalıştığını belirtmektedir.¹⁶²

Sürgündeki İttihatçılara Fizan'da iyi davranan Recep Paşa, meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a gelmiş ve görkemli bir karşılama töreni yapılmıştır. İki gün sonraki ani ölümü Abdülhamid taraftarlarını şımartmıştır.¹⁶³

Selahattin Adil Paşa, gerçekleştirilen inkılabın Avrupa'da hürriyet taraftarı milletler tarafından, özellikle İngiltere ve Fransa'da destekleneceğini zannettiklerini ancak bunun ne kadar boş olduğunu; desteklemek bir yana yeni idareyi yıkmak için harekete geçtiklerini ve Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i topraklarına katarken Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmekle inkılabı karşı ilk suikastını gerçekleştirdiğini söylemektedir.¹⁶⁴

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i topraklarına katması sonrasında ortaya çıkan savaş tehlikesi Hıristiyan unsurların ayrılıkçı düşüncelerini ve Türk düşmanlığını açıkça dile getirmelerine neden olmuşken, Türkler arasında da birlikten söz etmek pek mümkün değildir. 25 Ağustos 1908'te Avrupa'dan İstanbul'a gelen Prens Sabahattin ile Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki görüş ayrılıkları devam etmiştir. Prens Sabahattin'in ülkenin parçalanmasına yol açacak "âdem-i merkezîyet" (tek merkez yokluğu) fikri cemiyet tarafından kabul görmemiştir. Merkez yokluğu ilkesi Türkler dışındaki unsurlar tarafından daha çok sahiplenilmiştir.¹⁶⁵

Meşrutiyet'in bir blöfle alındığını, İstanbul'daki ikinci fırkadan bir tabur gönderilseydi teşebbüsler Selanik ve Manastır'da önlenebilirdi gibi mütalaalar yayanlar Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin o zamanki kuvvet ve kudretini bilmeyen ve hele Makedonya'da

¹⁶¹ Şeyhülislam Cemalettin Efendi, **Siyasi Hatıralarım**, Nehir Yay., s.20-26

¹⁶²Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları SULTAN ABDÜLHAMİT, **a.g.e.**, s.108-109

¹⁶³"ilk günlerde birdenbire sinen, bir köşeye büzülen gizli polisler, Saray adamları, çalıp çırpan memurlar, sözün kısası yeni yönetimle çıkarları ve dolapları bozulan bütün hoşnutsuzlar, saldırganlık bulmağa başlamışlardı" Bkz.Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**,s.30

¹⁶⁴ Hayat Mücadeleleri Selahattin Adil Paşanın Hatıraları, **a.g.e.**,s.137

¹⁶⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**,s.44-45

ihtilaller arasındaki halkın ve ordunun Sultan Hamid idaresine karşı olan kin ve nefretinin derecesini anlamayan bazı yazarlarımızdır.

İttihat ve Terakki'nin 28 Temmuz'da gazetelerde yayınladığı beyanname sarayın ve destekçilerinin hoşuna gitmemiş ve Murat Bey Mizan'da meşrutiyetin ilanını padişahın bir lütfu olarak göstermiş ve ileriki tarihlerde de İttihat ve Terakki'ye cephe almıştır.

Talat ve Erkan-ı Harp Binbaşı Hafız Hakkı Bey padişahla görüştüktan sonra Kazım Karabekir'le bir araya geliyorlar ve Hafız Hakkı Bey Kazım Karabekir'e:

Kazım Bey! Herif korkusundan ölecek!.. Cemiyetimizden titriyor. Ne isterseniz yapmaya hazırım, diyor!..

*Talat Bey ise; Herif bizden ziyade hürriyete taraftar olmuş. Eğer kendisini ölünceye kadar tutacağımızdan şüphe etmezse dünyada bizden ayrılmaz. Kazım Karabekir onlarla aynı fikirde değildir.*¹⁶⁶

Sultan Abdülhamid'i İkinci Meşrutiyet'i ilan etmek mecburiyetinde bırakan olaylar zincirinin en önemlilerinden biri, Priştine, İpek ve Prizrin bölgeleri asayişinden sorumlu, 18. Nizamiye Fırkası kumandanı Birinci Ferik Şemsi Paşa'nın, Manastır'da İttihat ve Terakki fedailerinden Mülazım Atıf tarafından vurularak şehit edilmesidir.¹⁶⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının düşüncesi ne pahasına olursa olsun Abdülhamid'i devirmek ve Kanunu-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymak olmasına rağmen Abdülhamid'in görevde bırakılmasının en önemli nedeni devleti yönetme konusunda kendilerine yeterince güvenmemeleridir. Ayrıca asker ve halk nazarında sultanın halife sıfatını da taşıması dolayısıyla saygınlığı vardı.¹⁶⁸

Hüseyin Kazım Kadri, Meşrutiyetin ilanından sonra halkın Abdülhamid'i isteyeceğini bilen İttihatçıların onu makamında bıraktığını düşünmektedir.¹⁶⁹

Talat Paşa anılarında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meşrutiyeti kendi çabalarıyla ilan ettirdiğini Ermeni basınının bu başarıda Ermeni ihtilal komitesi Taşnak örgütünün de büyük çabalar harcıyıp cemiyete yardımcı olduğunu söylediğini, ancak onlarla anlaşılabilir ümidiyle yazılanlara sessiz kalındığını söylemektedir. Taşnak ve Hınçak Komitelerinin 1908-1918 yılları arasına komite çalışmalarını hızlandırdıklarını ve halkı silahlandırmak için büyük

¹⁶⁶ Kazım Karabekir, **a.g.e.**, s.199-232

¹⁶⁷ Müfid Şemsi, **a.g.e.**, s.7

¹⁶⁸ E.E. Ramsaur, **a.g.e.**, s.180-181

¹⁶⁹ Hüseyin Kazım Kadri, **a.g.e.**, s. 17

çaba sarf ettiğini söyleyen Talat Paşa, Balkan Savaşı'ndan sonra devletin içerde ve dışarda zayıf düştüğünü bu nedenle İttihat ve Terakki Fırkasının Arapları ve Ermenileri tatmin edecek bir program düzenlemek zorunda kaldığını belirtmektedir.¹⁷⁰ 1908 İhtilalinin yabancı devletlerin etkisi ile gerçekleştiğini söyleyenler olmasına rağmen bu ihtilal Jön Türklerin çabalarıyla gerçekleşmiştir.¹⁷¹

Abdullah Zühtü, “*Yeni Gazete*” adında gazete çıkarmış bu gazetenin satması için de İttihat ve Terakki taraftarı gözükmiştir. Sonraki zamanlarda Abdullah Zühtü, Kamil Paşa taraftarlığı yapmıştır.¹⁷²

Ahmet Rıza, meşrutiyetin ilan edilmesine rağmen Abdülhamid'e güvenilmediği için tedbir olarak kendisinin Paris'te kalmasının uygun görüldüğünü ve Paris'te kaldığını ancak kasıtlı olarak Paris'te bırakılmış olduğunu anlayıp, İstanbul'a döndüğünü belirtmektedir.

2.2. Mebuslar Meclisinin Açılması ve İttihat ve Terakki

Meşrutiyetin ilanından sonra Meclis-i Mebusan başkanlığı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti başkanlığı yapan Ahmet Rıza, Cemiyetin Genel Merkezi'nde haftada iki gece ve Cuma günü toplantı yapıldığını; Genel Merkez başkanlığı ve Mebusan başkanlığının tek elde toplanmasının sakıncalı olduğunu düşünerek 31 Mart Vakasından sonra Genel Merkezden ayrıldığını belirtmektedir.¹⁷³

Ali Cevat Bey, Abdülhamid'in “*Bütün Avrupa devletleri Kanun-ı Esasi ile idare olunup durur iken bizim eski idarenin artık devamı mümkün olamayacağını biliyor ve vakt-i münasibini bekliyor idim. Bundan artık ölsem de dönmem*” dediğini belirtmektedir.¹⁷⁴

Mahir Said Pekmen, Dr. Nazım'ın istibdadı aratmayacak şekilde hürriyetleri kısıtladığını iddia etmektedir. Doktor Nazım'ın “*Monşer, bu memlekette iki cemiyet olmaz*” demek suretiyle farklı fikirlere tahammül gösterilmediğini ve siyasi cinayetlerin işlendiğini Hasan Fehmi, Ahmet Samim ve Zeki Bey'leri öldürenlerin İttihatçılar olduğunu iddia etmektedir.

Bahaeddin Şakir, Sami Paşazade Sezai ve Manyasizade Refik Beylerin daha muhteris ve daha mutedil insanlar olduklarını; Selanikli Rahmi Bey'in ise zeki ve fedakâr biri olduğunu düşünmektedir.

¹⁷⁰ Talat Paşa'nın Anıları, **a.g.e.** s. 50-55

¹⁷¹ E.E. Ramsaur, **a.g.e.**,s.202

¹⁷² Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**,s.104

¹⁷³ Ahmet Rıza Bey'in Anıları, **a.g.e.**, s.24-44

¹⁷⁴ Ali Cevat Bey'in Tezkere'si, **a.g.e.**, s. 34

Cavit Bey için “Talat’ın akıl hocası” diyen Mahir Said Pekmen, “*Cavit ve Rahmi Bey gibi münevverler diğerlerine üstünlük sağlasalardı İttihat ve Terakki yıkıcı bir komite olmak yerine yapıcı bir parti olabilirdi*” demektedir. Talat Paşa’yı Enver Paşa ve bütün İttihatçıların siyasetteki ağabeyleri olarak gören Pekmen: “*İttihat ve Terakki Cemiyeti’nde en yüksek mevkii Talat Bey işgal ediyordu. Hususiyetinde sevimli, mütevazı ve hatırnüvaz idi*” demektedir. Enver Bey’in siyasetle uğraşmayacağına söz vermesine rağmen Babıali’ye hücum etmek suretiyle başkumandan Nazım’ı öldürüp yerine geçtiğini, amacına ulaşmak için her türlü vasıtayı mubah gören politikacılar arasında yerini aldığını ve mevki, zekâ ve kurnazlığından korktuğu Talat’tan başka kimseden çekinmediğini söylemektedir.¹⁷⁵

Meşrutiyetin ilanından önce İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne katılmış olan Hüseyin Kazım Kadri;

*İnsanların Meşrutiyet idaresi ile birlikte vaadedilen kurtuluş ve selamete ereceklerini ümit ettiğini ancak çok geçmeden büyük bir hayal kırıklığı yaşadıklarını İttihat ve Terakki döneminin önceki dönemden pek farklı olmadığını belirtmektedir.*¹⁷⁶

Halk, İttihat ve Terakki iktidarda yer alınca her şeyin kısa sürede düzeleceğini zannetmiş ve büyük beklentiler içine girmiştir. Kısa sürede beklenen değişim olmayınca İttihat ve Terakkiden soğumalar başlamıştır. Hürriyetin kıymeti hemen anlaşılamamıştır. Trablusgarp, Balkanlar ve 1. Dünya savaşı İttihat ve Terakki’nin icraatlarına engel olmuştur.¹⁷⁷

17 Aralık 1908 perşembe günü Mebuslar Meclisi açılmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul dışından birer birer İstanbul’a gelen mebuslar için bir toplantı merkezi olmak üzere Nuru Osmaniye’deki Arifi Paşa konağını bir kulüp haline sokmuştu. Mebuslar eski ezan saatiyle 4’de burada toplanmağa başladılar. Birbirini hiç tanımaz, birbirine düşünce, öğrenim, emel ve amaç bakımından hiç uymaz, tutarsız bir yığın.

Abdülhamid, saat sekiz buçuğa doğru askeri üniformayla salondaki locasına girdi... Bu kadar yıldır ülkenin özgürlüğünü boğan ve yurdu kaçınılması olanaksız yıkılış uçurumunun ta kıyısına götüren bu büyük zorbayı bu kadar yakından hiç görmemiştim...

Abdülhamid’in söylevinde dikkate değer bazı noktalar vardı:

¹⁷⁵ Mahir Said Pekmen, a.g.e.,s.39-50

¹⁷⁶ Hüseyin Kazım Kadri,a.g.e.,s.68

¹⁷⁷ Ahmet Rıza Bey’in Anıları,a.g.e.,s.41-42

1-Abdülhamid, ilk anayasanın duyuru şerefini kendisine alıyor; Mebuslar Meclisi'nin tatil edilmesindeki sorumluluğu o zamanki devlet ileri gelenlerine yüklüyordu.

2- Abdülhamid, ilk tatilin geçici olduğunu söyleyerek, ülkenin uzun süre özgürlüksüz ve anayasasız bırakılmış olmasının sorumluluğunu da gene bakanlara atıyordu.

3- Abdülhamid, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskısı üzerine anayasanın yeniden yürürlüğe girmesine, kendi bakanlarından ve adamlarından bazılarının karşı koyduklarını ve bu karşıt oy ve düşüncelere karşın kendisinin hiç kararsızlığa düşmeden anayasayı yeniden yürürlüğe koyduğunu söylüyordu

Abdülhamid'in söyledikleri, şüphesiz ki, biçimce ve dış görünüşçe doğrudu. Abdülhamid ilk Mebuslar Meclisi'ni kapattığı zaman, padişaha yaranmak isteyen, gevşek dalkavuk bakanların imzalarıyla bir tutanak almıştı. Anayasanın belirsiz bir zamana kadar geçersiz kalması gereğini de gene bakanlara yükleyecek biçimde onlara tutanak imzalatmıştı. En sonunda, İttihat ve Terakki'nin telgrafları ve göz korkutmalarıyla Yıldız'da toplanan özel danışmanlar yalnızca Abdülhamid'e yaranmak için baskı yönetiminin sürdürülmesini salık verdikleri halde Abdülhamid istenen şeyi yapmağa zorunluk görmüştü. Ama şimdi o bağlı kullarını yeni yönetimin ağzına yem olarak atmakta hiç kararsızlık göstermiyordu.

Mebuslar Meclisi birinci başkanlığa üç aday seçti. Abdülhamid bunların içinden Ahmet Rıza Bey'i yeğlediği için İlk Mebuslar Meclisinin başkanlığını o kazandı... Ahmet Rıza, yurdunu sevenlerin gözünde yurtseverliğin, özverinin bir simgesi niteliğiyle çok yüksek bir yere sahipti. Herkes üzerinde büyük bir yetkesi vardı.¹⁷⁸

Meşrutiyet'i Abdülhamid'e dokunulmaması şartıyla isteyen Arnavutlar, yeni rejimle daha güçlü olunacağını, daha mutlu yaşanacağını ümit ederlerken, çok kısa zamanda gelişen iç ve dış olaylarla ümitleri söndü ve hoşnutsuzluklar başladı. Yeni idare bazen tecrübesiz ve dirayetsiz kimseleri sırf İttihatçı oldukları için Arnavutluk'a idareci olarak gönderdi. Bunlar mahalli özellikleri dikkate almadan, meşrutiyetin esası eşitliktir diyerek o zamana kadar Arnavutların alışık olmadıkları kanunları uygulamaya başladılar.¹⁷⁹

Meşrutiyet'in ilk günlerinde İttihat ve Terakki sevilirken, partide menfaatperestlerin çoğalması ile birlikte parti itibarını kaybetmiştir.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, a.g.e., s.56-59

¹⁷⁹ Müfid Şemsi, a.g.e., s.19-20

¹⁸⁰ Süleyman Tevfik, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Elli Yıllık Hatıralarım**, Haz.: Tahsin Yıldırım Şaban Özdemir, Dün Bugün Yarın Yay., İstanbul, 2011, S.283

2.3. İttihat ve Terakki Cemiyeti Kurucularının Tasfiye Edilmeleri

Hürriyetin ilanından birkaç ay önce Dr. Bahaddin Şakir Bey Köstence'ye gelip İbrahim Temo'ya yeni bir mühür getirmiştir. Manastır ve Selanik askeri ve mülki şubeleri önceki mühürde yer alan "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" ibaresinin yerine "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti" yazmışlar, başlangıçta İbrahim Temo ve Kırımlı Ali Rıza bu çocukça buldukları değişikliği kabul etmek istememiştir. Sonradan Temo, "mademki Rumeli'ndeki arkadaşlar önemli ve sarayı titretecek mühim bir harekete başladı, varsın dedikleri olsun dedim ve mührün değişmesini kabul ile şubelere tavsiye ettim" demektedir. Fakat bunun basit bir değişiklik olmadığını hürriyetin ilanından sonra Ohri'ye giderken Selanik'te *hürriyet fatihi unvanını alan bazılarının doktor bu cemiyet senin kurduğun cemiyet değildir, bunu biz kurduk, bu başarı bizimdir demelerinden* anlamıştır.¹⁸¹

Meşrutiyetin ilanından sonra bu uğurda çalışanlar tasfiye edilmişler, parti menfaatçilerin eline geçmiştir.¹⁸²

2.4. İttihat ve Terakki Cemiyetinden Kopmalar ve Yeni Siyasi Oluşumlar

Rıza Nur, ilk ayrılanlar arasındadır. İttihat ve Terakki'den çıkan Rıza Nur Ahrar (Hür olanlar-Özgürler) partisine girmiştir. Cemiyete karşı *İkdam*'da yayına başlamıştır. Rıza Nur, makalesinde İttihat ve Terakki'ye karşı tavır alanların ne gibi ögelerden oluştuğunu şöyle açıklıyordu:

"Cemiyet... Birçok hoşnutsuzlar yarattı. Bu hoşnutsuzlar arasında Cemiyetin dışarı attığı ya da uyuşamadığı kimseler varsa da kendi kendine çıkanlar, çekilenler de vardır. Cemiyetten çıkarılanlarla kendi çekilerek dışarda kalanların birleşmeleri doğaldı..." (Tanin, 17 Mart 1909)¹⁸³

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı, içinde kırgınlık ve kini olanlar yavaş yavaş bir araya toplanmağa başlamışlardı. Bunların bayrağı Kamil Paşa ve Sabahattin Bey'di. İlk doğan Ahrar Partisi bu hoşnutsuzlar kümesinin kendilerini açığa vurmaları biçiminde sayılabilirdi. Bu hoşnutsuzlar kimlerden oluşuyordu? İçlerinde baskı yönetiminin yıkılmasıyla çıkarlarından yoksun kalanlardan ve eski hafiyelerden başlayarak sanki özgürlük uğraşı için Avrupa'ya kaçıp İttihat ve Terakki Cemiyetiyle araları açılanlar, ya da bir anlaşmazlık yüzünden Cemiyete darılanlar, Cemiyetten yüz bulmamış serüvenciler. Türklüğe düşman Arap ve Arnavutlardan bazıları bu küme içinde çoğunluğu oluşturuyorlardı. Ali Kemal,

¹⁸¹ İbrahim Temo, **a.g.e.** ,s.170-171

¹⁸² Süleyman Tevfik, **a.g.e.** ,s.283

¹⁸³ Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.** , s.67-68

kendisinin İstanbul mebusluğuna Cemiyet tarafından aday yapılması için giriştiği başvuruya olumsuz cevap aldığından Cemiyeti karalamak fırsatlarından hiç birini kaçırmamaya başlamıştır. İttihat ve Terakki'nin prestiji henüz pek büyük olduğundan açıktan saldırıya sıra gelmediği anlaşılıyordu.¹⁸⁴

İttihat ve Terakki, Osmanlı sınırları içerisindeki bütün vatandaşları Osmanlılık etrafında birleştirmek istemiştir.¹⁸⁵Fakat Boşo Efendi'nin “*Bizim Osmanlılığımız, Osmanlı Bankası'nın Osmanlılığı gibidir*”¹⁸⁶sözü pek çok İttihatçının anılarında yer bulmuştur.

Yönetimde etkili olan İttihatçıların eski programdan uzaklaşıp Türkçü bir politika izlemesi,¹⁸⁷ Türklerin dışında kalan milletleri yeni oluşumlara sürüklemiştir. İbrahim Temo ise, *Demokrat Parti*'yi kurup birleştirici olmaya çalıştığını söylemektedir.

İttihat ve Terakki'nin icraatlarının Türkler dışındakileri memnun etmediğini belirten İbrahim Temo, Türklerin dışında Cemiyetten memnun olmayanlarla *Demokrat Fırka*'yı kurmaya karar verdiğini (6 Şubat 1909) ve partiye Türklerin dışındakilerin rağbet ettiğini söylemektedir.¹⁸⁸

İbrahim Temo'nun kurduğu partinin, fikirlerini yaymak için propaganda yapması, gazeteler çıkarması İttihat ve Terakki Merkez Kulübü tarafından hoş karşılanmamış ve gazeteleri pek çok defa kapatılmıştır. İbrahim Temo aleyhinde birçok yayında bulunuldu ise de Temo cemiyetten ayrılmamıştır.

İbrahim Temo, bir yazı ile İttihat Terakki merkezine davet edilmiş, burada Ziya Gökalp, Kara Kemal ve Ahmet Samimi Bey tarafından cemiyet üyesi birinin cemiyet aleyhine çalışmaması gerektiği konusunda uyarılmış ve Kara Kemal ve Ahmet Samimi tarafından tehdit edilmiştir.

İbrahim Temo İttihat Terakki ile yolları ayırıp gazeteler çıkarmış ancak baskı ve tehditlere maruz kalmıştır.

Gazete genel sekreterimiz Fuat Şükrü ve yazarlarımızdan bazılarını tutuklayıp Bab-ı Askeride Bekirağa Bölüğüne tıktılar ve gazetelerimizi satan fakir ocakları bile sokaklardan tutup dövdüler, burunlarından kan akıttılar.

¹⁸⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.** , s.48

¹⁸⁵ Hayat Mücadeleleri Selahattin Adil Paşanın Hatıraları, **a.g.e.**, s.284

¹⁸⁶ Halil Menteşe'nin Anıları, **a.g.e.**, s.44; Talat Paşa'nın Anıları, **a.g.e.** s.23

¹⁸⁷ Şeyhülislam Cemaleddin Efendi Siyasi Hatıralarım, **a.g.e.**, s.12

¹⁸⁸ İbrahim Temo, **a.g.e.**, s.207

Mahmut Şevket Paşa, Şükrü Bey'e baston göstererek: *sizi sopa altında gebertirim gibi terbiyesizce sözler söylemişti.*¹⁸⁹

Talat Bey, Grek komitelerinin hudutlarda Türkleri rahatsız ettiklerinden, o bölgede Arnavutlardan bir çete teşkil etmek için Temo'yu İstanbul'a çağırılmış ve Temo İstanbul'a gelmiştir. Gelir gelmez tutuklanmış daha sonra serbest kalmıştır. Ertesi gün Talat Bey'in yanına çıkan Temo, durumu anlatınca Talat Bey: "*a be doktor, ben kardeşini ve sırdaşını öldürtmek mi istedin? Bu kabahat sendedir,*" dedikten sonra Binbaşı Bekir Bey'le görüşüp gerekli hizmeti yapmasını istemiştir. Temo, Bekir Ağa'ya yardım etmeleri için bir Arnavut genci göndermiş ancak Bekir Ağa İttihatçılar tarafından tutuklanıp, İşkodra hapisanesine atılmış olduğundan istenilen eylem gerçekleşmemiştir. Bekir Ağa, daha sonraları Temo tarafından kurtarılmıştır.¹⁹⁰

2.5.İttihat ve Terakki'nin Denetleme İktidarı

Hüseyin Kazım Kadri, Meşrutiyetin ilanından sonra kendilerinin devlet adamı çıkaramadıklarını ve Abdülhamid döneminin devlet adamlarını göreve getirdiklerini ve kurtuluşu Said, Kamil, Hüseyin Hilmi Paşalardan beklediklerini söylemektedir. Mecliste çoğunluğa sahip olan iktidar vekillerinin muktedir olmadıklarını çünkü *millete değil, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dayandıklarını* söylemektedir.¹⁹¹

Süleyman Nazif, İttihat ve Terakki'nin devlet yönetiminde söz sahibi olmak için çıkardığı "*Tenkisat Kanunu*" dışında her memuru fişlediğini ve gözetim altında tutulduğundan bahsetmektedir.¹⁹²

Şeyhülislam Cemalettin Efendi, İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinin kendi nüfuzlarını artırmak için merkezi yönetimi güçlendirirken padişahın yetkilerini kısıtladıklarını ve Kanun-ı Esasi'de yaptıkları değişikliklerle de hilafet makamının saygınlığını azaltmayı başardıklarını iddia etmektedir. Kanun-ı Esasi ile sağlanan özgür ortamın İttihat ve Terakki karşıtlarının da sesini yükseltmesine yol açtığını, İttihatçıların muhaliflerin sesini kısmak için yasa dışı mücadeleye giriştiğini ve Türk olmayan Müslüman unsurlara karşı girişilen mücadelenin onları merkezi yönetimden uzaklaştırdığını belirtmektedir.

¹⁸⁹ İbrahim Temo, **a.g.e.**, s.210-211

¹⁹⁰ İbrahim Temo, **a.g.e.**,s.222

¹⁹¹ Hüseyin Kazım Kadri, **a.g.e.**, s.37-43

¹⁹²İbrahim Öztürkçü, **Süleyman Nazif İttihat ve Terakki'yi Anlatıyor Abdülhamid'in Ahı**, , Selis Kitaplar Basım Yay. Sanayi ve Tic. Limited Şirketi, İstanbul,2014,s.48

Şeyhülislam Cemalettin Efendi, Babıali Baskını ile iktidarı ele geçirince yaptıkları yanlışların farkına vardıklarını ve hatalarını düzeltmeye çalıştıklarını ancak yine de Arap dünyasını memnun edemediklerini iddia etmektedir. Cemalettin Efendi, yetenekli ve çalışkan insanlar olarak gördüğü Cemiyet ileri gelenlerinin bu icraatlarının, siyasi kanaatlerinin sonucu olarak değil, yalnızca siyasi düşmanlarına üstün gelmek, konumlarını ve egemenliklerini korumak düşüncesine dayandığını ve bu düşüncenin iktidarlarına zarar verdiğini belirtmektedir.¹⁹³

Meşrutiyetin ilanını gerçekleştiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, muhalif olanları nankör ve bozguncu olarak görmüş ve onlara karşı şiddetle muamelelerde bulunmuştur. Seçmenlerin oy verme hürriyetinin elinden alınması, basına sansür uygulanması, eleştirilerin kabullenilememesi gibi nedenler İttihat ve Terakkiye karşı muhalefetin artmasına neden olmuştur.¹⁹⁴

2.6.İttihat ve Terakki'nin Siyasallaşması

Meşrutiyetin ilanından sonra Cemiyetle mebuslar arasındaki ilişkilerin nasıl olacağı sorun olmuştur. İttihat ve Terakki'nin bir cemiyet mi yoksa parti mi olduğu yalnızca muhalifleri değil kendi üyelerini de uğraştıran bir konudur. İttihat ve Terakki'ye mensup mebuslar açıkça siyasi faaliyet yürütürken, Cemiyet gizli kalmak istemiştir. 18 Ekim 1908'de Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Kongresi'nde Meclis-i Mebusan'da bulunan İttihat ve Terakki üyelerinin İttihat ve Terakki Siyasi Partisi adıyla faaliyet yürütmesi kararı alınmıştır.¹⁹⁵ Ancak bu ikiliğin tamamen ortadan kalkması 1913 Kongresi sonucunda mümkün olabilmiş ve İttihat ve Terakki yalnızca siyasal parti olduğunu ilan etmiştir.¹⁹⁶

İttihat ve Terakki kuruluşundan itibaren farklı dünya görüşlerine sahip insanların ortak amaç uğruna bir arada buldukları bir oluşumdur. Bu farklı oluşumlar zamanla birbirlerinden ayrılmaya başlamışlardır. Üçüncü Ordunun vatansever subayları, dışarıya karşı milletin haklarını korurken, ülke içinde jandarma teşkilatı aracılığı ile milleti cezalandırma ve sindirme politikası gütmüş; bu durum İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden bazılarının “Mukabil Halaskâran” adında bir parti kurmaları sonucunu doğurmuştur.¹⁹⁷Hüseyin Kazım

¹⁹³ Şeyhülislam Cemalettin Efendi, **a.g.e.**, s.44-54

¹⁹⁴ Mizancı Mehmet Murat, **a.g.e.**, s. 61

¹⁹⁵ Sina Akşin, **a. g. e.** s.223

¹⁹⁶ Tarık Zafer Tunaya, **a. g. e.**, s. 63-64

¹⁹⁷ Şeyhülislam Cemalettin Efendi, **a.g.e.**, s.70

Kadri ise; Halaskâran Cemiyetinin kurulması ile Arnavutluk ihtilali arasında bir bağ olduğunu düşünenler arasındadır.¹⁹⁸

2.7. İttihat ve Terakki-Kamil Paşa Çatışması

Sait Paşa'dan sonra sadrazam olan (6 Ağustos 1908) Kamil Paşa, uzun süre devlet adamlığı etmiş gururlu bir insandı. İttihatçıların genellikle devlet tecrübesinden yoksun olmaları,¹⁹⁹ Kamil Paşa'nın onları küçümsemesine ve Abdülhamid'e karşı silah olarak görmesine neden olmuştur. Dışarıda ve içeride karşılaşılan sorunlar karşısında Kamil Paşa'nın tek başına kararlar vermesi ve İttihat ve Terakki'yi dikkate almaması çatışmaya neden olmuştur.²⁰⁰

12 Eylül 1908'de (30 Ağustos 1324) Abdülhamid'in doğduğu tarihe rastlıyordu. Bu vesileyle sadrazam adına dış işleri bakanı kendi konağında bir ziyafet düzenlemiş ve bütün yabancı elçiler çağrılmıştı. Bulgaristan'ın İstanbul'da "Kapı kethüdası" sanını taşıyan bir temsilcisi vardı. Temsilci Keşof, kendisinin de bu ziyafete çağrılması için girişimlerde bulunmuş ama ziyafetin yabancı devlet elçilerine özgü olduğu söylenerek ziyafete çağrılmayacağı anlatılmış. Bunun üzerine Keşof darılarak İstanbul'dan ayrılıp Sofya'ya gitmiştir.

Konu gazetelere yansınca Hüseyin Cahit Yalçın, Kamil Paşa'nın yanına çıkıp konuyu görüşmek ister. Kamil Paşa'nın olaylar karşısındaki aymazlığı onu şaşırtmıştır ve "Abdülhamid zamanında biz bu adamlara uzaktan meğer ne kadar boş yere değer vermişiz" demekten kendini alamamıştır.

5 Ekim 1908'de Bulgaristan bağımsızlığını ilan ederken Avusturya-Macaristan'da Bosna-Hersek'i topraklarına kattığını duyurmuştur(5/6 Ekim 1908).²⁰¹

Cemalettin Efendi, Kamil Paşa'nın ilk zamanlar İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri ile iyi geçindiğini ancak özellikle dış politikada karşılaşılan aşırılıklardan dolayı cemiyetle arasının açıldığını ve İttihatçıların Kamil Paşa'nın görevden alınması için padişaha ısrarda bulduklarını ancak bu isteklerinin kabul görmediğini, Harbiye ve Bahriye Nazırlarının değiştirilmesi ile ilgili verilen gensoru neticesinde Kamil Paşa'nın meclise davet edildiğini ancak gelmeyince İttihatçıların o gün toplanıp güvensizlik oyu verdiklerini ve durumu padişaha bildirip Kamil Paşa'nın istifasını istediklerini belirtmektedir.

¹⁹⁸Hüseyin Kazım Kadri, a.g.e., s. 45

¹⁹⁹ Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş 1912-1922 Ve Sonrası**, İnsel Yay. İstanbul, 1970,s. 77

²⁰⁰ Sina Akşin, a. g. e. , s.162-163

²⁰¹ Hüseyin Cahit Yalçın, a.g.e., s.32-35

*İttihatçılar meşrutiyetin ilanından altı ay sonra ihtiraslarına yenik düşüp yasaları hiçe sayarak Meşrutiyetin manevi hayatını sona erdirmişlerdir. İttihatçıların uygulamalarını uygun görmeyenlerin onlara muhalefet etmeleri ve cemiyetin her ne pahasına olursa olsun onların gücünü yok etmeye çalışması toplumda karışıklıklara ve bozulmalara neden olmuştur.*²⁰²

Mahir Said Pekmen, İttihatçılardan bazılarını Kamil Paşa'yı gürültüsüz patırtısız düşürmek varken askeri neden bu işe karıştırdıklarını sorduğunu Talat ve onun gibi düşünenlerin gülerek geçiştirdiğini, Cavit gibilerin ise sakıncalı olan bu işe her zaman müracaat edilmeyeceğini söylemekle yetindiğini belirtmektedir.²⁰³

Hüseyin Cahit Yalçın, Kamil Paşa kabinesi döneminde İttihatçıların rastgele tutuklanarak Bekirağa bölüğüne doldurulduğunu ancak sonrasında iktidara gelen ittihatçıların öğ alma düşüncesinde olmayıp siyasi bir olgunluk gösterdiklerini belirtmektedir.²⁰⁴

Talat Paşa, Kamil Paşa'nın iktidarda olduğu bir dönemde Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kendisini katlettirmeye karar verdiğini ve peşine adam taktıklarını ancak suikastı gerçekleştirecek olan kişinin cesaret edemediğini söylemektedir.²⁰⁵

2.8. 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909)

2.8.1. 31 Mart Olayı'nın Nedenleri

Muhalefetin İttihat ve Terakki'ye karşı düzenlemiş olduğu bir askeri darbe girişimi olmakla birlikte yeterince planlanamadığından ne olduğu tam anlaşılammış ve başarıya ulaşamamış bir darbe girişimidir.²⁰⁶

Mizancı Murat, 31 Mart Olayı'nın askeri düzenin bozulmasından çıktığını; Avcı Taburlarının İstanbul'a getirilmesinin Hassa Ordusunu rahatsız ettiğini söylemektedir. Subaylar arasında bulunan jurnalcilerin kısa sürede terfi etmeleri ve yüksek rütbelere çıkmaları, terfi bekleyen diğer subayların memnuniyetsizliğine yol açmıştır. Alaylılar ve mektepliler ayrımının olması olayların çıkma nedenleri arasındadır. Ordu içerisinde "mürşitlik" ve müritlik" sıfat ve adabı askeri hiyerarşinin bozulmasına neden olmuştur.

²⁰² Şeyhülislam Cemalettin Efendi, a.g.e.,s.36-38

²⁰³ Mahir Said Pekmen, a.g.e.,s.24

²⁰⁴ Hüseyin Cahit Yalçın,a.g.e.,s.182

²⁰⁵ Arif Cemil, a.g.e.,s.31

²⁰⁶ Sina Akşin, a.g.e., s.185

Teğmenin “mürşit” generalin “mürit” olduğu ve senli benli konuşmanın olması asker arasında “binbaşı ne ise ben de oyum” şeklinde yorumlanmıştır.²⁰⁷

İttihatçıların iyi niyetle yola çıktıklarını ancak zamanla devleti yönetme kabiliyeti ve tecrübesinden yoksun olmaları nedeniyle devletin ziyana uğratıldığından bahsetmektedir.²⁰⁸ Yetmiş kadrosunun olmaması, iç ve dış politikada yapılan hatalar ve uygulanan sert siyasetin de etkisiyle Cemiyete karşı bir öfke ortaya çıkmıştır.²⁰⁹

Hüseyin Cahit Yalçın, bu olayın kendiliğinden patlak vermesine pek ihtimal olmadığını; isyanın çıkmasında İttihat ve Terakki Cemiyeti düşmanlarının, sarayın ve yabancı parmağının da olabileceğini düşünmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtlarının da daha çok Ahrar Fırkası içerisinde toplandığını söylemektedir.²¹⁰ Mizancı Murat, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yolsuzluklarından dolayı aydınlar arasında bir tepkinin oluştuğunu ve bu durumdan yararlanmayı düşünen bozguncuların maksatlarının İttihatçıları düşürüp, Ahrarcıları iktidara getirmek olduğunu düşünmektedir.²¹¹

Cemal Paşa hatıratında “*Satvet Lütfü Bey ve arkadaşlarının ve gerek mahkemesi esnasında öğrendim ki Prens Hazretleri ve Otuzbir Martın pek müteaddit olan tertipçilerinden biri imişler*” demektedir.²¹²

Mahir Said Pekmen, 31 Mart Vakasını Meşrutiyet tarihinin önemli bir dönüm noktası olarak görmekte ve bu olayın İttihat ve Terakki'nin yıllarca iktidarda kalmasına ve hürriyetin ortadan kalkmasına neden olduğunu söylemektedir.²¹³

Selahaddin Adil Paşa “*olayın gerçek sebebinin tam açıklandığı henüz iddia edilemez*” demektedir.²¹⁴

Abdülhamid dönemindeki çıkarlarını kaybedenler milletin bilgisizliğini ve dini duygularını suiistimal edenler basının tam hürriyetinden de yararlanarak halkı İttihat ve Terakki ve meşrutiyet aleyhine kışkırtmayı başarmışlardır.²¹⁵ İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından çıkarları engellenenlerin pek çoğu İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti içerisinde yer

²⁰⁷ Mizancı Mehmet Murat, **a.g.e.**, s.56-57

²⁰⁸ Mahir Said Pekmen, **a.g.e.**, s.2

²⁰⁹ Hasan Babacan, Mehmed Talat Paşa 1874-1921, TTK Yay., Ankara, 2014, s.59

²¹⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**, s.94

²¹¹ Mizancı Mehmet Murat, **a.g.e.**, s.53

²¹² Cemal Paşa Hatırat, **a.g.e.**, s.23

²¹³ Mahir Said Pekmen, **a.g.e.**, s.5

²¹⁴ Hayat Mücadeleleri Selahattin Adil Paşanın Hatıraları, **a.g.e.**, s.97

²¹⁵ Hayat Mücadeleleri Selahattin Adil Paşanın Hatıraları, **a.g.e.**, s.141

almışlardır. Bu cemiyet İttihatçıların güvendiği Avcı Taburlarını elde ederek şeriat bahanesi ile isyan çıkarmışlardır.²¹⁶

*Ali Kemal İkdam'ı eline aldı. Mizan'la diğer yeni bazı gazetelerle ki bu arada Volkan dahi vardır, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni küçük göstermeye ve 31 Mart İsyanı'nın çıkmasına bir sebep oldular.*²¹⁷

Şeyhülislam Cemalettin Efendi anılarında, Hüseyin Hilmi Paşa'nın Selanik'te bulunduğunu ve İttihatçıların istek ve düşüncesini bildiğinden ülkede huzuru sağlayabilecek biri olarak görüldüğünü ancak Osmanlı askerlerinin alışageldiği inanışlar dışında verilen buyruklar, yapılan telkinlerin, aradan iki ay geçmeden 31 Mart Olayını meydana getirdiğini söylemektedir.²¹⁸

Mahir Said Pekmen, Avcı Taburlarından önce İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti gazetesi Volkan'la ve mevlit okutarak ve güya şeriata bir şey olmuş gibi Meclis-i Mebusuna dilekçe vererek niyetlerini belli ettiklerini ancak İttihat ve Terakki'nin gerekli tedbirleri almadıklarını söylemektedir.

İttihatçılarda ve mebuslarda, belki ilim yoktu denilemez, fakat tecrübe hiç yoktu. Çünkü o namuslu ve heyecanlı meclis bir daha güç ele geçer. Fakat hüsn-i niyet ve heyecan işte kâfi gelmiyor. Görgü, ihtiyat ve itidal isteniyor. Demektedir.

Mahir Said Pekmen, 31 Mart olayının arkasında Abdülhamid'in olmadığını, yeni idareden memnun olmayanların İttihat Terakki ve Hükümeti çekiştirirken sırtlarını Abdülhamid'e dayadıklarını belirtmektedir.²¹⁹ Süleyman Tevfik, İttihat ve Terakki'ye muhalefet edenlerin Abdülhamid'le görüşüğünü ancak bazılarının iddia ettiği gibi ayaklanmayı tertipleyenin Abdülhamid olmadığını çünkü onda böyle bir organizasyonu planlayacak cesaret bulunmadığını iddia etmektedir.²²⁰

Kazım Karabekir, Hüseyin Cahit'le Ali Kemal'in Tanin ve İkdam 'da karşılıklı atışmalarının cemiyete ve devlete zarar verdiğini bu konuda Talat Bey'i ve Hüseyin Cahit'i uyarmasına rağmen uyarılarının dikkate alınmadığını ve neticede kutuplaşmanın istibdat taraftarlarını şımartıp 31 Mart isyanının çıkmasında etkili olduğunu söylemektedir.⁷²²¹

²¹⁶ Süleyman Tevfik, **a.g.e.**,s.309

²¹⁷ Kazım Karabekir, **a.g.e.**,s.215

²¹⁸ Şeyhülislam Cemalettin Efendi, **a.g.e.**, s.40

²¹⁹ Mahir Said Pekmen, **a.g.e.**, s.70-77

²²⁰ Süleyman Tevfik, **a.g.e.**,s.310

²²¹ Kazım Karabekir,**a.g.e.**,s.242

Ali Cevat Bey, askerlerin eğitimlerinin ağırlığından dolayı abdest ve namaz için müsaade edilmediğinden şikâyetinde bulduklarını ve durumun Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'ya bildirildiğinden bahsetmektedir.²²²

2.8.2. İsyanın Çıkışı

Mahir Said Pekmen, irticacıların aylarca hazırlık yapmış olmalarına rağmen askerin içinde fazla taraftar bulamadıklarını belirtmektedir.²²³

Hüseyin Cahit Yalçın, 31 Mart Vakası öncesinde yaşanan Kör Ali Ayaklanmasını (13 Ekim 1908) 31 Mart'ın bir provası olarak görmekte ve bu olaydan Abdülhamid'in haberdar olduğunu ya da kendisinin hazırladığını düşünmektedir.²²⁴

Hüseyin Cahit Yalçın,, isyancıların amacı şeriatı kurtarmaktı demektedir.²²⁵

Serbesti Gazetesi Başyazarı Hasan Fehmi'nin Galata Köprüsü'nde öldürülmesi ve katilin bulunamayışı, cinayeti İttihat ve Terakki'nin işlettiğine dair şaibelere yol açmış, aleyhte gösteriler olmuş; cemiyet karşıtı gazeteler aleyhte yazılar yazarak meşrutiyet ve İttihat ve Terakki karşıtlarını kışkırtmışlardır.²²⁶

Ali Cevat Bey, Volkan, Serbesti ve Mizan gazetelerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskı ve zorbalıklarından bahsedildiği bir dönemde Hasan Fehmi'nin öldürülmesi, cinayetin İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından işlendiği şüphesini doğururken; Cemiyetle arasında husumet bulunan Ahrar Fırkası ile arasının daha da açıldığını ve Abdülhamid'in bu durumdan kaygı duyduğunu belirtmektedir.²²⁷

8 Nisanda Hasan Fehmi'nin cenazesi büyük bir alay ve gösteriyle kaldırılmış, İki gün sonra da cemiyet taraftarları gösteri yapmıştır.

²²² II. Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi, **a.g.e.**,s.62

²²³ Mahir Said Pekmen,**a.g.e.**,s.111

²²⁴ 31 Mart'ın provası sayılabilecek ilk olay ramazanın 11. ve Ekimin 13.günü, Kör Ali (yada Kör Mehmet) adını taşıyan bir hoca Fatih camiinde vaaz verirken anayasa ve Millet Meclisi'ne karşı, özgürlüğün ve eşitliğin anlamsız şeyler olduğuyolunda bir takım sözler söyleyerek halkı kışkırtmış; onlara kendisiyle birlikte eyleme geçecekleri üzerine and içirmiş, hepsine sarıklar sardırılmış. Silahlı olarak Fatih camiinden çıkmışlar... Beyazıt ve Köprü yoluyla Beşiktaş'a ve oradan Yıldız Sarayı'na gidiyorlar. Meşrutiyete karşı bir takım isteklerde bulunuyorlar. Sonra dönüşte Sadrazam'la şeyhülislama rastlıyorlar, onlara da saldırıyorlar. Sonunda Kör Ali ile önde giden bir arkadaşı İsmail Hakkı tutuklanıyorlar. Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**, s.37

²²⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**,s.92

²²⁶ Kazım Karabekir, **a.g.e.**,s.259

²²⁷ II. Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi, **a.g.e.**, s.61-62

13 Nisan 1909'da hükümete ve cemiyete karşı büyük bir isyan başlatılmış, isyancılar “şeriat isteriz” diye bağırılmışlardır. Hürriyetin “gâvur icadı” olduğunu düşünenler meşrutiyete karşı isyan başlatmışlardır. İsyancılar arasında Avcı Taburları da vardır.²²⁸

31 Mart İsyanının elebaşları Arnavut Hamdi Çavuş, Bölük Emini Mehmet ve Kamacı Ustası Arif'tir.²²⁹

İsyanı çıkaranlar fes takanları Müslüman, kalpaklıları kâfir olarak görmüşlerdir.²³⁰

Mizancı Murat, ayaklanmada Avcı Taburlarına komuta edenlerin görünürde çavuş olduğunu ancak gerçekte asker kıyafetli subaylar olduğu kanaatine vardığını ve durumdan emin olmak için çevrede subayları tanıyan insanlardan bilgi aldığını ve birkaç subayın İttihatçılardan olduğunu iddia etmektedir.²³¹

Mahir Said Pekmen;

“İhtilali, muhitten ve matbuattan aldıkları ilham ile Avcı Taburunun küçük zabitleri yaptı. Hükümetin zaaf ve gafleti de muvaffakiyetlerini temin etti” demektedir.

İsyancılar kan dökülmemesi için vaaz ve nasihat ile teskin edilmeye çalışılmış ancak bu onların isteklerini yaptıracaklarına olan kanaatin artmasına neden olmuştur. Şer'i hükümlerin tamamen uygulanması için hükümetin başına *muktedir ve mütedeyyin* birinin gelmesini Ahmet Rıza Bey ve Mahmut Muhtar Paşa'nın görevlerinden ayrılmalarını istemişlerdir.

*31 Mart Hadisesi üzerine ben, Edirne'den fırkamın ilk kademesi olan iki taburla Hadımköy'e trenle geldiğim zaman Cemal Bey de İstanbul'dan kaçan bazı mebuslarla buraya gelmişti.*²³²

Selahattin Adil Paşa 31 Mart İsyanı için anılarında:

“Daha çok aydın subaylardan oluşan İttihat ve Terakki Derneği'nin önyak olduğu meşrutiyetin yeniden yürürlüğe girmesi hareketine karşı İstanbul'da bazı softa denilen din adamlarının teşviki ile ayaklanan özellikle Taş Kışladaki birliklerden Selanik'te hazırlanarak

²²⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, a.g.e. S.74

²²⁹ İbrahim Öztürkçü, a.g.e., s.101

²³⁰ Süleyman Tevfik, a.g.e.,s.296-297

²³¹ Mizancı Mehmet Murat, a.g.e., s.116-117

²³² Kazım Karabekir, a.g.e.,s.220

*İstanbul'a hürriyeti korumak için gönderilen Avcı Taburlarının başlattığı isyan. Demektedir.*²³³

İsyan başladığında İttihat ve Terakki ileri gelenleri öldürülme korkusuyla saklanmışlardır.²³⁴

İsyancılar genç ve münevver zabıtları hedef alıp onları öldürmüşlerdir. Lazkiye Mebusu Emin Arslan Bey, Hüseyin Cahit Bey zannedilerek öldürülürken Adliye nazırı Nazım Paşa'da Ahmet Rıza Bey'e benzetilerek aynı akıbete uğramaktan kurtulamamıştır.²³⁵

Mizancı Murat, mektepli subayların öldürüldüğü iddialarının özellikle ilk gün için doğru olmadığını alaylı-mektepli ayrımının da söz konusu olmadığını dile getirmektedir.²³⁶

Hüseyin Cahit, Harbiye'den yetişenlerin ekseriyetinin İttihatçı olmasının alaylıların onlara karşı isyanında önemli bir etken olduğunu ve ertesi gün İttihatçıların yayın organı Tanin'in yağmalandığını belirtmektedir.²³⁷

İsyancılar Harbiye Nezareti'nde bulunan Piyade taburunu da kendi yanlarına çekmek istemişler bu mümkün olmamıştır.²³⁸

Harbiye Nezareti'ne hücum eden isyancılar Mahmut Muhtar Paşa tarafından püskürtülmüş ancak askerden ve halktan ölenler olmuştur. Süvari birliklerinin başında bulunan Kumandan Süleyman Faik Paşa, isyancılar üzerine hücum ederken, Topçu kumandanı Hilmi Paşa ise isyancılar ve halkın üzerine yangın tulumları fırlatarak isyancıları dağıtmışlardır. Dağılan ihtilalciler sokak aralarına dağılıp gizlendikleri yerlerden ateş ederek Yüzbaşı İspatari Efendi'yi öldürmüşlerdir. Öldürülen subayın Hıristiyan olması isyancıların sevicini artırırken isyanın teşvik edilmesine de katkıda bulunmuştur. Adliye Nazırı Nazım Paşa öldürülmüş Bahriye Nazırı Rıza Paşa yaralanmıştır.

Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul hassa Ordusu kumandanı olan Ahmet Muhtar Paşa'nın rejimi ve hükümeti savunmak için gerekli gayreti göstermediğini düşünmektedir²³⁹

İsyancı askerlerin meclisi kuşatmaları esnasında milletvekillerinin çoğunluğu kaçmış, az sayıda milletvekili ve şeyhülislamın mecliste kalmıştır. Bu milletvekillerinin arasında İsmail Kemal Bey, Amasya Mebusu Hakkı Paşa, Ankara mebusu Talat ve Halep Mebusu

²³³ Hayat Mücadeleleri Selahattin Adil Paşanın Hatıraları, **a.g.e.**, s.97

²³⁴ Ahmet Rıza Bey'in Anıları, **a.g.e.**, s.37

²³⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.** s.95

²³⁶ Mizancı Mehmet Murat, **a.g.e.**, s.117

²³⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.** s.89

²³⁸ Süleyman Tefik, **a.g.e.**, s. 288-289

²³⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.** s.97

Rıfat Bey'in yanı sıra Bursa Mebusu Ömer Fevzi Efendi ve sonradan İstanbul mebusu olan Ahmet Nesimi Bey bulunmaktadır. İsyancılar milletvekillerini kalkan olarak kullanmak suretiyle mukavemeti ve muhalefeti önlemeye çalışmışlardır. İsyancı askerler daha çok Şeyhülislam Efendi ve İttihat ve Terakki karşıtlığı ile tanınan İsmail Kemal Bey'le muhatap olmuşlardır. Gelişmeler üzerine Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ve Ahmet Rıza Bey istifaya zorunda kalmışlardır. Hariciye Nazırı Tevfik Paşa herkesin kabul edebileceği tecrübeli bir devlet adamı olarak geçiş dönemi hükümetinin başına geçmiştir.

Mahir Said Pekmen, Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'nın isyanı bastırabilecek durumda iken Abdülhamid'in emir ve müsaadesinin arkasına sığındığından vazifesini tam yapmadığını ve istifaya mecbur kaldığını belirtmektedir.²⁴⁰

Süleyman Tevfik, Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa başlangıçta isyanı bastırmak istemiş ancak Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ve Harbiye Nazırı Rıza Paşa'nın emir vermeye cesaret edemediklerini söylemektedir.²⁴¹

Mahir Said Pekmen, meclisi terk ederken Bursa Mebusu Ömer Fevzi Efendi'nin kendi yanına geldiğini ve İttihatçı olmadığı için ona sığındığını kendisinin ise onun sarığına sığınmak için bu durumu kabullendiğini söylerken “*İttihat ve Terakki'den olmadığım benim alnımda yazılı değildi amma, onun sarığı meydanda idi*” demektedir.²⁴²

İsyancılar İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi'yle Şura-yı Ümmet ve Tanin gazetelerine saldırıp matbaa ve idarehanelerini tarumar etmişler gazetelerin çıkmasına engel olmuşlardır.²⁴³ Bu hareket dahi isyanın İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı yapıldığının bir delilidir.²⁴⁴ İsyancılar doğrudan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne saldırmışlar, İttihatçı vekiller ve taraftarlar hedef olmuşlardır.

Mahir Said Pekmen, isyandan doğrudan zararlı çıkan İttihatçıların “*cemiyet tehlikede diyemediklerinden meşrutiyet tehlikede*” diye feryat ettiklerini oysa istenilmeyen kabine üyelerinin istifası ve yeni kabinenin teşekkülü ile isyancıların amacına ulaştıklarını; yalnız asayişin olmamasının meşrutiyet yanında memleketi de tehlikeye soktuğunu belirtmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şubelere çektiği telgraflarla sarsılan nüfuzunu yeniden tesis

²⁴⁰ Mahir Said Pekmen, **a.g.e.**,s.119-129

²⁴¹ Süleyman Tevfik, **a.g.e.** s.301

²⁴² Mahir Said Pekmen, **a.g.e.**,s.132

²⁴³ Süleyman Tevfik, **a.g.e.** s.305

²⁴⁴ Mahir Said Pekmen,**a.g.e.**,s.135-139

amacıyla olayı meşrutiyete karşı bir darbe olarak gösterip ortalığı karıştırdığını iddia etmektedir.²⁴⁵

Berat Mebusu İsmail Kemal Bey, Hareket Ordusu ve isyancıların karşı karşıya gelmemesi için Rus, Alman ve İngiliz elçiliklerine müracaatta bulunur. İngilizlerden olumlu yanıt alınca durumu Sadrazam Tevfik Paşa'ya bildirir ancak Paşa, padişaha sormadan bir şey yapılamayacağını bildirir.²⁴⁶

Hüseyin Cahit Yalçın, isyan sırasında kaçıp Rus büyükelçiliğine sığınmıştır. Rus büyükelçiliğine sığınanlar arasında Cavit Bey de vardır. Cavit Bey başlangıçta Botton adında Mason bir komisyoncunun evinde kalmış ancak kendisini güvende hissetmeyince Botton aracılığı ile Rus büyükelçiliğine sığınmıştır.²⁴⁷

2.8.3. İsyanın Bastırılması

Mahir Said Pekmen, Edirne Mebusu Talat Bey'in geceli gündüzlü çalışarak Anadolu ve Rumeli'yi ayağa kaldırdığını ve Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmesini sağladığını; mecliste istediği kararları aldirtmak suretiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nüfuzunu tazelediğini belirtmektedir.¹¹²⁴⁸

M. Şükrü Bleda, Hareket Ordusunun kendileri tarafından hazırlanıp gönderildiğini söylerken; Hüseyin Cahit Yalçın, Hareket Ordusu ile Cemiyet arasında anlaşmazlık olduğunu dile getirmektedir.²⁴⁹

Süleyman Tevfik, Meşrutiyetin tehlikede olduğunu duyan 2. ve 3. Ordunun Rumeli Orduları Müfettişi Mahmut Şevket Paşa komutasında İstanbul'a doğru yola çıktığını, Rum ve Bulgar gönüllü gençlerinde bu orduya katıldığını belirtmektedir.²⁵⁰

Kazım Karabekir anılarında;

“İstanbul'da Meşrutiyet aleyhtarlarının, gerek sarayın gerekse dış düşmanlarımızın teşviki ile bir irtica yaparak Meşrutiyet taraftarlarını boğmak isteyeceklerini hiçbir zaman düşüncemden uzak tutmadım ”

Dedikten sonra bu durumu göz önünde bulundurarak,

²⁴⁵ Mahir Said Pekmen, **a.g.e.**, s.146-151

²⁴⁶ Mahir Said Pekmen, **a.g.e.**, s.174-175; Hüseyin Cahit, 31 Mart Olayı başlayınca önce Matran Ailesi'ne sığınıyor ancak kendini güvende hissetmeyince önce Avusturya ardında da Rus elçiliğine sığınıyor. Cavit Bey ise tanıdığı bir mason komisyoncunun evine gitmeyi uygun görüyor. Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**, S.90-91

²⁴⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**, s.103

²⁴⁸ Mahir Said Pekmen, **a.g.e.**, s.189

²⁴⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**, s.143

²⁵⁰ Süleyman Tevfik, **a.g.e.**, s.311-312

“Dedeğaç’tan Çatalca’ya kadar şimendifer muhafızlığına konmuş olan İstanbul’dan gelmiş alaylı zabıtlar kumandasındaki taburları mektepli ellere” verdiğini ayrıca bu askerleri kendine bağladığını, isyan başlayınca önce durumun ciddiyetini anlamak için iki subayı İstanbul’a gönderdiğini, olayın büyüklüğü anlaşılınca da 3 Nisan 1909 da On ikinci Alay’ın iki taburu ile trene binip 4 Nisan’da Çatalca’ya geldiğini söylemektedir.²⁵¹

Kazım Karabekir, İstanbul’dan gelen bazı insanların askerler arasında İttihatçı subayların Müslüman olmadığına dair propaganda yaptığını ve bunları tutuklattığını söylemektedir.⁷²⁵²

Selahattin Adil Paşa ise anılarında;

“Makedonya’nın Bulgaristan’a katılmasına taraftar olmayan Sandaleski, çetesi ile birlikte 31 Mart Olayında Drama gönüllüleri arasında Hareket ordusuna katılmıştır” demektedir.²⁵³

Selahattin Adil Paşa, “Mahmut Şevket Paşa ile III. Ordu birliklerine kumanda eden Şevket Turgut Paşalar karargâhları ile Hadımköyüne gelmiş, Drama gönüllü taburları ve buna bağlı Rum ve Bulgar çeteleri de gelmek suretiyle toplanmayı tamamlamış olan ordu birlikleri aldıkları emir dairesinde çeşitli kollar halinde İstanbul’a doğru yürüyüşe geçmişti”²⁵⁴ demektedir.

Kazım Karabekir, Yıldız askerlerinin topçu bataryalarını ele geçirip “ateş ettiğiniz din kardeşlerinizdir, ne yapıyorsunuz ”dedikten sonra tekbir getirdiklerini ve askerlerin karşı tarafa geçme ihtimali belirince batarya kumandanının koşarak durumu haber vermesi ile olay yerine gidip, yaptığı konuşma ile isyanın elebaşlarından Hamdi Çavuş, bölük emini Ahmet ve iki çavuşu askerlerden ayırıp tutuklattığını duruma hâkim olduklarını belirtmektedir.²⁵⁵

²⁵¹ Kazım Karabekir, a.g.e., s.268-269

²⁵² Kazım Karabekir, a.g.e., s.269 “İstanbul’dan gelen sarıklı, kisveli insanların ve gazetelerin zehir saçtığını görünce bu kabil insanları tevkif, gazeteleri de yaktırdım. Yapılan propagandanın en zehirlisi, “İstanbul’da öldürülen zabıtlar kabuklu(sünnetsiz)miş ”cümlesi idi.”

²⁵³ Hayat Mücadeleleri Selahattin Adil Paşanın Hatıraları, a.g.e., s.81

²⁵⁴ Hayat Mücadeleleri Selahattin Adil Paşanın Hatıraları, a.g.e., S.98 Selahattin Adil Paşa, İstanbul’daki ayaklanmayı bastırmak için Selanik’te kurulan Hareket Ordusu Kumandanlığına Hüsnü Paşa ve Kurmay Başkanlığına da Mustafa Kemal (Atatürk) tayin edilmiş ise de ordunun İstanbul’a gelmesinden sonra kumandanlığa Mahmut Şevket Paşa ve kurmay başkanlığına da Berlin’den gelen Enver (Paşa)atandı.

²⁵⁵ Kazım Karabekir, a.g.e., s.272-274

Süleyman Tevfik, 11 Nisan cumartesi günü Yıldız Sarayı'nın Hareket Ordusu tarafından kuşatıldığını, sarayda bulunan bilhassa Arap ve Arnavut taburların mukavemet göstermek istediklerini ancak Abdülhamid'in buna müsaade etmediğini söylemektedir.²⁵⁶

Kazım Karabekir, 13 Nisan sabahı Yıldız'ı işgal ettiğini ancak buranın Enver Bey tarafından işgal edilmesini isteyen İttihat ve Terakki merkezinin kendisine kızdıklarını ve işgalin Enver Bey tarafından yapıldığına dair şayialar yapıldığını; 14 Nisan'da Yıldız harem ağalarının "Yaşasın hürriyet, yaşasın Enver Bey!" diye bağırdıklarını belirtmektedir.²⁵⁷

Mahir Said Pekmen, önceleri İttihat ve Terakki'nin emrinden çıkmayan Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti mensuplarının isyan esnasında da avcı taburlarına itaat edip istifa ettiklerini ve isyanının büyüdüğünü söylemektedir.²⁵⁸

"Rumeli askerinin İstanbul kapılarına gelmesi, muhiti ve meclisi İttihat ve Terakki havasıyla doldurmaya başlamıştı". Demektedir.²⁵⁹

Hüseyin Cahit Yalçın, 31 Mart Olayı'nın bastırılmasından sonra İttihatçıların sivil kanadının geri planda kaldığını, Hareket ordusu ve onun başındaki Mahmut Şevket Paşa isminin öne çıktığını ve Cemiyetle Mahmut Şevket Paşa arasında soğukluk ve çekememezliğin ortaya çıktığını söylemektedir.²⁶⁰

Süleyman Nazif, 31 Mart Olayının 2.Abdülhamid tarafından planlandığı iddialarının doğru olmadığını hatta 2.Abdülhamid'in ayağına gelen fırsatı değerlendirmeyi bile düşünemediğini belirtmektedir.

31 Mart Olayını Kamil Paşazade Said Paşa'nın yaptırdığı da iddialar arasındadır.²⁶¹

2.9.Abdülhamid'in Tahtan İndirilmesi ve Sürgün

Mahir Said Pekmen, iyi yönetemeyen ve uzun süren iktidarı ile memnuniyetsizliğe yol açan Abdülhamid'in 31 Mart Vakasından sonra tamamen gözden düştüğünü bu durumda onun tahttan indirilmesine herkesin razı olacağını söylemektedir.

²⁵⁶ Süleyman Tevfik, **a.g.e.**, s.321-322; *Abdülhamit, sarayın korunması konusunda en çok Arnavut ve Boşnaklara güvenirdi. Hareket Ordusu Yıldız Sarayı'na yürüdüğünde Sultan Hamit, Arnavutların kendisine sadık kalacağına, gerekirse silahla karşı koyacaklarına inanmıştı. Saraydaki Arnavut askerlerin memleketlerindeki akraba ve ahbabları bile sarayın nimetlerinden yararlandırılmıştır.* Bkz. Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları SULTAN ABDÜLHAMİD, **a.g.e.**, s.30-31

²⁵⁷ Kazım Karabekir, **a.g.e.**, s.276

²⁵⁸ Mahir Said Pekmen, **a.g.e.**, s.24-25

²⁵⁹ Mahir Said Pekmen, **a.g.e.**, s. 173

²⁶⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**, s.127

²⁶¹ İbrahim Öztürkçü, **a.g.e.**, s.66

27 Nisan 1909 Salı günü Said Paşa başkanlığında yapılan gizli oturumda Abdülhamid'in tahttan indirilmesine karar verilmiştir. Ancak, bu kararın şer'i hükümlere bağlanması ve şeyhülislamın onayı gerekiyordu. Fetva Emini Nuri Efendi ve Şeyhülislam Mehmed Ziyaeddin Efendi çeşitli bahanelerle meclise gitmek istememişler fakat Talat Paşa tarafından zorla götürülmüşlerdir. Mecliste yapılan oylama ile Abdülhamid'in tahtta indirilip yerine Mehmet Reşat'ın getirilmesi kararlaştırılmıştır. Mecliste iki komisyon oluşturulmuştur.²⁶²

Abdülhamid'in tahttan indirildiğini bildirmek üzere Yıldız'a Arif Hikmet Paşa, Aram Efendi, Esad Paşa ve Karasu Efendi gönderilmiştir.²⁶³ Mehmet Reşat'ın padişahlığa getirildiğini bildirmek için Dolmabahçe Sarayı'na Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Talat Bey, Mustafa Asım Efendi, Agop Babikyan Efendi ve Aristidi Paşa'dan oluşan bir heyet gitmiş ve Mehmet Reşat görevi kabul etmiştir.²⁶⁴

Mahir Said Pekmen, ayandan Besarya Efendi'nin, Abdülhamid'in Hareket Ordusu'na engel olmak için Avusturya İmparatorundan yardım istediğini söylemesinin Abdülhamid'e karşı hiddetlenmesine yol açtığını ve bu hisle hemen Talat Bey'e gittiğini Abdülhamid'i bu yaptıkları karşısında çaresiz bekleyemeyeceklerini, onun da rolünde devam ederek kendisine hak verdiğini ve bu durumun kâğıda dökülmesini istediğini ve bir şeyler yazıp Talat Bey ve orada bulunan bazı vekillere de imzalatarak Said Paşa'ya verdiğini söylemektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin halkı Abdülhamid'e karşı kıskırtmak için böyle bir hileye başvurduğunu bunu sonradan öğrendiğini söyleyen Mahir Said Pekmen, Abdülhamid tahttan indirilmemiş olsaydı da İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birlikte yaşayamayacağını belirtmektedir.²⁶⁵

“Abdülhamid tarafından Hareket Ordusuna karşı koymamaları hakkında emir verilmiş olduğundan Yıldız ve Beşiktaş bölgelerinde de önemli bir olay çıkmamış ve memleket bakımından gelecek için pek tehlikeli olabilecek gerici bir isyan süratle bastırılmış ve Yeşilköy'de toplanmış ola Ayan ve mebusların oybirliği Abdülhamid'in tahttan indirilmesine karar verilmiştir”.

“Bir heyet tarafından Abdülhamid'e tahttan indirildiği bildirilmiş ve Selanik'te oturmasına ayrılmış Alatini köşküne yollanmış, veliaht Sultan Reşat tahta çıkmıştı”.

²⁶² Hasan Babacan, **a.g.e.**, s. 63-64

²⁶³ Ahmet Rıza Bey'in Anıları, **a.g.e.**, s.39

²⁶⁴ Hasan Babacan, **a.g.e.**, s.64-65

²⁶⁵ Mahir Said Pekmen, **a.g.e.**, s.194-202

Hareket Ordusunun İstanbul'a gelip Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra yönetim tamamen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eline geçmiştir.²⁶⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti 31 Mart Olayından sonra baskıcı bir yönetim sergilemiştir.²⁶⁷

Selahattin Adil Paşa Abdülhamid ve saray halkının sürülmesinden sonra saraydaki değerli eşyalardan sorumlu olduğunu ve bu eşyaların komisyon tarafından mühürlenip Osmanlı Bankasına konulduğunu ancak sonradan İttihat ve Terakki Partisi hakkında yazılan yazılarda bütün kıymetli eşyaların İttihatçılar tarafından çalındığı ve bir kısmının Paris'te partiye gelir sağlaması için satıldığının iddia edildiğini ancak bunun gerçek olmadığını söylemektedir.²⁶⁸

İstanbul'da ortaya çıkan 31 Mart Olayı sonunda bazı Arnavutların asılması, Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, İsmail Kemal ve Müfid Beylerin dokunulmazlıklarının kaldırılmasının istenmesi Arnavutluk'taki rahatsızlıkları iyice artırmıştır.

Binbaşı İsmail Hakkı Bey Arnavutları silahla yola getirmeye çalışmış ancak bu durum Arnavutların hoşuna gitmemiştir.

Müfit Şemsi;

*“Kâğıt üzerinde meşrutiyet kelimesi yazmakla bir şeyin değişmediğini, Arnavutların refah seviyesini yükseltecek çalışmaların yapılmaması ve onların pek çok mükellefiyete tabi tutulması onların devlete olan kırgınlıklarını artırmıştır”*demektedir.

İslam inancına sahip Arnavutlar devlete bağlılıklarını devam ettirirken İttihatçıların baskıcı politikaları onları devletten uzaklaştırmıştır.

*“Memleket İttihat ve Terakki erkânının tecrübesiz ve bilgisizlikleri yüzünden, meşrutiyet öncesinden daha kötü bir duruma gelmişti.”*²⁶⁹

Şeyhülislam Cemalettin Efendi, 31 Mart Olayından yararlanıp padişahı değiştiren İttihatçıların o makamın sahip olduğu gücü daha da geliştirerek kendi özel çıkarları için kullandıklarını iddia etmektedir.²⁷⁰

Hüseyin Cahit Yalçın, Abdülhamid'e tahttan indirildiğini bildirmek üzere gönderilen heyetin üyeleri arasında Selanik Mebusu E. Karasu'nun da bulunmasının muhalifler

²⁶⁶ Şeyhülislam Cemalettin Efendi, a.g.e., s.40

²⁶⁷ Ahmet Rıza Bey'in Anıları, a.g.e., s. 44

²⁶⁸ Hayat Mücadeleleri Selahattin Adil Paşanın Hatıraları, a.g.e., s.100-102

²⁶⁹ Müfid Şemsi, a.g.e., s.20-33

²⁷⁰ Şeyhülislam Cemalettin Efendi, a.g.e., s.60

tarafından Cemiyet'e karşı bir koz olarak kullanıldığını ve Cemiyetin Yahudilerle işbirliği yapmakla suçlandığını söylemektedir.²⁷¹

Hüseyin Cahit Yalçın, Sultan Reşat'ın tahta çıkışından sonra ülkenin "Osmanlılık" bağıyla bir arada tutulması ve Türklüğün çıkarı için Türk olan padişaha önem vermenin gerekliliğinden bahsetmektedir.

Hüseyin Cahit Yalçın, o dönemde Araplar ve Arnavutlar "necip millet" olarak görülürken Türklerin hep hedef tahtası yapıldığını ve saldırıları göğüslemek zorunda olduğunu; Türk olmayan unsurların İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devletin yüksek kademelerinde Türk olmayanlara yer verdiğini söyleyenlere karşı Tanin'de liste yayınlayarak bunun doğru olmadığını ortaya koyduğunu söylemektedir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kuranlar arasında Türk ve Müslüman olmayanlarında bulunmaktadır ve ayrılıkçı düşünce söz konusu değildir.²⁷²

²⁷¹ Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**, s.119

²⁷² Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**, s.153-157

III. BÖLÜM

3.İttihat ve Terakki'nin Tam İktidar Dönemi (1913-1918)

3.1.Babîali Baskını

Sait Paşa'dan sonra sadrazam olan Kamil Paşa, deneyimli bir devlet adamı olmakla birlikte İttihat ve Terakki mensuplarını fazla önemsemeyip onları Abdülhamid'e karşı bir silah olarak kullanmayı tercih etmiştir.²⁷³

Kamil Paşa'nın Ahrar Fırkası'nın yanında yer alması iç ve dış politikada sözünü yerine getirememesi, sarayın baskıcı politikasını Babıali'de sürdürmeye çalışması bu baskının sebepleri arasında sayılabilir. Fakat bu sebepleri yapılan baskın için yeterli sayacak belge bulunmamaktadır.²⁷⁴

*“ Balkan Savaşı'nın açılmasında Kamil Paşa kabinesinin siyasi kusurları ve özellikle başkumandan vekili olup savaşı idare eden Harbiye Nazırı (Savunma Bakanı) Nazım Paşanın büyük sorumlulukları dolayısıyla Hürriyet ve İtilaf Partisi, gerek ordu subayları, gerek halkoyunda tamamıyla değerini kaybetmiş bir duruma düşmüştü. Parlamento toplantı halinde değildi. Hükümet istifa etmiyordu. Bu durum Nazım Paşa'nın ölümüne de sebep olan “Bab-ı Ali olayı” ile Kamil Paşa'nın sadrazamlıktan çekilmesini gerektirmiş ve meşrutiyetin ilanından beri parlamentonun büyük çoğunluğuna sahip olmasına rağmen topluca ve tam bir İttihat ve Terakki Hükümeti kurulmasına lüzum görmemiş olan partinin artık doğrudan doğruya sorumluluğu üzerine almasını da zorunlu kılmıştı ”.*²⁷⁵

Şeyhülislam Cemalettin Efendi, İttihatçıların Balkan Savaşı'nın aleyhimize sonuçlanacağını gördüklerinden yönetimi ele geçirmek için 20-30 kişilik silahlı bir gurupla Babıali'yi basıp, İttihat ve Terakki karşıtlığı ile tanınan Sadaret Yaveri Nafiz ve Harbiye Nezareti Yaveri Kıbrıslızade Tevfik Beyleri öldürdüklerini ve Talat ve Enver Beylerle birlikte, Sadarettteki Harbiye Nazırı Nazım Bey ve sivil polis komiserini öldürüp Sadrazam Kamil Paşa'ya zorla istifa dilekçesi yazdırdıklarını söylemektedir.

Şeyhülislam Cemalettin Efendi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Dâhiliye Nezareti'nden bütün Osmanlı ülkelerine, Kamil Paşa kabinesi, Edirne'yi Bulgarlara terk ettiği için galeyana gelen millet tarafından iktidardan düşürüldüğü şeklinde telgraf çekerek eski kabineyi karalayıp halkın gözünde kendisini meşru göstermeye çalıştığını, oysa ateşkesi

²⁷³ Sina Akşin, a.g.e., s.162

²⁷⁴Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki 1908-1914, Kaynak Yay., İstanbul, 2016, s.61-62

²⁷⁵ Selahattin Adil Paşanın Hatıraları, a.g.e.,s.55

bozmak suretiyle can ve mal kaybına neden olan İttihatçıların Midye-Enez hattının batısında kalan toprakların kaybını onaylamak zorunda kaldıklarını belirtmektedir.²⁷⁶

Baskın sırasında Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Yakup Cemil tarafından öldürülmüştür.²⁷⁷ Enver Paşa, Nazım Paşa'yı vurmak niyetinde olmadıklarını yanlışlıkla vurulduğunu belirtmiştir.²⁷⁸

3.2. Mahmut Şevket Paşa Hükümeti (23 Ocak 1913-11 Haziran 1913)

Talat Paşa;

“Mahmut Şevket Paşa hükümetin yönetiminde tamamıyla bağımsızdı ve fırkanın karşı çıkımlarına rağmen Göndere Anlaşması'yla Edirne'yi Bulgaristan'a bırakmıştı” demektedir.²⁷⁹

Cemal Paşa, o dönemde paraya çok ihtiyaç olduğunu ve Almanlardan borç istendiğini, olumlu sonuç alınamayınca Cavit Bey'in Fransa'ya gönderilip mali kapitülasyonlardan kurtulmanın çarelerinin arandığını belirtmektedir.²⁸⁰

*Balkan bozgunundan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içeride ve dışarıda müdafaa siyasetini terk ederek daha faal bir siyaset izlemeye başlamıştır.*²⁸¹

Babıali Baskınından sonra İttihat ve Terakki'nin yönetimde tamamen söz sahibi olduğunu ve muhalefetin susturulduğunu; Cemiyet içerisinde tek kişinin egemenliğinden söz edilemeyeceğini söyleyen Hüseyin Cahit, Cemiyet merkezinde yer alan isimlerin birbirleriyle dost olduğunu ve karar alınırken birlikte alındığını belirtmektedir.²⁸²

Cemalettin Efendi, Mahmut Şevket Paşa'nın Trablusgarp'ta bulunan askeri gücün önemli bir kısmının Yemen'e gönderilmesi ve silahların tamamının, vali ve askeri komutanın İstanbul'a getirilmesinin Trablusgarp'ı işgale açık hale getirdiğini belirtmektedir.²⁸³

Cemalettin Efendi, Balkan yenilgisindeki sorumluluğun da 31 Mart Olayı'ndan sonra yönetimi tek başına ele alan, kötü yönetimi ve hatalı kararlarıyla savaşın çıkmasına neden olan İttihat kabineleri olduğunu düşünmektedir.²⁸⁴

²⁷⁶ Şeyhülislam Cemalettin Efendi, **a.g.e.**, s.103-105

²⁷⁷ Osman Mayatepek, **a.g.e.**, s.88

²⁷⁸ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK Yay., Ankara, 1984, s.79

²⁷⁹ Talat Paşa'nın Anıları, **a.g.e.**,s.47

²⁸⁰ Camal Paşa **Hatırat**, Yay. Haz.: Metin Martı, Arma Yay., İstanbul,1996,s.71

²⁸¹ Cemal Paşa **Hatırat**, **a.g.e.**, s.105

²⁸² Hüseyin Cahit Yalçın,**a.g.e.**,s.208-209

²⁸³ Şeyhülislam Cemalettin Efendi, **a.g.e.**, s.56

²⁸⁴ Şeyhülislam Cemalettin Efendi, **a.g.e.**, s.107

*İttihat ve Terakki memleketi Balkan harbine sürüklediği zaman ordu tamamen hazırlıksızdı. Mahmut Şevket Paşa, milyonlarca(lira) fevkalade tahsisat aldığı halde, Rumeli'yi tam manasıyla topsuz, cephanesiz bulunduruyordu. Mevcut kuvvetler dahi sadece kâğıt üzerinde var idi.*²⁸⁵

Cemalettin Efendi, Mahmut Şevket Paşa'nın askeri alandaki islahatlarının orduyu güçlendirmek yerine daha da kötüleştirdiğini bunun bozgunun yaşanmasında etkili olduğunu, ayrıca toplumsal siyasal ve ahlaki bozuklukların Balkan yenilgimizde payı olduğunu iddia etmektedir.²⁸⁶

Mahmut Şevket Paşa, Edirne'nin geri alınması konusunda Enver Bey ve genç subayların savaşa istekli olduklarını ancak kendisinin ve Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi İzzet Paşa'nın barış yanlısı olduğunu söylemektedir.²⁸⁷

Cemal Paşa hatıratında Prens Sabahaddin'in Boşnak asıllı Lütfü Bey aracılığı ile İttihat ve Terakki Hükümetine darbe yapıp sadrazam olmayı planladığını ancak darbecilerin yakalanarak planlarının suya düştüğünü anlatmaktadır.²⁸⁸

Cemal Paşa, Mahmut Şevket Paşa suikastının asıl tertipçisinin de İngiltere sefareti baş tercümanı Fitz Maurice olduğunu iddia etmektedir.

Cemal Paşa, Kamil Paşa'nın Mahmut Şevket Paşa suikastından 8-10 gün önce İstanbul'a geldiğini ve durumdan şüphelenerek Mısır'a dönmesini söylediğini, Kamil Paşa'nın ikamet ettiği konağın çevresine güvenlik güçlerini yerleştirdiğini ancak bu durumun İngilizlerin hoşuna gitmediğini Mahmut Şevket Paşa'nın uyarısı ile kolluk kuvvetlerini çekmek zorunda kaldığını anlatmaktadır. Cemal Paşa, olayların bu şekilde istemediği bir şekilde bürünmesini hoş karşılamayarak Mahmut Şevket Paşa'ya istifasını sunduğunu fakat Mahmut Şevket Paşa'nın Kamil Paşa'nın İstanbul'dan ayrılmasını kabulü ile görevine devam ettiğini belirtmektedir.

Cemal Paşa, suikast günü Mahmut Şevket Paşa ile görüşüp suikast ihtimalinin yüksek olduğunu ve dikkatli olması gerektiği konusunda uyarıda bulunduğunu ancak Mahmut Şevket Paşa'nın bu uyarıları pek umursamadığını; suikastı gerçekleştirdiği düşünülen Topal Tefrik'in yakalandığını ancak diğer suikastçıların otomobil ile kaçtıklarını söylemektedir.

²⁸⁵ Müfid Şemsi, **a.g.e.**,s.109

²⁸⁶ Şeyhülislam Cemalettin Efendi, **a.g.e.**, s.90

²⁸⁷ **Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü**, Yayınlayan: Murat Bardakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014, s.47; Halil Mentеше'nin Anıları, **a.g.e.**,s.82-84

²⁸⁸ **Cemal Paşa Hatırat**, , Yay. Haz.: Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul,1996, s.20-21

Cemal Paşa, suikastın çarşamba günü olduğunu, Perşembe cenaze merasiminin yapıldığını ve Cuma günü de suikastı gerçekleştirenlerin lideri Çerkez Kazım ve arkadaşlarının yakalandığını sorgulama ve mahkeme neticesinde suikastın yalnız Mahmut Şevket Paşa'yı değil İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerini de kapsadığını; Müşir Şakir Paşa'yı sadaret kaymakamlığına getirdikten sonra İttihat ve Terakki aleyhine üç gün üç gece suikast tertip etmek ve Kamil Paşa ya da Prens Sabahattin'i sadrazamlığa getirmek düşüncesinde olduklarının anlaşıldığını belirtmektedir.²⁸⁹

Cemal Paşa, Kamil Paşa döneminde Arapların Beyrut'ta milli bir meclis kurduklarını ancak Mahmut Şevket Paşa'nın bu meclisi dağıttığını ve vilayetlerin idaresi için özel kanunlar çıkardığını ve sarsılan devlet otoritesini yeniden sağlama gayreti içerisinde olduğunu ancak Arap coğrafyasında Türkler ve özellikle de İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhinde oldukça olumsuz yazıların yer aldığını ve hakaretler edildiğini ve yazıları okuyup da Türk düşmanı olmamanın imkânsız olduğunu söylemektedir.²⁹⁰ İttihat ve Terakki, Balkan yenilgisinden sonra İslamcı bir siyaset izlemeye ve ayrılıkçı Arap aydınlarıyla anlaşarak, birlik ve beraberliği sağlamaya çalışmıştır.²⁹¹

Abdülhamid, Mahmut Şevket Paşa'yı severdi. Arap asıllı olmasından dolayı Hicaz, Mısır ve Suriye taraflarında yaşanan gelişmelerden haberdar olmak ve bunlara karşı tedbir almak için O'na gizli görev vermiştir.²⁹²

Hüseyin Cahit Yalçın, İttihat ve Terakki muhaliflerinin Mahmut Şevket Paşa suikastını ondan kurtulmak isteyen Cemiyetin gerçekleştirdiği dedikodularını çıkardığını bunun doğru olmadığını tam tersi Cemiyetin ondan yararlanmak için yoğun çaba gösterdiğini belirtmektedir.²⁹³

Süleyman Nazif;

*İttihat ve Terakki Mahmut Şevket Paşa suikastına göz yummuştur ve bu suikasttan sonra yönetime tamamen hâkim olmuştur. Nazım Paşa taraftarları Mahmut Şevket Paşa'ya suikast yapılacağını dakikası dakikasına haber almalarına rağmen gerekli önlem alınmamıştır.*²⁹⁴ Demektedir.

²⁸⁹ Cemal Paşa Hatırat, a.g.e.,s.33-43

²⁹⁰ Cemal Paşa Hatırat, a.g.e.,s.61-62

²⁹¹ Erol Akcan, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları, TTK Yay., Ankara, 2015, s.137

²⁹² Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları SULTAN ABDÜLHAMİD, a. g. e., s. 400

²⁹³ Hüseyin Cahit Yalçın, a.g.e.,s.192

²⁹⁴ İbrahim Öztürkçü, a.g.e. s.49-50

İttihat ve Terakki Mahmut Şevket Paşa suikastının doğrudan sorumlusu olmamakla birlikte suikastın yapılmasına engel olmamıştır. Çünkü Mahmut Şevket Paşa İttihat ve Terakki'yi ortadan kaldırmak istiyordu ve cemiyet bunu biliyordu.²⁹⁵

3.3. Said Halim Paşa Hükümeti (12 Haziran 1913-3 Şubat 1917)

Mustafa Ragıp Esatlı, Sait Halim Paşa'nın yaratılışı ve gördüğü terbiye dolayısıyla çok nazik, kibar ve gururlu bir insan olduğunu İttihat ve Terakki ve özellikle de Talat Bey'in Sait Halim Paşa'nın şahsiyetinde hiçbir kıymet bulmadıklarını; devlet yönetmeyi biraz tarih, biraz devletler hukuku ve yabancı dil bilerek teşrifat ve merasim kurallarına uymak sanan Sait Halim Paşa'nın İttihat ve Terakki gibi bütün icraatı ve her türlü hareketi yeni bir heyecan ve ihtilal safhasına yol açan bir teşekküle faydasının olmadığını söylemektedir. Böyle bir şahsiyetin hükümetin başında bulundurulmasının nedenini ise Cemiyetin iki önemli ismi Enver ve Talat Paşaların hükümete rakipsiz tek başlarına sahip olmak ihtirasından kaynaklandığını iddia etmektedir.²⁹⁶

Talat Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sait Halim Paşa kabinesi ile birlikte iktidarda söz sahibi olmaya başladığını daha önceki dönemlerde bağımsız bir kabine kurmaya cesaret edemediğini söylemektedir.²⁹⁷ Hüseyin Cahit Yalçın da Talat'ın içişleri bakanı olmasından sonra İttihat ve Terakki'nin devlet üzerinde egemen olduğunu söylemektedir.²⁹⁸

Hüseyin Kazım Kadri, makam sahibi olmak isteyenler ya da eski itibarını, gücünü korumak isteyenlerin İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde toplandıklarını söylemektedir.²⁹⁹

Cemal Paşa;

“ *Said Halim Paşa kabinesi Mahmut Şevket Paşa kabinesinin siyasi programını aynen kabul etmiştir.* ” Demektedir.³⁰⁰

Cemalettin Efendi, İttihatçıların ikinci meclise muhaliflerin girmemesi için insanlara baskı yaptıklarını özellikle Arnavutların daha önce de haksızlıklara uğradıklarından ellerinden alınan silahlarının verilmesi, sıkıyönetimin kaldırılması ve meşrutiyetin uygulanması

²⁹⁵ İbrahim Öztürkçü, **a.g.e.** s.90-91

²⁹⁶ Mustafa Ragıp Esatlı, **a.g.e.**, s.63

²⁹⁷ Talat Paşa'nın Anıları, **a.g.e.**, s.47

²⁹⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**, s.195

²⁹⁹ Hüseyin Kazım Kadri, **a.g.e.**, s.33

³⁰⁰ Cemal Paşa Hatırat, **a.g.e.**, s.78

isteklerinin Cemiyet’çe kabul edilmediğini ve Arnavutları cezalandırmak için ordu gönderilmesinin hata olduğunu söylemektedir.³⁰¹

Talat Bey’in Dâhiliye Nazırı olduğu dönemde İbrahim Temo da Darülaceze müdürü olmuştur. Buradaki uygulamalardan rahatsız olan Rum Patrikhanesinin şikâyeti üzerine Dâhiliye Nezaretine çağrılıp Talat Bey tarafından uyarılmış sonrasında da demokrat fikirlerinde ve dürüstlükte ısrar ettiği için işten istifaya zorlanmış; O da Talat Bey’in huzurunda istifasını vermiştir.³⁰²

Cemal Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin iç ve dış sorunları halletmek için yoğun bir çaba sarf ettiğini içerde Bulgar kalmadığını ancak Yunanlıların Bizans’ı yeniden canlandırma hayali içinde olduğundan gelecekte Yunanlılarla büyük bir mücadele yaşanacağını ve içerdeki Rumların ihanetine uğramamak için Aydın’daki Rumlar ile Makedonya’daki Müslümanların mübadele edildiğini, öbür taraftan da Ermenilerin istediği şekilde ilişkilerin düzeltilmesi için İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin çaba sarf ettiğini söylemektedir.³⁰³

Enver Paşa, dindar, onurlu, şerefli, vatansever, temiz karakterli birisidir.³⁰⁴

Edirne’nin geri alınması halk nazarında İttihat ve Terakki’ye karşı genel olarak teveccüh ve itimatın oluşmasına neden olmuştur. Ancak aradan geçen iki yılın sonunda itimat yerini hüznün ve ümitsizliğe bırakmıştır.³⁰⁵

1.Balkan Savaşı’nda ihanetleri görülenlerden memleketi temizlemeyi düşünen Talat Bey, İstanbul Antlaşması ile Edirne ve Kırklareli civarlarındaki Bulgarları Bulgaristan’a gönderdikten sonra Trakya’daki Rumları da Cemiyet aracılığı ile korkutup Yunanistan’a göndermeyi başarmıştır. İzmir’de de aynı yöntemle iki yüz bine yakın Rum Yunanistan’a gitmiştir.³⁰⁶

Balkan yenilgisi Avrupalıları sevindirmiştir. Doğuda ise Ermeniler Rusların desteğini alarak ıslahat talebinde bulunmuşlardır. Hükümet Ermeni bölgelerinde ıslahat için İngilizlerden yardım istemiş bu sayede Ruslara karşı İngilizleri kullanmak istemiştir. İngilizler bu duruma başlangıçta evet derken Rusların baskısı ile geri adım atmışlardır.³⁰⁷

³⁰¹ Şeyhülislam Cemalettin Efendi, **a.g.e.**, s.68

³⁰² İbrahim Temo, **a.g.e.**, s.204-206

³⁰³ Cemal Paşa Hatırat, **a.g.e.**,s.106

³⁰⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**,s.202-209

³⁰⁵ Mustafa Ragıp Esatlı, **a.g.e.**, s.47-48

³⁰⁶ Halil Menteşe’nin Anıları, **a.g.e.**, s.85-86

³⁰⁷ Halil Menteşe’nin Anıları, **a.g.e.**, s.88-94

3.4. Dünya Savaşı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti

Enver Paşa, 1920 yılı Eylül ayının ilk günlerinde Bakü’de toplanan Doğu Halkları Kongresi’nde, okuduğu bir bildiri Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na Almanya’nın yanında katılmasının gerekçesi olarak;

*İngiltere, Fransa ve Rusya’nın Osmanlıları tamamen esaret altına almak, mahvetmek isteklerine karşı, Almanya’nın hiç değilse Osmanlı Devleti’ne yaşama hakkı tanıyacağını göstermektedir.*³⁰⁸ şeklinde belirtmiştir.

Cemal Paşa, 1.Dünya Savaşı’na mümkün olduğunca geç girilmesi taraftarı olduğunu“*gerekli askeri hazırlık yapılmazsa bunun Almanya’ya faydası olmayacağı gibi bizim için de intihar olacağını düşündüğünü ve bu düşüncesinin Meclis-i Vükela ’da kabul edildiği gibi Alman sefirin de ikna edildiğini açıklamaktadır.*³⁰⁹

Cavit Bey de Birinci Dünya Savaşı’na katılmamıza kesinlikle karşıdır. Osmanlı Devleti savaşa dâhil olunca Cavit Bey, istifa etmiştir. İstifa haberi İttihat ve Terakki mensupları tarafından hoş karşılanmamış özellikle Talat Paşa büyük üzüntü yaşamıştır.³¹⁰

Cemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı’na henüz dâhil olmadığımız 1914 yılının ilk aylarında Rus yayımlarına karşı İngilizlere bazı tavizler verildiğini, hatta Ermenilerin oturduğu şehirlerde yönetimin İngiliz memurlara verilmesinin dahi teklif edildiğini ancak Ruslardan çekinen İngilizlerin bunu kabul etmediklerini belirtmektedir.³¹¹

3.4.1. Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na Girmesi

Savaş öncesi İngiltere Mısır’ı tamamen hâkimiyet altına almak, Mezopotamya, Filistin ve Arabistan’ı almak istemiştir. Fransa ise Suriye’yi işgal etme arzusundadır. Rusya, Türk düşmanıdır ve Boğazlara sahip olmak en büyük hayalidir.³¹²

Hüseyin Cahit Yalçın, Osmanlı Devleti’nin Almanya’nın yanında savaşa girmesinin en önemli nedenlerinden birinin kapitülasyondan kurtulmak olduğunu ancak Almanların kapitülasyonlar ve Ermeni Meselesinde hiçbir zaman dost ve müttefik gibi davranmadığını belirtmektedir.³¹³

³⁰⁸Semyonİvanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923**, Çev. : Hasan Ali Ediz, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010, s. 11

³⁰⁹Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.126-127

³¹⁰Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yay., İstanbul, 2018, s.75

³¹¹Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.106-107

³¹²Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.123

³¹³Hüseyin Cahit Yalçın, **a. g. e.**, s. 232-235

Enver Paşa, Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmamak için direnmiş ancak o zamanki şartlar buna müsaade etmemiştir. Enver Paşa ilk tercihini Fransız ve İngilizlerden yana yapmış ancak onlar kabul etmemişlerdir. Alman ordusunun gücünü ve askeri disiplini bilen Enver Paşa'nın ittifak teklifi zannedildiği gibi hemen kabul görmemiş, Almanlar da ittifaka soğuk bakmışlardır. Kaiser Wilhelm'in baskısı ile Osmanlı ittifaka dâhil edilmiştir.³¹⁴ Enver Paşa'nın Alman hayranı olduğu yönündeki rivayetlerin aslı yoktur.³¹⁵

Hükümet, Ruslara da ittifak teklif etmiştir. Dâhiliye Nazırı Talat Bey bir heyetle Çar II Nikola ile görüşmek ve anlaşma yapmak üzere gitmiş ancak bir sonuç alınamamıştır.³¹⁶

Balkan Savaşı'ndan zayıflayarak çıkıldığından Rus yayılmacılığına karşı müttefik arayışına girilmiştir. Almanya'nın Osmanlı'nın yanında yer alacağına ihtimal verilmemiştir. İngiltere ve Fransa ile ittifak olmasa bile Rus saldırılarını önlemeleri ile zaman kazanacağımıza inanılmış ve İngiltere ile yapılan müzakereler sonrasında bazı ayrıcalıklar verilmiştir.³¹⁷

Cemal Paşa'nın, Almanya ile 2 Ağustos 1914'te imzalanan antlaşmadan, sonradan haberi olmuştur.³¹⁸

Cemal Paşa, sadrazamın kendisine Almanların ittifak teklif ettiğini ve kendilerinin de kabul ettiğini ve bu önemli konuyu yalnızca Enver, Talat, Halil, Şeyhülislam ve Cavit Bey'in bildiğini söyledi demektir.³¹⁹

Hüseyin Cahit Yalçın, Birinci Dünya Savaşı'na girmemize yol açan İttihatçıların iki-üç kişiden ibaret olduklarını; Talat ve Enver Paşaların savaşa girmeyi zaruri gördükleri, mecbur kaldıkları için böyle bir tercihte bulduklarını söylemektedir.³²⁰ Mehmet Selahaddin Bey, Almanya ve İttihat ve Terakki'nin savaşa katılmak için devlet ve milleti bir emrivaki karşısında bırakmayı planladıklarını iddia etmiştir.³²¹

Cemal Paşa, 1. Dünya Savaşı'nda tarafımızı seçmiş olmakla birlikte bunun ilan edilmeyip tarafsızlığın ilan edilmesinin zaman kazanıp ordunun hazırlıklarını tamamlaması

³¹⁴ Osman Mayatepek, **a.g.e.**, s.126; Halil Mentеше'nin Anıları, **a.g.e.**, s.110-114

³¹⁵ Halil Mentеше'nin Anıları, **a.g.e.**, s.127-128; Enver Paşa'nın dürüst, namuslu ve vatansever olduğunu belirten Rauf Orbay, Enver Paşa'nın Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na soktuğunun doğru olmadığını, şartların bunu zorunlu kıldığını belirtmektedir. Bkz. Rauf Orbay Siyasi Hatıralar, Örgün Yay., İstanbul, 2018, s. 45

³¹⁶ Hasan Babacan, **a.g.e.**, s. 97-98

³¹⁷ Halil Mentеше'nin Anıları, **a.g.e.**, s.108

³¹⁸ Yavuz ve Midilli'nin Karadeniz'e açılıp Rus limanlarını topa tutması olayından da Cemal Paşa'nın sonradan haberi olmuştur. Bkz. Cemal Paşa Hatırat, **a.g.e.**, s.122

³¹⁹ Cemal Paşa Hatırat, **a.g.e.**, s.119-120

³²⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**, s. 220-221

³²¹ Mehmed Selahaddin Bey, **a. g. e.**, s.87-88

için olduğunu ileri sürmektedir. Zaman kazanmak için kendisinin İngiliz sefir Sir Louis Mallet ile Fransız sefirlerle de Cavit Bey'in görüştüğünü, İngiliz sefirin Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması karşılığında ne istediğini sorduğunu kendisinin de:

Kapitülasyonların kaldırılması

Yunanların işgal ettikleri adaları iadesini

Mısır meselesinin hallini

Rusların iç işlerimize karışmamasını

İngiliz ve Fransızların kendilerine yardımcı olması gerektiğini belirtmiş, ancak istekler reddedilmiştir. İtilaf Devletleri onların yanında savaşa girmemizi istemiyorlardı çünkü bu durumda Rusya İstanbul'u işgal edemeyecekti. İngiliz ve Fransızlar yaptığımız ittifak tekliflerimizi reddetmişlerdir.³²²

Cemal Paşa, Goben ve Breslav'ın Enver Paşa'nın müsaadesi ile Boğazlardan içeri girdiğini ve bu gemilerin satın alındığını ilan etmek suretiyle savaşa girmemek için zaman kazanmaya çalıştıklarını belirtmektedir.³²³ İngilizlerin parası ödenen Sultan Reşat ve Hamidiye'yi teslim etmezken Goben ve Breslav'ın satın alındığının ilanı ve Yavuz ve Midilli adıyla donanmaya dâhil edilmesi halkın savaşa hazırlandığı için hükümetten memnun olmasına neden olurken Almanya ve Avusturya'nın savaşı kazanması arzusuna yol açmıştır.³²⁴

Müfit Şemsi,

“ İttihatçıların Almanları taparcasına sevdiğini” ve “İttihat ve Terakki ele başıları, hükümet namını verdikleri haydutluklarının, düşmeye ve batmaya mahkûm bulunduğunu görerek harbe iştirak etmişlerdi ve kendileriyle beraber devletin de batması haincesine gayesinden başka bir emelleri yoktu.”³²⁵Demektedir.

Cemal Paşa, Yavuz ve Midilli'nin Karadeniz'e açılıp Rus liman ve gemilerini topa tutması sonrasında Sadrazam Said Halim Paşa'nın sorumluluk almak istemeyip istifa etmek istediğini ancak bu düşüncesinden vazgeçirdiklerini söylemektedir.³²⁶

³²²Cemal Paşa Hatırat, a.g.e., s.133-135

³²³Cemal Paşa Hatırat, a.g.e., s.128

³²⁴ Cemal Paşa Hatırat, a.g.e., s. 133

³²⁵ Müfit Şemsi, a.g.e, s.115

³²⁶ Cemal Paşa Hatırat, a.g.e., s.143-144

Karadeniz’de Rus donanmasının topa tutulmasından İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin haberi yoktu. Herkes Enver Paşa’nın haberdar olduğunu düşünürken o da yeminle olaydan haberi olmadığını söylemiştir. Bu olay savaşı emrivaki haline koymuştur.³²⁷ Enver Paşa, Rus donanmasına saldırı için emir vermediğini bir emrivaki ile karşılaştığını söylemektedir.³²⁸

Cemal Paşa;

”Şerif Hüseyin’in haincesine isyanı olmasa idi, ben İngilizleri fiilen Mısır’dan kovamasam bile Filistin ve Suriye içerisinde bir adım atmalarına izin vermez ve yüzbinlerce İngiliz askerini Mısır’da bağlamağa muvaffak olurum” Demektedir.³²⁹

Cemal Paşa, emrindeki askeri birliklerin önemli bir kısmını Çanakkale ve Doğu cephelerine göndermek zorunda kalmıştır.³³⁰

Cemal Paşa, “Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı’na Falkenhayn yerine M. Kemal’in getirilmesini Enver Paşa’dan istediğini ancak onun Alman yardımı alabilmek için Filistin cephesinde bir Alman general bulunması gerektiğini söylediğini” aktarmaktadır.³³¹

Cemal Paşa, Falkenhayn ve ona bağlı Alman subaylarının Falkenhayn’dan yüz bularak mülkiye memurlarına hatta subaylarımıza dahi kötü muamelede bulunduğunu bu durumu kabullenemediğini ve Enver Paşa’ya “ya ben ya Falkenhayn ikimizden birinin buradan alınması lazım” dediğini ancak Enver Paşa’nın buna razı olmadığını; Kudüs’ün kaybedilmesinin sorumluluğunun da Falkenhayn’a ait olduğunu söylemektedir.³³²

1. Dünya Savaşı başlarında ve önceleri görülen beraberlik duygusu alınan olumsuz askeri sonuçlar ve ağırlaşan ekonomik sorunlar nedeniyle yerini hoşnutsuzluğa bırakmıştır.³³³

3.4.2. Talat Paşa’nın Sadareti (3 Şubat 1917-14 Ekim 1918)

Talat Paşa, savaşın üçüncü ve dördüncü yıllarında alınan yenilgiler, kıtlık ve cephe gerisindeki bazı subayların yaptığı suiistimallerin halkta tepkilere neden olduğunu, bazı subaylar hakkında şikâyetlerin Enver Paşa’ya kadar ulaştığını ancak Enver Paşa’nın şikâyette direnilmesi durumunda istifa etmekle tehdit ettiğini söylemektedir.

Talat Paşa, İsmail Hakkı Paşa’nın haksız ve adaletsiz tutumu yüzünden Askeri Demiryolları İdaresi’nin iflas ettiğini, halkı ezdiğini, koruduğu kimseleri ihsanlara boğduğunu

³²⁷ Arif Cemil İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları, Haz.: Yücel Demirel, Arma Yay., İstanbul, 1992, s. 130-131

³²⁸ Halil Menteşe’nin Anıları, a.g.e., s. 141-142; Rauf Orbay Siyasi Hatıralar, a.g.e., s.47-48

³²⁹ Cemal Paşa Hatırat, a.g.e., s.148-149

³³⁰ Cemal Paşa Hatırat, a.g.e., s.174

³³¹ Cemal Paşa Hatırat, a.g.e., s.204

³³² Cemal Paşa Hatırat, a.g.e., s.205-207

³³³ Mustafa Ragıp Esatlı, a.g.e., s. 50-54

söylemektedir.³³⁴ Halil Mentеше, Topal İsmail Hakkı Paşa'nın namuslu, vatansever bir insan olduğunu ileri sürmektedir.³³⁵

Talat Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin her zaman temiz kaldığını, halka en ufak bir haksızlık yapıldığında cemiyetin sesini yükseltenlerin başında geldiğini ve cemiyetin asla hırsızlıkla suçlanamayacağını söylemektedir. Cemiyet üyeleri arasında en fazla iki ya da üç kişinin halkın duygularını incitecek davranışlarda bulunmuş olabileceğini ancak bunların cemiyetin siyasi gidişatı üzerinde hemen hemen hiçbir etkisinin olmadığını söylemektedir.³³⁶

Ahmet Rıza Bey, ayanların vurgunculuk yapmalarına itiraz ettiğini ancak cemiyet tüzüğüne ve çıkarlarına aykırı hareket ettiği gerekçesiyle cemiyetten çıkarılmakla tehdit edildiğini ve cemiyete sonradan katılanların daha önceden mücadelede bulunmuş insanlara karşı hürmet etmediklerini cemiyet üyesi bir teğmenin Dâhiliye Nazırının odasına rahatlıkla girebildiğinden yakınmaktadır.³³⁷

Hüseyin Cahit Yalçın, Talat Paşa'nın temiz ahlaklı biri olmasına rağmen hükümet ve siyasal konularda zaman zaman yalan söylemek zorunda kaldığını çünkü Talat Paşa'dan çok şey beklendiğini ve reddedilmek istemeyen insanların buna mecbur bıraktığından bahsetmektedir.

Talat Paşa Babıali'de işleri görürken demokrat tavrını her zaman korumuştur. Hiçbir zaman kendi başına hareket etmemiş beraber yola çıktığı İttihat Terakki Cemiyeti üyeleri ile sürekli birlikte iş görmüştür.

Hüseyin Cahit Yalçın, Talat Paşa'nın parti içerisindeki konumunun güçlenmesinden sonra muhaliflerin daha çok hedefinde yer aldığını ve onu yıpratmak isteyenlerin O'nun tahsilinin yetersizliğinden başka Edirneli olması hasebiyle Çingen olduğunu ileri sürerek onu aşağılamak istemişlerdir.³³⁸

Hüseyin Cahit Yalçın, geniş topraklara sahip imparatorluğun merkezden uzak bölgelerinde yüzyıllardır süren bir kargaşanın Meşrutiyetle birdenbire düzelemeyeceğini; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi otoriteyi uzak yerlerde de hissettirmek isterken

³³⁴Talat Paşa'nın Anıları, **a.g.e.**,s.38-41, aynı konuya Arif Cemil'in eserinde de rastlamaktayız.

³³⁵ Halil Mentеше'nin Anıları, **a.g.e.**, s.103

³³⁶ Talat Paşa'nın Anıları, **a.g.e.**, s.41-42

³³⁷ Ahmet Rıza Bey'in Anıları, **a.g.e.**,s.45

³³⁸ Hüseyin Cahit Yalçın,**a.g.e.**,s.148-150

isyanlarla karşılaştığını(Arnavutluk, Havran, Dersim, Yemen gibi) ve bu isyanların askeri güç kullanılarak bastırılmaya çalışıldığını söylemektedir.³³⁹

Süleyman Nazif, Talat Bey cesur, vatansever ve fedakar biri olmasına rağmen İttihat ve Terakki Merkezi Umumisi karşısında aynı davranışı gösteremediğini ve resmi işlerde tereddütlü hareket ettiğini söylemektedir.

Süleyman Nazif, Talat Paşa'nın vatanseverliğinden asla şüphe etmediğini ancak onun İttihat ve Terakkiye bağlılığı ve kavmiyetçiliğinin devlet adamlığı vasfını öldürdüğünü söylemektedir.³⁴⁰

3.4.3. I. Dünya Savaşı'nın Sona Ermesi ve İttihatçı Liderlerin Ülkeyi Terk Etmesi

1. Dünya Savaşı'nın mağlubiyetle sonuçlanması İttihat ve Terakki ileri gelenlerini gelecekleri konusunda bir karar verme mecburiyetinde bırakmıştır. Memleket içinde kalıp yargı karşısına çıkmak veya Anadolu'da mücadeleye devam etmek. Başka bir seçenek ise yurt dışına çıkmak. Enver ve Talat Paşalar kesinlikle memlekette kalıp mücadele etmek taraftarıydılar. Bu konuda özellikle Talat Paşa çok ısrarcı davranmış ama Bahattin Şakir Bey'in telkinleriyle şartlı olarak yurt dışına çıkmaya razı olmuştur. Talat Paşa yurt dışına çıkmak için iki şart ileri sürmüştür:

-İttihat ve Terakki kongresinin toplanması ve burada partinin görüşlerini almak

- Mütarekenin şartları belli oluncaya kadar beklemek ve İtilaf Devletlerinin memleketi ve İstanbul'u işgal etmeleri kaydı varsa yurt dışına çıkmak ama Dr. Bahattin Şakir ve Dr. Nazım Beylerle diğer bazı arkadaşlarının da gitmelerinin kabul olunması.

Talat Paşa, kabineden ayrılmadan önce vatana son bir hizmet olarak İzzet Paşa kabinesinin kurulmasını sağlamıştır.³⁴¹

Ahmet Rıza Bey, Enver ve Talat Paşaların Avrupa'ya firar etmeden bir gün önce kendisiyle görüştiklerini ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başına kendisinin geçmesini istediklerini ancak O'nun “ *Ben size Cemiyeti pak ve nezih bir halde bırakmıştım, siz bana nasıl berbat bir halde iade ediyorsunuz. Böyle bir cemiyeti ben şimdi ne yapacağım, kabul edemem* ” dediğini yazmıştır.³⁴²

³³⁹Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**, s.150-151

³⁴⁰ İbrahim Öztürkçü, **a.g.e.**, s.103-104

³⁴¹ Arif Cemil, **a.g.e.**, s.10-15

³⁴² Ahmet Rıza Bey'in Anıları, **a.g.e.**, s.66

Talat Paşa 1 Kasım 1918’de ülkeyi terk ederken “*İzzet Paşa Hazretlerine*” diye başlayan bir mektup bırakmıştır. Talat Paşa bu mektubunda “*memleketin bir müddet ecnebinin nüfuz ve tesirinde kalacağını buna rağmen memlekette kalmak ve milletin önünde muhakeme olmak fikrinde olduğunu ancak dostlarının ısrarı ile kendisiyle görüşmeden ayrılmak zorunda kaldığını ve ülkenin ecnebinin nüfuz ve tesirinden kurtulduğu zaman ilk telgrafa cevap verip döneceğini*” söylemektedir(2 Kasım 1918).³⁴³

Cavit Bey, Talat Paşa’nın kaçmayacağına dair kendisine söz verdiğini, kaçtığını duyunca inanmadığını söylemektedir. Mithat Şükrü, kaçışın planlayıcısının Enver Paşa olduğunu düşündüğünü ve Talat Paşa’yı Bahattin Şakir’in ikna etmiş olabileceğini söylemektedir.³⁴⁴

Hüseyin Cahit Yalçın, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin memleket çıkarlarını her zaman kendi çıkarlarından üstün tutan onurlu, temiz birer vatansever olduklarını; Meşrutiyetin ilanında ve sonrasında yaptıklarıyla Cumhuriyete zemin hazırladıklarını belirtmektedir. İttihatçıların yönetimde söz sahibi olduğu dönemlerde ülkenin ekonomik, askeri ve siyasi olarak çok kötü durumda olduğunu; İttihatçıların milli duyguları uyandırıp Avrupalı emperyalistlere boyun eğmemeyi öğrettiğini söylemektedir.

Hüseyin Cahit Yalçın, yönetimde rüşvetin büyük ölçüde ortadan kaldırılması, bütçenin hazırlanarak aylıkların düzenli olarak verilmesinin İttihat ve Terakki döneminde gelenek haline geldiğini belirtmektedir.³⁴⁵

Cavit Bey, Enver Paşa’nın Almanlara güvenerek orduyu ülkeyi savunamaz hale getirdiğini, savaştan erken çekilmesi durumunda daha kazançlı bir barış antlaşması yapılabileceğini; Enver Paşa’nın en büyük kabahatinin ise olup bitenlerden arkadaşlarını haberdar etmemek olduğunu ve her şeyi saklayarak hem kendini hem de memleketi perişan ettiğini düşünmektedir.³⁴⁶

³⁴³Talat Paşa’nın Anıları, a.g.e., s.13

³⁴⁴ Maliye Nazırı Cavit Bey, **Felaket Günleri Mütareke Devrinin Feci Tarihi 1**, Yay.Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul, 2000, s.45-48

³⁴⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, a.g.e., s. 247-248

³⁴⁶ Maliye Nazırı Cavit Bey, a.g.e., s.11-12

BÖLÜM IV

4. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Genel Yapısı, Cemiyete Katılım ve Cemiyetin Gelir Kaynakları

4.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Yapısı

İbrahim Temo'nun oluşturduğu bu örgüt İtalya'daki Karbonari Hareketi'nden etkilenmiş ve teşkilatlanmasını da bu harekette olduğu gibi gizli yürütmüştür. Her üyeye bir numara verilmiş üye sayısı ve ünite farklı rakamlarla ifade edilmiştir. Hareketin kurucusu İbrahim Temo 1/1 olarak isimlendirilmiştir.³⁴⁷

Meşrutiyetin ilanına kadar bir İttihatçının kendi rehberinden başka bir kimseyi ve rehberin de kendi üyesi bulunduğu idare heyetinden başka heyeti tanınması ve bunlardan başka heyetlerle de bağlantı kurması yasaktı.³⁴⁸

İttihatçılar Masonların desteğini almış ve onlardan etkilenmişlerdir. Ahmet Rıza ve Dr. Nazım gibi önde gelen isimlerin ise Masonlarla ilişkileri bulunmamaktadır. Ayrıca Jön Türk hareketine destek veren gizli teşkilatın yalnızca Mason teşkilatı olmadığı bazı tarikatların da Mason teşkilatlarında olduğu gibi Jön Türkleri desteklediğini ve bunların içerisinde en önemli olanının Bektaşî tarikatı olduğunu görmekteyiz.

İkinci İttihat ve Terakki'nin kurucularından Talat Paşa ve Rıza Tevfik, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin hem Mason hem de Bektaşî tarikatına mensup oldukları; Anadolu'ya sürgün edilen İttihatçılara Mevlevilerin de sahip çıktıkları görülmektedir.³⁴⁹

Müfit Şemsi, babası Şemsi Paşa'nın İttihatçılar için “çapkın çocuklar” ve “yalnız menfaatini düşünen kimseler” olduğuna inanmıştı demektedir.³⁵⁰

Hüseyin Cahit Yalçın, “Meşrutiyet'in ilanından önceki İttihatçıların mason olduklarını ve bunun faydasını gördüklerini” kendisinin de Cavit Bey aracılığıyla masonluğa girdiğini ancak “bazılarının makam sahibi olmak düşüncesiyle masonluğa dâhil olmasının kendisinin bu durumdan rahatsız olmasına ve masonluktan çıkmasına neden olduğunu” söylemektedir.

Hüseyin Cahit Yalçın, “31 Mart Olayı'ndan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuvvet kazandığını ve genel kanaatin İttihat ve Terakki'nin masonluğa bağlı olduğu şeklindeydi” demektedir.

³⁴⁷ Ernest E. Ramsaur, **a.g.e.**, s. 35

³⁴⁸ Mustafa Ragıp, **a.g.e.**, s.41-42

³⁴⁹ Ernest E. Ramsaur, **a.g.e.**, s.148-154

³⁵⁰ Müfit Şemsi, **a.g.e.**, s.58

4.2. Cemiyete Katılım (Yemin Töreni)

İttihat ve Terakki Cemiyeti gizlice kurulmuştur. Özel bayrak ve şifreleri olan cemiyetin kadroları gizli tutulmuş, toplantıları gizli yapılmıştır.³⁵¹ Cemiyet üyeleri birbirlerini tanımak için parola ve işaret kullanmışlardır.³⁵²

Hüseyin Cahit Yalçın, “*cemiyete mensup olmakla birlikte kimlerin genel merkezi teşkil ettiğini bilmediğini*” söylemektedir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yönetmeliği hazırlanırken Makedonya Bulgar örgütlerinden etkilenilmiştir. Cemiyete üyelik ise İtalya’daki Karbonari masonları gibiydi.³⁵³ Cemiyete girmek özel bir törenle oluyordu.³⁵⁴ Gözler bağlanıp bir odaya götürülen yeni üye, Kuran ve tabanca üzerine el koymak suretiyle yemin ettirilmişti.³⁵⁵

Cemiyete ihanet eden, emirlerini yerine getirmeyen, ölümle cezalandırılmayı önceden kabul etmiş oluyordu.³⁵⁶

Hüseyin Cahit Yalçın anılarında, siyasete girmeyi hiçbir zaman düşünmediğini, daha çok edebiyata meyilli olduğunu ancak gazeteciliğe ve siyasete atılmasında meşrutiyet öncesi yönetimine karşı duyduğu tiksintinin etkisinin olduğunu söyler.

Siroz mebusu Mithat Şükrü, Hüseyin Cahit’le görüşüp onu Cemiyete girmeye razı etmiştir.³⁵⁷

Enver Bey, Cemiyetle tanışmasında amcası Mümtaz Yüzbaşısı (Kolağası) Halil’in aracı olduğunu Meşrutiyetin ilanı için Selanik’te bir cemiyet kurulduğunu ve bu cemiyete kendisinin de katıldığını Enver Bey’in de katılmasını istediğini söylemektedir. Enver Bey, vatana hizmet için cemiyete katıldığını belirtmektedir(1906).³⁵⁸

³⁵¹ Osman Mayatepek, **a.g.e.**, s.51

³⁵² ”Enver Paşa’nın Anıları 1881-1908, **a.g.e.**, s.33

³⁵³ Mizancı Mehmet Murat, **a.g.e.**, s. 64

³⁵⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**, s.50

³⁵⁵ Halil Mentеше’nin Anıları, **a.g.e.**, s.27; Kazım Karabekir, **a.g.e.**, s.102

³⁵⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**, s.5

³⁵⁷ Mithat Şükrü’nün “*Cemiyet sizi İstanbul’dan mebus çıkarmak istiyor. Yalnız, bunun için, önce Cemiyete girmeniz gerekiyor. Kabul ediyorsanız adaylığınız açıklanacaktır. Sözlerine karşılık Hüseyin Cahit, İ.T. Cemiyeti, benim gözümde, yurdu kurtarmış kutsal bir kuruluştur. Ona karşı kalbimde minnettarlıktan ve sevgiden başka bir duyguya yer olamazdı. Fakat yaradılışım gereği böyle cemiyetlere, heyetlere girmekten hoşlanmıyordum... Bugün Cemiyete girmekte bir anlam kalmamıştır. Abdülhamit zamanında, tehlike varken, Cemiyete girerek yurdu kurtarmak için uğraşmakta bir şeref vardı. Ama bugün, yalnızca Cemiyettenim diye öğünmekten başka yapacak bir iş yok*”. demiş ancak daha sonra olumlu cevap vermiştir. Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.e.**, s.38-49

³⁵⁸ Enver Bey Cemiyete girişini şöyle anlatmaktadır: Öncelikle güvendiği ve saygı duyduğu biri olan Selanik Rüştüyesi Müdürü Binbaşı Tahir Beyle görüşüğünü, Tahir Bey kendisinin üye olduğunu ve ona da üye olmasını tavsiye ettiğini daha sonra Priştineli Erkânıharp Binbaşı Hakkı Bey’le Posta ve Telgraf Başkâtibi Talat Bey’le birlikte bilmediği bir yere gittiklerini ve gözü bağlı olarak girdiği evde Kuran ve kama üzerine el koyup yemin ederek cemiyete katıldığını belirtmektedir. Bkz. Enver Bey’in Anıları 1881-1908, **a.g.e.**, s.30-34

Kazım Karabekir ise anılarında, ağabeyinin arkadaşlarıyla yaptıkları gizli toplantıları merak ettiğini, Avrupa'dan gelen Meşveret ve Mizan gazetelerini okuduğunu ve bu gazetelerin Abdülhamid'in milletin ilerlemesine engel olan, milletin parasını gereksiz yerlerde harcıyıp zulüm yapan bir insan olduğundan bahsettiğini; babasını haksız yere sürgüne gönderen Abdülhamid'e karşı küçüklükten beri nefret duyup cemiyete girdiğini söylemektedir.

4.3. Cemiyetin Gelir Kaynakları

Mustafa Ragıp, Cemiyetin pek geliri olmadığını, ara-sıra Cemiyet üyelerinden bazılarının gönderdiği beş-on kuruşun Merkezi Umumi tarafından büyük bir dikkatle ve çok gerekli işler için harcandığını ve Cemiyetin kasasında hiçbir zaman seksen-doksan mecediyeden fazla paranın birikmediğini³⁵⁹ söylemektedir.

Cemiyet mensupları yurt içinde ve dışında maddi ve manevi pek çok sıkıntı yaşamışlardır. Cemiyetin gelir kaynakları arasında gazete, dergi, kitap vs. satışından elde edilen paralar ve yardımlar da bulunmaktadır. Bu paralar İshak Sükûti 'de toplanıyordu.³⁶⁰ Kazım Karabekir, Cemiyetin mali işlerinden de sorumlu olduğunu ve cemiyetin gelir kaynağının üye aidatlarından ibaret olduğunu belirtmektedir.³⁶¹

Cemiyet üyelerinin Cemiyete aylık olarak ödedikleri aidat başlangıçta bir mecediye iken bu rakam Manastır'da Enver Bey tarafından fazla bulunarak maaşın yüzde ikisine düşürülmüştür.³⁶²

³⁵⁹ Mustafa Ragıp, **a.g.e.**, s. 58

³⁶⁰ Reskovikli Mehmet Rauf, **a.g.e.**, s. 44 -66

³⁶¹ " Maliye işleri üzerimde olduğundan Cemiyete girenlerin aylık gelirlerinin yüzde ikisini rehberleri vasıtasıyla topluyor, biriken paraları altın yaptırarak boynumda asılı bir beyaz kesede taşıyordum". Kazım Karabekir, **a.g.e.s. 117-118** ; Enver Bey'in Anıları 1881-1908,**a.g.e.**, s. 33-37

³⁶² Enver Bey'in Anıları, **a.g.e.**, s.36

SONUÇ

İttihat ve Terakki kendiliğinden ortaya çıkmamıştır. Sened-i İttifakla başlayan Tanzimat ve Islahat Fermanları ile devam eden, Jön Türklerin çabaları sonucu Meşrutiyetin ilanı ve Abdülhamid tarafından demokrasinin kesintiye uğratılması sonucunda ortaya çıkmıştır.

1889 da kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti “Jön Türkleri” örnek almış ve onun devamı olarak görülmüştür. Cemiyetin kurucusu İbrahim Temo başta olmak üzere; üyeler bilhassa Namık Kemal ve diğer Osmanlı hürriyetçilerinin fikirlerinden etkilenmişlerdir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni kuranlar devletin kötü gidişatını durdurmak ve hürriyetleri genişletmek arzusuyla yola çıkmış vatansever insanlardır. Ancak ellerinde devletin nasıl yönetileceğine dair bir programları yoktur. Devleti yönetecek tecrübeli kadrolara sahip olmamaları ve bazılarının kişisel ihtirasları, nüfuz sahibi olma düşünceleri, onların telafisi imkânsız hatalar yapmalarına neden olmuştur. İktidar sahibi olduklarında bocalamışlar ve Abdülhamid dönemini aratmayacak bir yönetimle muhalifleri baskılamışlardır.

1906 sonrasında Selanik’te faaliyet gösteren Terakki ve İttihat Cemiyeti anlayış olarak öncekinden farklıdır.1889 yılının İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucuları Meşrutiyetin ilanından sonra tasfiye edilmişlerdir. Meşrutiyet yönetimine geçebilmek için askeri gücün önemine inanan İttihatçılar, kadrolarını oluştururken önceliklerini, faaliyetlerine engel olmaya çalışan askerleri kendi saflarına katmak olarak belirlemişler ve bunda da başarılı olmuşlardır.

Cemiyet kuruluş şekli ve faaliyetleri bakımından Masonları örnek almış, onlarla sıkı işbirliği yapmış, onlardan destek görmüştür. Cemiyetin ileri gelenlerinin önemli bir kısmı Mason teşkilatının içerisinde yer almıştır. Fakat bu durum daha çok, Abdülhamid yönetiminin sıkı takibinden kurtulmak ve Meşrutiyeti yeniden getirmek amacına yöneliktir. Bu amaç doğrultusunda Masonların dışında komitacı Ermeniler, Rumlar ve başkalarıyla da işbirliği yapmışlardır. Devletin birliğine zarar verenlerle Meşrutiyetin ilanından sonra yolları ayırmışlardır.

Cemiyet içindeki farklı düşünce ve kimlikteki insanların ortak gayesi demokrasi ve özgürlük için Meşrutiyeti geri getirmek olmuştur. Meşrutiyetin önündeki en büyük engel olarak ise Abdülhamid’i görmüşlerdir. Abdülhamid’i tahttan indirmek ya da bu mümkün olmazsa onu bedenen ortadan kaldırmak yıllarca Cemiyet üyelerinin kafasında var olan bir düşüncedir. Bu düşünceyle faaliyet yürüten İttihatçılar, ekonomik ve sosyal pek çok sıkıntıya

katlanmak zorunda kalmışlardır. Ailelerini, sevdiklerini ve vatanlarını terk ederek Avrupa'nın farklı şehirlerinde hürriyet mücadelesinde bulunan bu insanlar orada da Abdülhamid'in baskısını hissetmişlerdir. İttihatçıları maddi menfaat ya da makamla yolundan döndürmek mümkün olmayınca tehdit, korkutma, sindirme politikaları uygulanmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1889'dan 1906'ya kadar olan dönemde daha çok basın-yayın yoluyla sesini duyurmaya çalışmıştır. Uygulanan sansür ve tehditlere maruz kalma; bu faaliyetlerin daha çok yurt dışında yürütülmesini zorunlu kılmıştır. Paris başta olmak üzere, Cenevre, Berlin, Londra ve diğer Avrupa merkezlerinde ekonomik imkânsızlıklar ve binbir zorluklarla basılan gazete ve dergiler takibe uğrama ve yakalanma korkusuyla genellikle yabancılar aracılığı ile yurda getirilip, güvenilen insanlar aracılığı ile dağıtılmıştır. Bu gazete ve dergileri okuyanlar arasında hürriyetçi fikirler hızla yayılmış, demokrasinin altyapısı oluşturulmuştur.

1889'da Askeri Tıbbiye 'de başlayan örgütlenme medreselere kadar yayılmıştır. Cemiyet üyeleri tarikatlarla da işbirliği yapmış, en büyük desteği ise Bektaşî tarikatından görmüşlerdir.

Abdülhamid yanlıları için İttihat ve Terakki Cemiyeti, dış güçler tarafından desteklenen, devlet ve millet düşmanlarıyla işbirliği yapmaktan çekinmeyen, geleneklerin dışında bir örgüttür.

1906 sonrası Talat Paşa Cemiyetin siyasi lideridir ve Enver Paşa üzerinde de etkisi vardır. Enver ve Cemal Paşa gibi hürriyet aşığı pek çok subay bu Cemiyetin içerisinde yer almıştır. Talat, Enver, Cemal Paşa gibi diğer üyeler de idealleri uğruna ölümü göze almış cesur kişilerdir.

İttihatçıların subay kadrosu milliyetçi isyanları bastırmak ve ülke içinde huzuru tesis etmek için mücadele etmiş tecrübeli insanlardır. Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumak için "Osmanlılık Politikası" izlenmiş, ancak devletin parçalanmasının önüne geçilememesi Türk olanların ümidini kırmış ve Türkçü politikalar izlenmeye başlanmıştır. Türkçü politikaların izlenmeye başlamasında Cemiyetin önemli isimlerinden Ziya Gökalp'in önemli katkıları vardır.

Başta devletimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK olmak üzere; İsmet İNÖNÜ, Kazım KARABEKİR gibi Cumhuriyetin kurucu kadrolarının önemli bir kısmı bu Cemiyetin içerisinde yer almışlardır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

BOA, DH. MKT. 2192, 72

BOA, Y.MTV.00312.00063.003

BEO,3527,264508-1

KİTAPLAR

ACUN Fatma, **Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2010

AHMAD, Feroz; **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Kaynak Yay., İstanbul, 2016

AHMET RIZA BEY'İN ANILARI;Haz.: Bülent Demirbaş, Arba Yay., İstanbul, 1988

AKCAN Erol, **İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları**, TTK Yay., Ankara, 2015

AKSOY, A. Şerif; **İttihat ve Terakki Enver Paşa**, Nokta Kitap, İstanbul, T.Y.

AKŞİN, Sina; **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2001

Ali Cevat Bey'in Fezleke'si, **II. Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi**, Yay. Haz.: Faik Reşit Unat, TTK Yay., Ankara, 2014

ALTAY, Fahrettin; **10 Yıl Savaş 1912-1922 Ve Sonrası**, İnel Yay. İstanbul, 1970

ARALOV, Semyon İvanoviç; **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923**, Çev. : Hasan Ali Ediz, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010

Arif Cemil; **İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları**, Haz.: Yücel Demirel, Arma Yay., İstanbul, 1992

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa Cilt 1 1860-1908** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972

BABACAN, Hasan; **Mehmed Talat Paşa 1874-1921**, TTK Yay., Ankara, 2014

- BERKES, Niyazi; **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yay., İstanbul, 1978
- BİREN, Mehmet Tefrik; **II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, Arma Yay., İstanbul, 1993
- BLEDA, Mithat Şükrü; **İmparatorluğun Çöküşü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979
- Cemal Paşa; **Hatırat**, Yayına Haz.: Metin Martı, Arma Yay., İstanbul, 1996
- Cemaletdin Efendi; **Siyasi Hatıralarım**, Nehir Yay., İstanbul, 1990
- ENGİN, Vahdetin; **II. Abdülhamid ve Dış Politika**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007
- Enver Paşa’nın Anıları 1881-1908**, Haz.: Halil Erdoğan Cengiz, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2015
- ESATLI, Mustafa Ragıp; **İttihat ve Terakki’nin Son Günleri**, Haz.: İsmail Dervişoğlu, Bengi Yay., İstanbul 2008
- GÜNAY, Nejla; **Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat –Terakki ve Ermeniler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015
- HALİL MENTEŞE’NİN ANILARI**; Altınordu Yay., Ankara, 2019
- HANİOĞLU, M. Şükrü; **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük 1889-1902**, Cilt 1, İletişim Yay., İstanbul, 1985
- Hayat Mücadeleleri Selahattin Adil Paşanın Hatıraları**, Zafer Matbaası, İstanbul, 1982
- Hüseyin Kazım Kadri; **Türkiye’nin Çöküşü**, Yay. Haz.: Yılmaz DAŞCIOĞLU, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1992
- IBANEZ, Vicente Blasco; **Fırtınadan Önce Şark İstanbul 1907**, Çev. Neyyire Gül Işık, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 1907
- KARABEKİR, Kazım; **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2014
- KINROSS, Lord; **Atatürk**, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1990
- KOLOĞLU, Orhan; **İttihatçılar ve Masonlar**, Pozitif Yay., İstanbul, 2012
- LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yay. Ankara, 2010

Leskovikli Mehmet Rauf; **İttihat ve Terakki Ne İdi**, Alfa Basım Yayım Dağıtım San. Ve Tic. Ltd. Şti., İstanbul,2013

Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü; Yay.: Murat Bardakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul,2014

Maliye Nazırı Cavit Bey; **Felaket Günleri, Mütareke Günlerinin Feci Tarihi 1**,Yayına Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul,2000

MARDİN, Şerif; **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yay., İstanbul, 1994

MAYATEPEK, Osman; **Dedem Enver Paşa**, Timaş Yay., İstanbul, 2015

Mehmed Selahaddin Bey, **İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, İnkılab Yay., İstanbul, 1989

Müfid Şemsi; Şemsi Paşa, **Arnavudluk ve İttihad-Terakki**, Nehir Yay. İstanbul, 1995

Mizancı Mehmet Murat; **Tatlı Emeller Acı Hakikatler**, Haz.: Ahmet Nezih Galitekin, Şehir Yay., İstanbul, 2005

Mustafa Ragıp; **Meşrutiyetten Önce Manastır'da Patlayan Tabanca**, Haz.: Rahşan Aktaş, Bengi Yay., İstanbul,2007

ÖZTÜRKÇÜ, İbrahim; **Süleyman Nazif İttihat ve Terakki'yi Anlatıyor Abdülhamid'in Ahı**, Selis Kitaplar Basım Yay. Sanayi ve Tic. Limited Şirketi, İstanbul,2014

PEKMEN, Mahir Said; **31 Mart Hatıraları, İsyân Günlerinde Bir Muhalif**, Haz.: Hasan Babacan- Servet Avşar, TTK Yay., Ankara, 2013

Süleyman Tevfik; **"II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Elli Yıllık Hatıralarım**, Haz.: Tahsin Yıldırım-Şaban Özdemir, Dün Bugün Yarın Yay., İstanbul,2011

ORBAY, Rauf; **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yay., İstanbul, 2018

RAMSAUR, Ernest EDMONDSON; **JÖNTÜRKLER 1908 İhtilalinin Doğuşu**, Türkçesi Muhsin Önal MENGÜŞOĞLU, Pınar Yay., İstanbul, 2011

Resneli Niyazi Bey'in Anıları, Çağdaş Yay. İstanbul, 1975

SÖNMEZ, Erdem; **Ahmet Rıza Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul,2012

Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları SULTAN ABDÜLHAMİD, Boğaziçi Yay. İstanbul, 1999

Talat Paşa'nın Anıları, Haz.: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2003

TEMO, İbrahim; **İttihat ve Terakki Anılarım**, Alfa Basım Yayım Dağıtım San. Ve Tic.Ltd. Şti, İstanbul,2013

TOPUZLU, Cemil; **İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, Hazırlayanlar: Prof. Dr. Hüsrev Hatemi, Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, İşaret Yay., İstanbul, 2017

TUNAYA, Tarık Zafer;**Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt 1, İletişim Yay., İstanbul, 2015

TÜRKGELDİ, Ali Fuat; **Görüp İştiklerim**, TTK Yay., Ankara, 1984

UZUNÇARŞILI, Ord. Prof. İ. Hakkı; **Mithad Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, TTK Basımevi, Ankara, 1967

YALÇIN, Hüseyin Cahit; **Siyasal Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Baskıya Haz.: Rauf Mutluay, İstanbul,1976

Ziya Şakir, **İttihat ve Terakki-I Nasıl Doğdu**, Akıl Fikir Yay. ,İstanbul, 2014

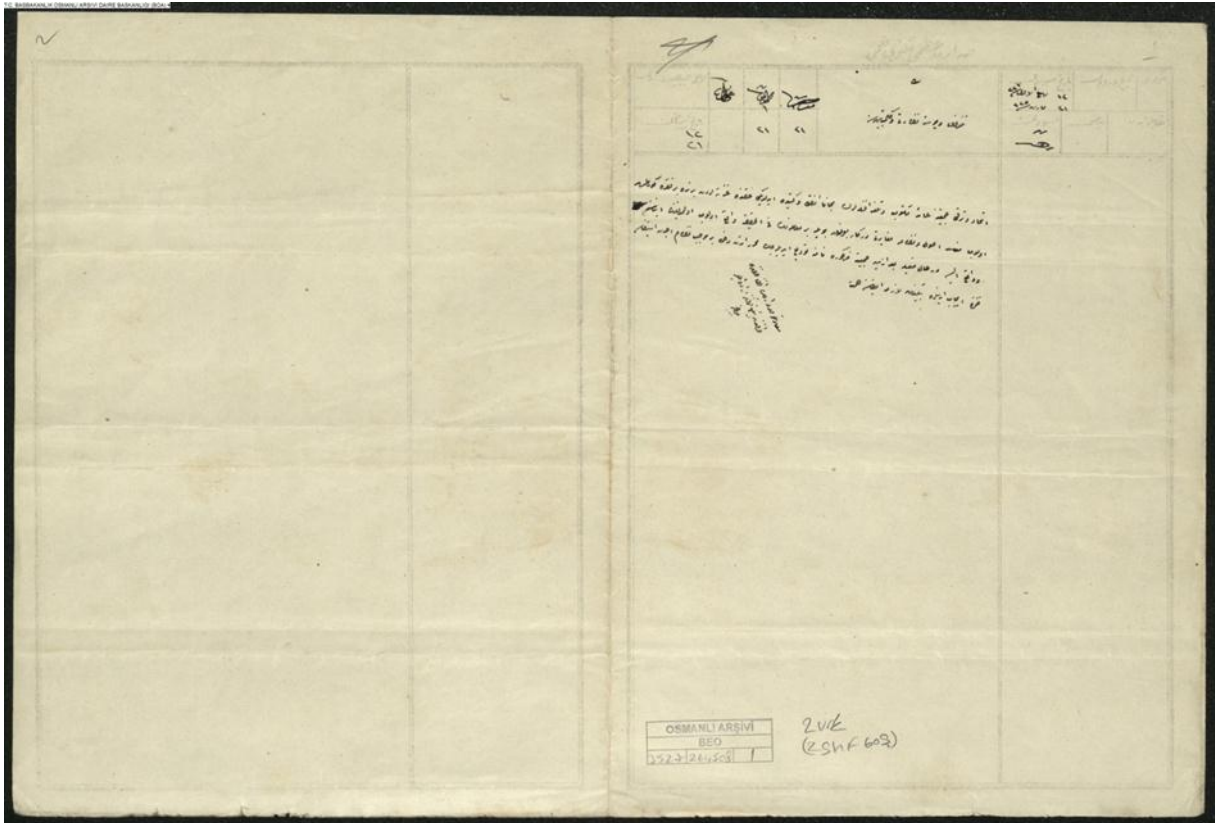
2-MAKALELER

BURAK, Durdu Mehmet; **Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri**, Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi, Ankara, 2003

GÖKTÜRK,Gökhan; “Siyasal Partilerin Doğuşu: Tarihsel ve Toplumsal Kökenleri”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi**, Sayı: 54, İstanbul, 2016

REYHAN, Cenk;“Jön Türk Hareketi Türk Devrim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çözümleme”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Sayı: 45, Ankara, 2008

EKLER

BEO.003527.264508.001

BEO_3527_264508_1_

12 Rebiü'l-evvel sene 1327
21 Mart sene 1325

Posta ve Telgraf Nezareti Vekâleti Behiyesine

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ait mektup ve telgrafnamelerin meccanen nakli ve keşide edildiği hakkında gazetelerden birinde bir fıkra görülmüş olup usul ve nizama mugayyireti derkar bulunan böyle bir muamelenin filhakika vaki olup olmadığının inbasına ve vaki ise derhal men'i ile bade'z-zemin cemiyet-i mezkure namına tevdi edilecek muharreratan dahi bir mucib-i nizam ücret-i istifası zımında icab edenlere tebligat-ı lâzıme ifasına himmet.

Saadetlu
tarafından irade-i aliye
buyurulmasına

.....

Cenevre’de bulunan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından (Yaşasın Kanun-u Esasi) **ibaresini andıran**....şeklindeyazı ilam.....Bir ...nın binlerce adedi İstanbul’dan sokaklara atılmak üzere ya gönderilmesi ve yahud gönderilmekte **bulunmuş** olduğu mağlum olan ...bir **deste** ilam bildirildiğinden

Ve her nerede görüldüyse imha edilmesi imha eden müdürün.....

وزارت خلیفہ عثمانی

مستتر معلومندہ وارداتہ تفراضہ صغیر

بوکومہ بوراہ کلیمہ اولامہ شمس پش سنیہ لیمک اجموہ ہفرتہ رفہ اربابہ راکب اولمہ اوزرہ
 تفراقانہ وہ صیقلین اسادہ انداف اولتہ برسلاحدہ مجرد ہفرتہ بر جابک صکرہ
 فائز اوفات اجدیلی و کذہ کاکھذہ معنی عکرہ دستر فابعدہ بولہیفی حالہ بنجر
 تخیل و در دست اولتہ مدیفی معروفہ () صرراہ کج
 مستر والی
 مضمون

۳۳

Menaşir? vilayetinden varid olan telgrafname-i haliyedir?

Bugün buraya gelmiş olan Şemsi Paşa Resne'ye gitmek için hazırlanarak arabaya râkib olmak üzere telgrafhaneden çıkıldığı esnada endaht olunan bir silahdan mecruh olarak bir .../... munaşiren? vefat eylediği ve güzergahında ... askerleri vesaire zabitan bulunduğu halde mütecasir? teşhis ve derdest olunamadığı maruzdur. Fi 24 Haziran sene [1]324

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soyadı : Mehmet TURGAZ

Doğum Yeri ve Yılı : Kırşehir, 21.05.1968

Yabancı Dili : Fransızca

e-Posta : mehmetturgaz@mynet.com

Eğitim Durumu

Lisans :Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans :Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, TarihAna Bilim Dalı

Mesleki Deneyim

- 1991-2020 yılları arasında Bolu, Yozgat, Adana, Antalya ve Kırşehir’de Tarih Öğretmenliği